ئادابی کۆمەڵایەتی

ماموٚستا کرێکار

چاپی یەکەم

٢٠١٩-١٤٤١

ئادابی کۆمەڵایەتی

نووسینی: مامۆستا کرێکار

بۆ پۆلی دووەمی ئامادەیی ئامەدی ئیسلامی

ساڵی: ٢٠١٩ز-١٤٤١ك

زانکۆی ئازادی دیراساتی ئیسلامی زادی

ماڵپەری زادی

www.zadyreman.com

فەیسبووك

www.fb.com/zadyreman

تویتەر

twitter.com/zadyreman

ئیمەیل

Zadyreman@gmail.com

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

إن الحَمْدَ لله نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعينهُ ونَسْتَغْفِرهُ، ونَعُوذُ بِالله مِنْ شُرُورِ أنْفُسنا وَمِنْ سَيِّئاتِ أعْمَالنا، مَنْ يَهْدِه اللهُ فَلا مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضْلِلِ فَلا هادِيَ لَهُ. أَشْهَدُ أنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبدُهُ وَرَسُولُهُ.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ ١٠٢﴾ آل عمران: ١٠٢

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَخَلَقَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا وَبَثَّ مِنۡهُمَا رِجَالٗا كَثِيرٗا وَنِسَآءٗۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِي تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلۡأَرۡحَامَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيۡكُمۡ رَقِيبٗا ١﴾ النساء: ١

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَقُولُواْ قَوۡلٗا سَدِيدٗا ٧٠ يُصۡلِحۡ لَكُمۡ أَعۡمَٰلَكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدۡ فَازَ فَوۡزًا عَظِيمًا ٧١﴾ الأحزاب: ٧٠ – ٧١

أمّا بَعْدُ:فَإِنَّ أَصْدَقَ الحَدِيث كِتابُ الله، وَخَيرَ الهَدي هَدْيُ مُحَمَّد صَلَى اللهُ عَلَيْه وَسَلَمَ وَشَرّ الأُمُورِ مُحْدَثاتُها، وَكُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلالَةٌ، وَكُلَّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ.

ووشەیەك بۆ چاپی یەكەم

بەشێك لە قیەمی كۆمەڵایەتی بریتیە لە سێ لایەنی: (پەروەردەی دەروون): (تەزكییەی نەفس)، (رەوشتی تاك و كۆ)، (ئادابی كۆمەڵایەتی) بریقەدانەوەی قەناعەتی ناخی مرۆڤەكانە.

مرۆڤ كاتێك لە ناخییدا قەناعەت بە بیروباوەڕێك دەكات، حەتمەن ئەو بیروباوەڕە خەڵكەكەی بۆ پۆلێن دەكات و بۆ هەر پۆلەش جۆرە رەفتارێكی لێ داوا دەكات كە لە گەڵییدا بینوێنێت.. ئادابی كۆمەڵایەتیش لە ئیسلامدا كۆمەڵێك دابوونەریتن كە لەئاراستەی قورئان و رەفتارو رەوشتی پارسەنگی پێغەمبەری نازدارەوە (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وا هاتوون و بۆ یەكیەكی موسوڵمانان دەبێتە نیشانەی دامەزراوی ئیمان و هێمای كامڵبوونی تەقواكارییی. لە قیامەتیشدا دەبێتە مایەی نزیكی لە كۆڕی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وەك دەفەرموێ: ((إِنَّ مِنْ أَحَبِّكُمْ إِلَيَّ أَحْسَنَكُمْ أَخْلَاقًا))[1] واتە: خۆشەویسترینتان لای من ئەو كەسەتانە كە باشترین رەوشتی هەیە..

ئادابی كۆمەڵایەتی لایەنێكی گرنگە لە سیمای تاكوكۆی گەلان.. هیچ كۆمەڵگەیەكی عەشایری یان مەدەنی نابینیت بێ نەریتی كۆمەڵایەتی بێت. لەبەر گرنگی قیەمی ئیسلامە كە ئادابی كۆمەڵایەتی وچۆنیەتی رەفتارو هەڵسوكەوت لەگەڵ خەڵكیدا ئاوا جێبایەخە. ئەو هەموو ئایەت و فەرموودانەی لەسەرە.. كەسێك كە هەر سێ بەرگی كتێبی (الآداب الشرعية والمصالح المرعية)ی

---

(١). بوخاری: [٣٤٧٦]

ئیبنولموفلیح[1] (.. ـ٧٦٣ك) بخوێنێتەوە کە سێ بەرگەو هەزارو حەوسەد لاپەڕەیەو چاپکراوە، لەسەر ئادابی موسوڵمان نوسیوێتی، ڕەنگە بڵێیت: ئەم ئیسلامە غەیری ڕەفتاری ڕەسەن ورەوشتی پەسەن بایەخی بە هیچی دی ژیان نەداوە! گومانی تێدا نییە هۆی ئەوەش گرنگی لایەنی ڕەوشتە لە ئیسلامدا.

لەم ڕوانگەوە بوو کە پەیمانگای ئیبنوتەیمییە بڕیاریدا کە دوای کتێبی پەروەردەی دەروون و برایەتی دینی، ئەم کتێبە کۆکارەی کاك نەواو محمد سەعید بخوێنرێت کە چاپی چوارەمیان پێگەیشتبوو، بەڵام لەبەر ئەوەی هەندێك باس و بابەتی پێویستی بە بەرفراوان کردن هەبوو، هەروەها فەرموودەکان دەبوو توێژینەوەیان بکرێت و حوکمییان بزانرێت، بۆ ئەمەش داوا لە مامۆستا کرێکار کرا کە پێداچوونەوەیەکی کتێبەکە بکات و حوکمی فەرموودەکانیش ڕوون بکاتەوە.. ئەویش خوا پاداشتی خێری بداتەوە، بەم شێوە جوان و پوختە خستیە بەر دەست خوێنەرانی بەڕێز، بە تایبەتی قوتابیانی پەیمانگاکەمان والحمد لله رب العالمين.. هیوادارین خوێنەران بە گشتی و قوتابیانی پەیمانگای ئیبنوتەیمییە بەتایبەتی بە بایەخێکی باشەوە ئەم ئادابانە بخوێنن و هەوڵی چەسپاندنیشیان بدەن..

وصلى الله على سيدنا و مقتدانا محمد وعلى آله و صحبه أجمعين

پەیمانگای ئیبنوتەیمییە

زولقیعدە/١٤٣١ك ـ ئۆکتۆبەری ٢٠١١

---

(١) بە توێژینەوەی شوعەیبی ئەرنائووت،چاپی مؤسسة الرسالة، ساڵی ١٩٩٩.

سەرنجێك لەسەر ئەم بەرهەمە لەلایەن زانكۆی زادییەوە

پەیمانگای ئینوتەیمیە كە هەر لقێكی زانكۆی ئازادی دیراساتی ئیسلامیی زادییەو پێشتر راستەوخۆ خوێندكارانی زادی لەو پەیمانگایە وەردەگیران، بەڵام دوای نوێكردنەوەی سیستمی خوێندن لە زانكۆی زادی و بەرفراوانكردنی بەشەكانی، زۆرینەی دەرس و وانەكانی پەیمانگای ئیبنوتەیمیە لە ئامادەیی ئامەدی ئیسلامی دانرانەوە، ئەم كتێبەیش كە كاتی خۆی ستافی پەیمانگا پێشنیاریان كردووە بۆ جەنابی مامۆستا كرێكار بۆ بەرفراوانكردن و توێژینەوەی فەرموودەكانی، جەنابی مامۆستا كرێكاریش لە نامیلكەیەكەوە كردوویەتی بەم كتێبەی بەردەست، جا ئێستا ئەم كتێبە بەدوو جۆر لەلایەن زانكۆی زادییەوە خراوەتە بەردەستی خوێندكارانی، جۆرێكیان نامیلكەكەی كاك (نەوا محمد)ە كەلە قۆناغی ناوەندی (ندا) دانراوەو، ئەمەیش كتێبەكەی مامۆستا كرێكارە كە لە قۆناغای دووی ئامادەیی ئامەددا دەخوێندرێت.

ئەوەی شایانی باسە ئەوەیە كە ستافی بەڕێوبەرایەتی ئامادەیی ئامەدی ئیسلامی بەسەر پەرشتی مامۆستا كرێكار بڕیاریاندا بوو ئەم كتێبە بكەنە مەنهەجی پۆلی دووی ئامادەیی ئامەد، بەڵام لەگەڵ ئەوەیشدا جەنابی مامۆستا كرێكار جەختی لەوەدەكردەوە كە كتێبكە هێشتا ماوێتی و دەخوازێت زیاتری لەبارەوە بنوسێت، بەڵام بەداخەوە كە ئەمرۆ (٢٠/١٠/٢٠١٩) جەنابی مامۆستا كرێكار ٣مانگ و ٥ رۆژە لە زیندانێكی تەوقیفی ئۆسلۆدایەو بواری ئەوەی نەبووە كە پێداچوونەوەی

کۆتایی بۆ ئەم کتێبەکەی بکات، ئێمەیش لەبەر ئەوەی بڕیارمانداوە کاروباری زانکۆکە رانەگرین و بەردەوامبین بۆیە ئەم کتێبەمان بەم شێوەیە خستە بەردەستی خوێندکارە بەهیمەتەکانی ئامەدە، خوای گەورە ئەوان سەرکەوتووبکات و جەنابی مامۆستاکرێکاریش ئازاد بکات اللهم امین

ستافی بەڕێوبەرایەتی زانکۆی زادی

٢١ی سەفەری ١٤٤٠ی کۆچی

لەگەڵ خوادا

دیارە گەر چاكە لەگەڵ یەكێك كرا، ئەوا رێزو ئەدەب بەرامبەر بە چاكەكارەكە دەنوێنرێ، پێویستیشە رێزو ئەدەبی بەرانبەر بنوێندرێتەوە.
لە هەموو كەسیش شایستەترو پێویست تر بە رێزو ئەدەبی بەرانبەر خوای بەخشندەیە، كە چاكەو بەخششەكانی نایەتە ژماردن، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَإِن تَعُدُّواْ نِعۡمَةَ ٱللَّهِ لَا تُحۡصُوهَآۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَغَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴾ النحل: ١٨ واتە: ئەگەر نیعمەتەكانی خوا بژمێرن، لە ژماردن نایەن. ئەدەب و ئاكاری بەرز نواندن بەرانبەر بە خوای بەخشندە بەم شێوەیە:

١- بەندایەتیكردنی و پەرستنی:

ئەمە بەوە دێتەدی كە بە تەواوی ملكەچی فەرمانەكانی بیت و لە هەموو كارێكدا بە فەرماندەری گەورەتی دابنێی.
دیارە پەرستنیش تەنها لە نوێژو رۆژوو و حەج و زەكات كورت هەڵنەهاتووە، مانای فراوانی پەرستن ئەوەیە، كە مرۆڤی موسوڵمان هەر كارێك لە كاری رۆژانەی لەگەڵ ماڵ و منداڵی، لەگەڵ هاورێكانی، لە كرین و فرۆشتن، لە كاری فەرمانبەریی و مامۆستایەتیدا ئەنجام دەدات، مەبەستی پێ رەزامەندی خوا بێت و بە پێی بەرنامەی شەریعەتی خوا بێت.
پەرستن (العبادە) ئەم مانا فراوان و گشتگیریەی هەیە، بۆیە خوای بەخشندە كردویەتیە مەبەستی بەدیهێنانی مرۆڤ و جندۆكە، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَمَا خَلَقۡتُ

ٱلْجِنَّ وَٱلْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴾ الذاريات: ٥٦، واته: من بۆیه جننو مرۆڤم دروست کرد، تابمپەرستن.

شەرعناسانیش ئەم فیکرەیان بەم گوتەیە گوزارش کردووە، کە دەفەرموون: (النيَّةُ الصالِحَةُ تُقْلِبُ العادَةَ عِبادَةً) واتە: نیەتی پاك عادەت و خوونەریت دەکاتە پەرستن.. کەواتە نان خواردنمان بە مەبەستی بەهێزبوون بۆ جێبەجیکردن و پیادەکردنی فەرمانەکانی خوا عیبادەتە، خوێندن و فێرخوازی بە مەبەستی خزمەتکردن بە موسوڵمانان عیبادەتە، جیهادو خۆبەختکردن لە پێناوی بەرزکردنەوەی دینی خوا عیبادەتە، لابردنی شتێك لە ڕێگا کە ئازار بە خەڵکی بگەیەنێ عیبادەتە.

پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: ((إنَّمَا الْأَعْمَالُ بالنِّيَّات، وَإنَّما لِكُلِّ امْرِئ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إلَى اللَّهِ وَرَسُوله فَهِجْرَتُهُ إلَى اللهِ وَرَسُولِه، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُه لِدُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ امْرَأَة يَنْكِحُهَا فَهِجْرَتُهُ إلَى مَا هَاجَرَ إلَيْه)). متفق عليه[(١)]. واتە: پاداشتی هەموو کردارێك بە مەبەستەکەیەتی، هەموو کەسێکیش هەر ئەوەی پێ دەبەخشرێت کە نیازی بووە، هەر موسڵمانێك لە پێناوی خوای گەورەدا کۆچبکات بۆ لای پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەوا هیجرەتەکەی لە پێناو خواو پێغەمبەری خوادا بۆ هەژماردەکرێت، هەرکەسێکیش بۆ دەستخستنی بەرژەوەندی دونیایی، یان بۆ هاوسەرگیری ئافرەتێك ناوچەی خۆی جێبهێڵێت ئەوا کۆچکردنەکەی هەروا بۆ هەژماردەکرێت کە بۆی هاتووە.

(١) بوخاری: [١]. موسلیم [١٩٠٧].

٢- تاعەت و گوێڕایەڵی:

گوێڕایەڵی خوا بەجێبەجیکردنی فەرمانەکانی و یاسا بەپێزەکانی دێتەدیی، هەروەها بە دورکەوتنەوە لەو کارانەی حەرامی کردون. هەندێ لە زانایان تاعەت، بە بەردەوام بوون لەسەر کاری چاکەو پیادەکردنی بەرنامەی خوا راڤە دەکەن.

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ فَٱسۡتَقِمۡ كَمَآ أُمِرۡتَ بَصِيرٌ ﴾ هود: ١١٢ واتە: وا دینەکەوە پابەند بە هەر وەکو کە فەرمانت پێکراوە. هەروا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُواْ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسۡتَقَٰمُواْ تَتَنَزَّلُ عَلَيۡهِمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ أَلَّا تَخَافُواْ وَلَا تَحۡزَنُواْ وَأَبۡشِرُواْ بِٱلۡجَنَّةِ ٱلَّتِي كُنتُمۡ تُوعَدُونَ ﴾ فصلت: ٣٠ واتە: ئەوانەی کە گوتیان پەروەردگارمان خودایەو لە گفتیان لایان نەداوەو بەردەوام بوون لەسەر کاری چاکە، فریشتە دێنە لایان و پێیان دەڵێن: نە بترسن، نە خەم بخۆن؛ مژدەتان لێ بێ، گەیشتونەتە ئەو بەهەشتەی کە بەڵێنتان پێدرابوو.

تاعەتی خوا بەڵگەی ڕاستیی خۆشویستنە، سەرپێچی و گوناهیش بەڵگەی ناڕاستی خۆشویستنە. گوتراویشە: (إنَّ المُحِبَّ لِمَنْ يُحِبُّ مُطِيعٌ) ئەو کەسەی یەکێکی خۆش بوێ گوێڕایەڵی دەبێت..

خوای بەخشندە بەڵێنی بە بەندە گوێڕایەڵەکانی داوە، کە بەهەشتی ڕازاوەیان پێ ببەخشێت، وەك دەفەرموێ:﴿ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ فَأُوْلَٰٓئِكَ مَعَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ وَٱلصِّدِّيقِينَ وَٱلشُّهَدَآءِ وَٱلصَّٰلِحِينَۚ وَحَسُنَ أُوْلَٰٓئِكَ رَفِيقٗا ٦٩ ﴾ النساء: ٦٩ واتە: هەرکەسێك بەرفەرمانی خودا و ئەم پێغەمبەرە (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بێت، دەبێتە هاوڕێی ئەوانەی خودا چاکەی لەگەڵدا کردون؛ لە

ڕیزی پێغەمبەران و خوداپەرستانی سەرڕاست و شەهیدان و پیاوچاکان؛ ئای ئەمانە چ هاوڕێیانێکی چاکن.

هەروا دەفەرموێ:﴿قُلْ إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ ٱللَّهَ فَٱتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ ٱللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ۗ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ آل عمران: ٣١ واتە: بڵێ: ئێوە ئەگەر خوداتان (بەراستی) خۆشدەوێت، ئەوا شوێنی من بکەون خوا خۆشی دەوێن و لە گوناهەکانیشتان دەبورێت.

٣- شەرمکردن لەخوا

شەرمکردن لە خوا لە گرنگترین پایەی رێزو ئەدەبە بەرانبەر بەخوای گەورە. شەرم (الحیاء) لە زمانەوانیدا مانای پۆشتەییە، هەروا بە مانای خۆدەرنەخستن و ڕازی نەبوونە بە شتێك، کە پێچەوانەی شەرعی خوایە، یان بە ئاشکرا ئەنجام نەدانی سەرپێچی و گوناهوتاوان.

هەندێ لە زانایان پێناسەی شەرمیان بەوە کردووە، کە: ڕەوشت و ئاکارێکە بۆ وازهێنان لە کاری ناشیرین و کەمتەرخەمی نەکردن بەرانبەر بەخاوەن ماف.

پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئاماژەی بەوە کردووە، کە شەرم خێرو چاکەی بەدواوەیە. عیمرانی کوڕی حە یین (خوا لێی ڕازی بێ) دەفەرموێ: پێغەمبەری خوا فەرموویەتی: ((الْحَيَاءُ لاَ يَأْتِي إِلاَّ بِخَيْرٍ)) متفق علیه[1].

پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە فەرموودەیەکدا ڕاڤەی شەرم (الحیاء) دەکات و دەفەرموێ: ((اسْتَحْيُوا مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ قَالَ قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا

---

(١) بوخاری: ٦١١٧، موسلیم: ٣٧

لنَسْتَحْيِي والْحَمْدُ لِلَّهِ قَالَ لَيْسَ ذَاكَ ولَكِنَّ الاسْتِحْيَاء مِنْ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ أَنْ تَحْفَظَ الرَّأْسَ وَمَا وَعَى وَالْبَطْنَ وَمَا حَوَى ولْتَذْكُرْ الْمَوْتَ والْبِلَى وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ تَرَكَ زِينَةَ الدُّنْيا فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَقَدْ اسْتَحْيَا مِنْ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ)) [1] وەك پێویستە شەرم لە خوا بكەن، گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا، سوپاس بۆ خوا ئێمە شەرم لەخوا دەكەین، فەرمووی: ئەوها نا. شەرمكردن لە خوا وەك پێویست ئەوەیە، كە سەرو چاوو گوێچكەو زمانت لە گوناهكردن بپارێزی، سكو ئەوەی لەناویدایە لە حەرام بپارێزی، هەروا یادی مردن و ڕزین بكەیت، هەركەسێ ڕۆژی دوایی بوێ و جوانی و ڕازاوەیی دنیا لەبەر قیامەت واز لێ بێنێ. هەركەسێ ئاوای كرد، ئەوا شەرمی لە خوا كردووە.

ئەبولەیسی سەمەرقەندی (شەرم)ی بە دووجۆر داناوەو فەرموویەتی: شەرم دوو جۆری هەیە:

١ـ شەرمێك لەنێوان خۆت و خوادا.

٢ـ شەرمێك لەنێوان خۆت و خەڵكدا.

شەرمی نێوان خۆت و خوای گەورە بریتیە لە پێزانین و هەستكردن بە بەخششەكانی، لە شەرم كردنتەوە بێت كە سەرپێچی فەرمانەكانی نەكەیت.

---

(١) راوی فەرموودەكە (عبداللهی كوڕی مەسعودە) خوا لێی ڕازی بێت، ئیمامی ترمذي: ٢٤٥٨، و ئیمامی ئەحمەد: ٣٦٧١هێناویەتیانەوە،هەندێك لە زانایان بە (غريب)یان ناساندووە، بەڵام ئیمامی نەوەوی لە (المجموع)ـەكەیدا لە (١٠٥/٥) بە (حەسەن)ی ناساندووە، هەروەها شێخی ئەلبانیش لە (تخريج مشكاة المصابيح: ١٥٥١) بە بە (حسن لغيره)ی ناساندوە، رەحمەتی خوایان لێبێت.

شەرم کردنی نێوان خۆت و خەڵکیش ئەوەیە، چاوت لەو شتانە بپارێزی کـە بـۆت حەلاڵ نیە تەماشای بکەیت.

٤- شوکرانەبژێریی بەخششەکانی خوا:

سوپاسگوزاریی و شوکرانەبژێرییی، بەدڵ و زمان و بە کردەوە دەردەبڕدرێ.

شوکرانەبژێریی بەدڵ بریتیە: لە هەبوونی هەستی خێروچاکـە نوانـدن بـۆ هـەموو خەڵك، چونکە هەموو خەڵك چاو لەدەستی خوان و خۆشەویسترین کەسـیش لای خوا، ئەو کەسەیە بۆ چاو لەدەستەکانی سودمەند بێت.

شوکرانەبژێریی بەزمان بریتیە: لە سوپاس و ستایشکردنی خوا، هـەروا بـەردەوام زیکرو پاڕانەوەو تەسبیحاتکردن.

شـوکرانەبژێریی بـە کـردەوە بـەوە دێتـەدی، کـە: ئەندامـەکانی جەسـتە لـە جێبەجێکردنی فەرمانەکانی خوا بەکاربهێنرێت و، سەرپێچی خوای پێنەکرێت.

شوکرانەبژێریی نیعمەتی چاو بریتیە: لە پاراسـتنی و دانەوانـدنی لـە ئاسـت ئـەو شتانەی خوا حەرامی کردوون، وەك سەیرکردنی ئافرەتی نامەحرەم و گرتە ڤیدۆییە بێئابروویەکان و دوورکەوتنەوە لەو خیانەتانەی کە بەچاو ئەنجامدەدرێت.

شوکرانەبژێریی زمان بریتیە: لـە غـەیبـەت نـەکردن و دوزمـانی نـەکردن و قسـە نەهێنان و نـەبردن و تێکنـەدانی نێـوان دوولایـەن و فیتنـەیـی نـەکردن و هەسـت بریندارنەکردنی خەڵك و تەریق نەکردنەوەیان.

شوكرانەبژێریی هێزو توانا بریتیە: لە سەرخستنی چەوساوان و زوڵمنەكردن و خەبات و تێكۆشان لەپێناوی خوادا.

شوكرانەبژێریی نیعمەتی دارایی و دەوڵەمەندیی بریتیە لە یارمەتیدان و كۆمەكی هەژارو نەداران، بە بێ منەتكردن و بەچاو دادانەوە.

خوای گەورەش دەفەرموێ: ﴿لَئِن شَكَرۡتُمۡ لَأَزِيدَنَّكُمۡۖ﴾ إبراهيم: ٧، واتە: گەر شوكرانەبژێریم بكەن (ئەوا منیش نیعمەتەكانتان بۆ) زیاد دەكەم.

٥- ڕازی بوون بەقەزاوقەدەری خوا و ئارام گرتن لەكاتی بەڵاو ناخۆشیدا:

باشترین ووتە سەبارەت بە قەزاوقەدەر فەرموودەكەی پێغەمبەرە (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، كە ئاڕاستەی ئیبنو عەبباس دەكات و دەفەرموێ: ((يَا غُلَامُ! إنِّي أُعَلِّمُكَ كَلِمَاتٍ: احْفَظْ اللَّهَ يَحْفَظْكَ، احْفَظْ اللَّهَ تَجِدْهُ تُجَاهَكَ، إذَا سَأَلْتَ فَاسْأَلْ اللَّهَ، وَإِذَا اسْتَعَنْتَ فَاسْتَعِنْ بِاَللَّهِ، وَاعْلَمْ أَنَّ الْأُمَّةَ لَوْ اجْتَمَعَتْ عَلَى أَنْ يَنْفَعُوك بِشَيْءٍ لَمْ يَنْفَعُوك إلَّا بِشَيْءٍ قَدْ كَتَبَهُ اللَّهُ لَك، وَإِنْ اجْتَمَعُوا عَلَى أَنْ يَضُرُّوك بِشَيْءٍ لَمْ يَضُرُّوك إلَّا بِشَيْءٍ قَدْ كَتَبَهُ اللَّهُ عَلَيْك؛ رُفِعَتْ الْأَقْلَامُ، وَجَفَّتْ الصُّحُفُ)).[1]

واتە: عبداللّٰەی كوڕی عەبباس خوا لێیان ڕازی بێت، فەرمووی: ڕۆژێكیان لە دوای پێغەمبەری خواوە (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بووم، پێی فەرمووم: ڕۆڵە! من چەند وتەیەكت فێردەكەم: تۆ (سنوورەكانی) خوا بپارێزە، خوای گەورە دەتپارێزێت. خوای گەورە بپارێزە، دەبینیت خوای گەورە ڕووەوڕووتە. ئەگەر

((١)) ترمذی (٢٥١٦)، دەشفەرموێ: (حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ)، ئەحمەد (٤/٢٣٣)، شێخی ئەلبانی رحمەاللە لە: (صحيح الترمذي/ ٢٥١٦)و لە: (صحيح الجامع الصغير/٧٩٥٧)دا دەفەرموێ: سەحیحە.

داواتکرد، داوا هەر لە خوای گەورە بکە. کە داوای یارمەتییت کرد، هەر لە خـوای گەورەی داوابکە. لەوە دڵنیابە کە ئەگەر هەر هەموو خەڵکی کۆببنەوە تا بەشتێك سوودت پێبگەیەنن، ناتوانن سوودت پێبگەیەنن، مەگەر بەشـتێك کـە خـوا بـۆی نوسیبیت. ئەگەر هەر هەمووشیان کۆببنەوە لەسەر ئـەوەی زیانێکـت پێبگەیـنن، ناتوانن هیچ زیانکت پێبگەیێنن، مەگەر بەشتێك کە خوا لە چارەتی نوسـی بیـت. قەڵەمەکان هەڵگیراونەتـەوەو (نووسـینی) پـەڕەکـانیش وشـکبوونەتەوە. (واتـە: قەزاو قەدەری خوا بڕاوەتەوە).

کەواتە: بابای موسوڵمان وەك ئەدەب و ڕێزنواندن بەرانبەر خوای خۆی، ڕازییە بە هـەر چ شـتێك بەسـەری بێـت، کـە خـوا بڕاندوویەتیـەوەو پاداشتیشـی لەسـەر وەردەگرێتەوە، هەرگیز ناڕەزایی بەرانبەر بە خوا دەرنابڕێ، کـە بـۆچی ئـەم بـەڵێو ناخۆشیەی بەسەر هێناوە، بەڵکو دڵی بەم ئایەتە دەداتەوە کـە دەفـەرموێ: ﴿وَبَشِّرِ ٱلصَّٰبِرِينَ ١٥٥ ٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَٰبَتۡهُم مُّصِيبَةٞ قَالُوٓاْ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيۡهِ رَٰجِعُونَ ١٥٦ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَيۡهِمۡ صَلَوَٰتٞ مِّن رَّبِّهِمۡ وَرَحۡمَةٞۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُهۡتَدُونَ ١٥٧﴾ البقرة: ١٥٥ – ١٥٧

موژدە بدە بـەو کەسـانەی خـۆڕاگرن، ئـەو کەسـانەی بـەڵاو موسـیبەت ڕوویـان تێدەکات، دەڵێن: ئێمەش هەر ئی خواین و هەر بۆ لای ئەو دەگەڕێینەوە، ئا ئەوانە خێروبێرو بەزەیی پەروەردگاریان بۆ دەبارێت و ئەەوانەیش ڕێنماییکراون.

ئەدەب و ئاكاری موسوڵمان

لەگەڵ پێغـەمبەری خـوادا

(صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)

موسوڵمانی ژیرو دیندارو لەخواترس، هەست بەو پایەو ڕێزەی پێغەمـبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ) دەكـات، كە لەلایەن خـوای گەورەوە لێـی نـراوە. هەسـت دەكـات پێغەمبەرێكە هەر لە سـەرەتای ژیـانی تـا كۆتـایی، خـاوەنی ڕەوشـت بەرزیـی و قوربانیدان بووە، هەردەم بە خەمی ئوممەتەكەیەوە بـووە، كە خـوای بەخشـندە لە ئوممەتەكەی خۆش ببێ و چاوپۆشـی لە گوناهەكانیـان بكـات. جـا پێغەمبەرێـك خوای خـاوەن شـكۆ دەربـارە بفەرمـوێ: ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ ۝٤﴾ القلـم: ٤، واتە: بەڕاسـتی تـۆ لەسـەرو ئاكـارو ڕەوشـتی زۆر بەرزەوەیـت. ئەمە گەورەتـرین بڕوانامەیە بۆ پێغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پێویستە ڕێزی لـێ بگیرێ و ئەدەب لە بەرانبەریدا بنوێنرێ.

ڕێزگـرتن وئەدەب نوانـدنیش فەرمـانێكی خـوایە، كە دەبێـت گشـت بڕوادارێـك لەبـەرچاوی بگرێـت و پێغەمـبەری (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ) لا خۆشەویسـت بێـت، ئەوپەڕی خۆشەویستی، بەهیچ شـێوەیەك دەنگـی بەسـەردا بەرزنەكـرێتەوە وەك خـوا(جلّ جـلاله) دەفەرمـوێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَرۡفَعُوٓاْ أَصۡوَٰتَكُمۡ فَوۡقَ صَوۡتِ ٱلنَّبِيِّ وَلَا تَجۡهَرُواْ لَهُۥ بِٱلۡقَوۡلِ كَجَهۡرِ بَعۡضِكُمۡ لِبَعۡضٍ أَن تَحۡبَطَ أَعۡمَٰلُكُمۡ وَأَنتُمۡ لَا تَشۡعُرُونَ ۝٢﴾ الحجرات: ٢، واتە: ئەی ئەو كەسانەی باوەڕتان هێناوە، هۆ گەلی باوەڕان! دەنگتـان بەسـەر دەنگـی پێغەمـبەردا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ) بڵنـد نەكەن، لە حزوریـدا وا بە

دەنگی بەرز مەدوێن وەك لەگەڵ یەكترا دەدوێن، نەبادا بێ ئەوەی بە خۆتان بزانن كارو كردەوەتان پوچەڵ ببێتەوە.

ئەدەب و ڕێزنواندن بەرانبەر بە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَلَّمَ) بەم شـێوەیە دەبێت:

١- گوێڕایەڵی كردنی پێغەمبەر (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)و شوێنكەوتنی لە گشت كاروبارەكانی دنیاو ئاخیرەت: خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿۞ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ وَلَا تُبۡطِلُوٓاْ أَعۡمَٰلَكُمۡ ٣٣﴾ محمد: ٣٣ واتە: ئەی ئەو كەسانەی باوەڕتان هێناوە، ملكەچی خواو ملكەچی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بن، كارو كردەوەكانتان بە هەدەر مەدەن..

ملكەچیی و گوێڕایەڵی كردن پێغەمبەر (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، مسۆگەر كردنی بەهەشتەو ئەنجامی سەرپێچی كردنیشی دۆزەخە.. وەك ئەبوهورەیرە (خوا لێی ڕازی بێ)ت دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: ((كُلُّ أُمَّتِي يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ أَبَى، قَالُوا : يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَنْ يَأْبَى ؟، قَالَ : مَنْ أَطَاعَنِي دَخَلَ الْجَنَّةَ، وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ أَبَى)) [١] واتە: هەموو ئوممەتی من دەچنە بەهەشتەوە، مەگەر ئەو كەسەی خۆی نەیەوێ! گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا: جا كێ هەیە نەیەوێ بچێتە بەهەشت؟ فەرمووی: هەركەسێ گوێڕایەڵی من بكات، دەچێتە بەهەشت، هەركەسێكیش سەرپێچی من بكات، ئەوە نایەوێ بچێتە بەهەشت.

---

(١) بوخاري (٦٧٣٧)، موسلیم (١١٦).

سەبارەت بە شوێنکەوتنی پێغەمبەر (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)لە هەموو کاروبارێکیدا، خـــوای گەورە دەفەرمـــوێ: ﴿قُلْ إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ ٱللَّهَ فَٱتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ ٱللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ۗ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣١﴾﴾ آل عمران: ٣١

واتە: بڵـێ: گەر بەڕاسـتی خواتـان خۆشـدەوێ، دەشـوێنی مـن بـکەون تـا خـوا خۆشتانی بوێ و لە گوناهیشتان خۆشبێ.

٢- خۆشوستنی: نابێ هیچ کەس هێنـدەی پێغەمـبەری ئـازیز (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، خۆش بویسترێ، تەنانەت دایك و باوکیش. واتا خۆشەویستی پێغەمبەری نـازدار (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پـێش خۆشەویسـتی دایـك و بـاوك و هەمـوو کەسـێکە، وەك خۆی یلی الله علیه وسلم دەفەرموێ: ((لا يُؤمِنُ أحَدُكم حتى أكونَ أحَبَّ إليـه مـن وَلَدِه، ووَالِدِه والنَّاسِ أجْمعِينَ)) [1]واتە: ئیمانی هیچ کامێکتـان تەواو نـابێ، هەتـا منی لە زارۆکی و باوکی و هەموو خەڵکی خۆشتر نەوێت.

کەواتە، ئەو کەسەی پێغەمبەری (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وەك پێویسـت خۆشـنەوێ، ئەوە ئیمانی تەواو نیەو دەبێ چاوبەخۆیدا بخشێنێتەوە.

٣- بەپێشەنگدانانی: هیچ کەس بە سەردارو پێشەواو ڕابەرو سەرکردەی ڕاستەقینە دانەنرێ، جگە لە پێغەمبەر (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، چونکە خوا ئەوی هەڵبژاردووەو ئەم ناسناوانە هەر لەخۆی دێ. خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ ٱللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُواْ ٱللَّهَ وَٱلْيَوْمَ ٱلْـَٔاخِرَ وَذَكَرَ ٱللَّهَ كَثِيرًا ﴿٢١﴾﴾ الأحزاب:٢١، واتە: بێگومان پێغەمبەری خودا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بۆ ئێوە سەرمەشقی چاکەیە،

---

(١) بوخاري (٣٢)، موسلیم (٣٣).

هەروەها بۆ هەرکەسێ کە ئومێدی بە خوداو بە ڕۆژی دوایی هەیەو خەریکی یادی خوایە.

٤- ڕازیبوون و ملکەچی هەر حوکمێك و بڕیارێك، کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بڕاندویەتیەوە، وەك خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا۟ فِىٓ أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا۟ تَسْلِيمًا ﴿٦٥﴾﴾ النساء: ٦٥، واتە: نەخێر (وانیە کە خۆیان بە باوەڕدار پیشان دەدەن)، سوێند بە پەروەردگارت بە موسوڵمان هەژمار ناکرێن تا تۆ نەکەنە دادوەر لە هەر ناکۆکی و ئاژاوەو دوبەرەکیەکی نێوانیاندا، دوای ئەوەی حوکمیشت کردن نابێ هیچ بێزاریی و گرێ و گۆڵێك لە دەروونیاندا بەرامبەر داوەریەکەت بهێڵنەوە و دەبێ بە تەواویی ملکەچی ئەو بڕیارە بن کە جەنابت داوتە.

ئەم حوکمە تا ڕۆژی دوایی بەردەوامە، بۆیە هەر کێشەو گرفتێك بێتە پێشەوە، دەبێ چارەسەری بگەڕێنرێتەوە بۆ قورئان و فەرموودەکانی پێغەمبەر (صَلَّى اللهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ)، نەك بۆ یاسای دەستکردی مرۆڤی عەقڵ سنوردار. خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَإِن تَنَٰزَعْتُمْ فِى شَىْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى ٱللَّهِ وَٱلرَّسُولِ﴾ النساء: ٥٩، واتە: گەر لە شتێکدا ناکۆك بوون، بگەڕێنەوە سەر حوکمی خواو پێغەمبەرەکەی (صَلَّى اللهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ).

٥- خۆشویستن و دۆستایەتی کردنی ئەوکەسانەی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)خۆشی دەوێن، هەروا خۆش نەویستن و دۆستایەتی نەکردنی ئەوانەی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) خۆشی ناوێن. هەروا دڵخۆش بوون بەو شتانەی کە پێغەمبەر (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)پێی دڵخۆش بووە، حەز نەکردن بەو

شتانه جەنابیان (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) حەزی پێ نەکردوە. پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: ((إِذَا نَهَيْتُكُمْ عن شيءٍ فَاجْتَنِبُوهُ، وإذَا أَمَرْتُكُمْ بِأَمْرٍ فَأْتُوا منه ما اسْتَطَعْتُمْ))[1] واتە: کە بەرهەڵستی شتێکیشتان لێدەکەم توخنی مەکەون. کە فەرمانی شتێکتان پێدەدەم، ئەوەندەی بۆتان دەکرێت ئەنجامیدەن.

٦- سەڵاواتدان: هەرکاتێ ناوی پێغەمبەر (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) هات، دەبێ بگوترێ: (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، چونکە خوای بەرزو مەزن فەرمانی کردووە سەڵاواتی بۆ بنێردرێ وەك دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّۚ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ صَلُّواْ عَلَيۡهِ وَسَلِّمُواْ تَسۡلِيمًا ٥٦﴾ الأحزاب: ٥٦ واتە: خوای گەورەو فریشتەکانی سەڵاوات لە پێغەمبەر (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەدەن، ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە ئێوەش سەڵاواتی لە دیداری بدەن و بە سەلام لێکردنێکی شایستە سەلامی لێ بکەن.

سەڵاواتی خوا لەسەر پێغەمبەر (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وەسف و سەناو بە چاکە باسکردنیەتی لەناو کۆمەڵی هەرە بەرزی مەلائیکەکاندا، سەڵاواتی مەلائیکە، نزاکردنیانە بۆی لەلای خوای گەورە.

٧- زیندوکردنەوەی سوننەتەکانی پێغەمبەر (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، وەك: گەیاندنی بانگەوازەکەی بە خەڵك و ڕیش و سیواك و هاوشێوەکانی، هەروا خۆدروخستنەوە لەو شتانەی جەنابی (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)لە دیندا نەیکردووە، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَمَآ ءَاتَىٰكُمُ ٱلرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَىٰكُمۡ عَنۡهُ﴾ الحشر: ٧، واتە: ئەوەی پێغەمبەر (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) هێناویەتی لە حوکم و یاساو ئاکاری

---

(١) بوخاری: [٧٢٨٨].

جوان وەریگرن و جێبەجێی بکەن، ئەو شتانەش کە لێتان قەدەغەدەکات مەیـکەن و وازی لـێبهێنن.

پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ مِنْ بَعْدِي عَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ، وَإِيَاكُمْ وَمُحْدَثَاتِ الأُمُورِ، فَإِنَّ كُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ، وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلالَةٌ))[1] واتە: دەست بە ڕێبازو سوننەتی منەوە بگـرن، هەروا دەست بە ڕێ و هەڵوێستی خەلیفە ژیرو سەرڕاستەکانی دوای مـن بگـرن، خرێکانتانی لێ گیر کەن، نەکەن لە کاروباری دیندا شت دابهێنن، چونکە هەمـوو شت داهێنانێك لە دیندا گومڕایی و سەرلێشواویە.

خاتوو عائیشە (خوا لێی رازی بێ)ت دەفەرموێ: پێغەمبەری خـوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: ((مَنْ أَحْدَثَ فِي أَمْرِنَا هَذَا مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ))[2] واتە: هەرکەسێ شتێکی زیادە بۆ ئەم دینەمان دابهێنێ (کە لە دینەکە خۆیدا نەبێت) ئەوە قبوڵ نیەو ڕەد دەکرێتەوە.

٨ - لەکاتی سـەردانیکردنی گـۆڕو مزگەوتەکەیـدا، نـابێ دەنـگ بەرزبکـرێتەوەو ژاوەژاوو دەنگەدەنگ بکرێت، بەڵکو دەبێ بە ئەدەب و ڕێزەوەو بە دەنگێکی نـزم سـەلامی لـێ بکـرێ. خـوای گەورە دەفەرمـوێ: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ۝٢﴾ الحجـرات: ٢، واتە: ئەی ئەو کەسـانەی باوەڕتـان هێنـاوە، هـۆ گەلـی بـاوەڕان! دەنگتان بەسەر دەنگی پێغەمبەردا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بڵند نەکەن، لە حزوریـدا وا

---

(١) شێخي ئەلبانی ڕەحمەتی لە (**صحيح ابن ماجه** [٤٠] و (**صحيح الجامع الصغير** [٤٣٦٩] دا فەرموویەتی سەحیحە.

(٢) موسلیم [١٧١٨].

بە دەنگی بەرز مەدوێن وەك لەگەڵ یەكترا دەدوێن، نەبادا بێ ئەوەی هۆشتان لـێ بێت كارو كردەوەكانتان بە هەدەر بڕوات!

لەگـەڵ دایكوباوكیدا

شاراوە نیە دایكوبـاوك (الوالـدان) بـۆ پێگەیانـدنی ڕۆڵەكانیـان و شـەونخوونی دەچێژن و لەپێناو حەوانەوەو كامەرانی ڕۆڵەكانیانـدا چەنـدەها جـۆر زەحـمەت و ناخۆشی و موعانات دێتە ڕێگایان، هەموو كەسێك دەزانـێ دایكوبـاوكی ڕەسـەن چەنـد بە تەنـگ سـۆزو خۆشەویسـتی ڕۆڵەكانیـانەوەن، بەتـایبەت دایـك، كە زەحـمەت و ئـازاری زۆر بە حەمـل و پەروەردەكردنـی منـداڵەكانیەوە دەبینـێ.. زەحمەتەكانی دایك لە هەژمارد نایەن.

پێویستە ڕۆڵەكان لە بەرانبەر چاكەكانی دایكوباوكیاندا وەفـادارو بە ئەمەك بـن و چاكەیان لەگەڵدا بكەن و مافەكانیان نەفەوتێنن، خوای گەورە دەفەرمـوێ: ﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا﴾ الإسراء: ٢٣، واتە: پەروەردگـــــارت بڕیاری خۆی بە فەرمـان داوە كە جـگە لەو كەسـی دی نەپەرسـتن، سـەبارەت بە دایك و بابیش چـاكە بـكەن. یـان: ﴿وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حُسْنًا﴾ العنكبـوت: ٨، واتە: ئێمە مرۆڤمان ڕاسپارد، لەگەڵ داك و بابی خۆیدا هەر بە چاكە ڕەفتار بكا.

ڕەفتـاری چـاكەخوازیی لەگەڵ دایكوبـاوك بە گـوێرەی ئەم ئـاداب و ئاكـارانەی خوارەوە دێتە دی:

١ـ گوێڕایەڵیكردنیان لە چاكەدا: گـــوێڕایەڵی دایكوبـــاوك لە خۆشەویســـتییەوە سەرچاوە دەگرێت، هیچ شـتێك لای دایكوبـاوك ئەوەنـدە خەمهـێن نـیە، هێنـدەی سەرپێچی و گـوێڕایەڵی نەكردنـی ڕۆڵەكانیـان، دیـارە ئەمەش دەبێـتە ئـازاردانی دڵیان.. بەمەش ڕۆڵەكانیان دەبنە (عاقّ) واتە: ئەو یاخیەی بـۆتە جـێ خەم.. دیـارە

ئەم رۆڵە یـاخیەش بـۆتە مـایەی ئـازاردانی دایكوبـاوكی. ئەمەش لە گونـاهە گەورەكـانە. عبـداللەی كـوڕی هەمـری كـوڕی عـاس (خـوا لێـی رازی بـێ)ت دەفەرموێ: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: ((أَكْبَرُ الْكَبَـائِرِ الْإِشْرَاكُ بِاَللَّهِ، وَقَتْلُ النَّفْسِ، وَعُقُوقُ الْوَالِـدَيْنِ، وَقَـوْلُ الـزُّورِ))[1] واتە: گونـاهە گەورەكـان بریتین لە: هاوبەشدانان بۆ خوا، كوشتنی كەسـێك بەنـاحەق، سـەرپێچی دایـك و باوك، و سوێندی درۆ.

لەم فەرموودەیەدا دوای هاوەڵ بڕیاردان بۆ خواو قەتڵ كردن، یەكسەر ئازاردان و سەرپێچی دایـك و بـاوك خـراوەتە ریـزی تاوانـە گەورەكـانەوە! بـێ گومـان ئەم گـوێڕایەڵیكردنەی دایـك و بـاوك دەبـێ لە چـاكەدا بێـت، نەك لە گوناهوتـاوان.. پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: (إِنَّمَـا الطَّـاعَـةُ في الْمَعْـرُوفِ)[2] واتە: گوێڕایەڵییكردن تەنها لە چاكەككاریدایە.

ئەگەر یەكێك لە دایكوباوك داوای لە ڕۆڵەكەی كرد هاوەڵ بۆ خوا بڕیار بدا، یـان تاوانێك بكا، نابێ گـوێڕایەڵیی بكـا.. لەگەڵ ئەو بـێ فەرمانیەشـدا دەبـێ هەر بە شێوەی جـوان رەفتـاریی لەگەڵـدا بكـات.. وەك خـوای گەورە دەفەرمـوێ: ﴿وَإِن جَاهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن تُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا ۖ وَصَاحِبْهُمَا فِى ٱلدُّنْيَا مَعْرُوفًا ۖ﴾ لقمان: ١٥، واتە: ئەگەر دایكوباوكت هانیاندای هاوەڵ بۆ من بڕیار بدەیت، گوێڕایەڵیان مەبەو فەرمانەكەیان بەجێ مەهێـنە، بەڵام لە دنیـادا هەر بە جـوانی و چاكەخوازیی رەفتاریان لەگەڵدا بكە.

---

(١) بوخاري (٢٦٥٣).

(٢) بوخاري (٦٦١٢ و٧٢٥٧)، موسلیم (٣٤٢٤).

ئەو چاکەخوازییەی کە خوای گەورە لەم ئایەتەدا باسی دەفەرموێ، دەبێ لە هەموو ژیانیاندا بەردەوام بێت، نابێ بە بەهانەی ئەوەی موشریکن ڕەفتاری توندوتیژیان لەگەڵدا بکرێ. نا لە جیاتی ئەوە دەبێ ڕۆڵەکان هەوڵی موسوڵمان بوونیان، یان تۆبەو گەڕانەوەیان بۆ ئیسلام بدەن.. ئەمەش بە کردەوەی جوان و زمان شیرینی و نەرم و نیانی دەبێ.. فەرموودەیەك لە هەردوو سەحیحی بوخاری و موسلیمدا لە عبداللە ی کوڕی مەسعودەوە هاتووە، کە پێغەمبەر (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: ((سَأَلْت رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّ الْعَمَلِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى؟ فَقَالَ الصَّلاَةُ عَلَى وَقْتِهَا، قُلْت ثُمَّ أَيٌّ؟ قَالَ بِرُّ الْوَالِدَيْنِ، قُلْت ثُمَّ أَيٌّ؟ قَالَ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ))[1] واتە: پرسیارم لە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) کرد، چ کردەوەیەك لای خوای گەورە پەسەندترە؟! فەرمووی: نوێژکردن لەکاتی خۆیدا، گوتم: پاشان چی؟ فەرمووی: چاکە لەگەڵ دایکوباوکدا، گوتم: پاشان چی؟ فەرمووی: جیهاد لەپێناوی خوادا.

لەو شتانەشدا کە مافی ڕۆڵەکانن دەکرێت گوێڕایەڵیی نەکرێن، بۆ نموونە: لە بەشودانی بەزۆرو ژن هێنانی بەزۆردا ـ کە کچ و کوڕ پێی ڕازی نین ـ نابێ گوێڕایەڵییان بکرێ. یان نابێ بەقسەی ئەوان، پیاو خێزانەکەی تەڵاق بدات، یان ژن داوای جیابوونەوە لە مێردەکەی بکات.. سەبارەت بەم مەسەلەیە پرسیار لە سەیدنا عومەری کوڕی خەتتاب (خوا لێی ڕازی بێ) کرا: ئەگەر باوکێك بە کوڕەکەی گوت هاوسەرەکەی تەڵاق بدات؟ ئیمامی عومەر فەرمووی تەڵاقی نەدات، چونکە گوێڕایەڵی لە چاکەکاریدا دەبێت.. مەگەر باوکەکە هەنجەتی

---

(١) بوخاري (٢٧٨٢) (٥٩٧٠). موسليم: ٨٥

بەهێز بهێنێتەوە، وەك ئەوەی ژنی كورەكەی بینیووە لەگەڵ پیاوی تردا، یان شتێكی لەو جۆرە سەختانە.

٢ـ نابێ بەرانبەردایك و باوك كە داوای شتێك لە ڕۆڵەكانیان دەكەن نارەزایی و وەڕسبوون دەرببڕێ، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفٍّ وَلَا تَنۡهَرۡهُمَا وَقُل لَّهُمَا قَوۡلٗا كَرِيمٗا ٢٣﴾ الإسراء: ٢٣، واتە: هەرگیز ئۆفیكشیان پێ مەڵێ و تێیان مەخوڕەو بە زمانی خۆش بیان دوێنە.

كەواتە لەكاتی داواكردنی هەر شتێكدا لێیان دەبێ بە زمانێكی شیرین و قسەی جوان داوایان لێبكرێت، كە ئەوانیش داوای شتێكیان كرد دەبێ ڕۆڵەكان بە شێوەیەكی زۆر جوان كە "هەست بە ڕێزو پلەی گەورەیی خۆیان بكەن" وەڵام بدرێنەوە.. ئەمە فەرمانی خوای گەورەیە! لەو كاتانەی داوای شتێك دەكەن، نابێ بە هیچ شێوەیەك ووشەی (ئۆف) یان هاوجۆری وەك (ئای، وای، ئەرێ چی بوو؟!) كە نیشانەی نارەزایی یە "با بۆ یەكجاریش بێت" لە بەرانبەریان بەكار بهێنرێ. نابێ ڕۆڵەكان دەنگیان بەسەر دایك و باوكیاندا بەرز بكەنەوە.. بە هیچ شێوەیەك و لە هیچ كات و شوێنێكدا نابێ بە سووك سەیر بكرێن، یان بە هۆی بیروبۆچوونیانەوە بشكێندرێنەوە، بەتایبەتی ئەگەر دایكوباوكەكە نەخوێندەوار بوون.

لە كاتی ڕوونكردنەوەی شتێكدا، دەبێ جوان و بە سۆزو میهرەبانانە بۆیان ڕوون بكرێتەوە.

دەبێ باڵی ملكەچی و سۆزیان بۆ ڕابخەین و دوعای خێریان بۆ بكەین، وەك خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَٱخۡفِضۡ لَهُمَا جَنَاحَ ٱلذُّلِّ مِنَ ٱلرَّحۡمَةِ وَقُل رَّبِّ ٱرۡحَمۡهُمَا

﴿كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا ﴿٢٤﴾﴾ الإسراء: ٢٤، واته: بەو پەڕی سۆزو بەزەییەوە باڵی بەزەییان بۆ راخە !! [1](واته: بەبێ شانازی و منەت و فیز بیانخە ژێر باڵی بەزەیی خۆت)!! و بڵێ: ئەی خوای پەروەردگارم! وەکو ئەمان منیان بە منداڵی گرتەخۆو پەروەردەیان کردم، خوایە تۆش وەبەر بەزەیی خۆتیان بخە..

دوعاکردن بۆیان لەدوای مردنیان دەبێتە مایەی سود بۆیان، ئومێدە پلەیان لە بەهەشتدا بەرز کاتەوە.. وەك پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَيَرْفَعُ الدَّرَجَةَ لِلْعَبْدِ الصالِحِ فِي الْجَنَّةِ، فَيَقُولُ: يا رَبِّ أَنَّى لِي هَذِهِ؟ فَيَقُولُ: بِاسْتِغْفَارِ وَلَدِكَ لَكَ))[2]، واته: خوای گەورە لە بەهەشت پلەی بەندەیەکی چاکیی بەرز دەکاتەوە، ئەویش دەڵێ: خوایە گیان! ئەم پلەیەم چۆن و لە کوێوە بە نسیب بوو؟ دەفەرموێ: بەهۆی داوای لێخۆشبوونی کوڕەکەتەوە دەستت کەوت.

هەرکەسێکیش لەکاتی زیندوویی دایکوباوکیدا نەیتوانی بێت چاکەیان لەگەڵ دا بکات!! با لە دوای مردنیان چاکەیان لەگەڵدا بکات، ئەویش بە حەج و عومرە بۆ کردن و خێروخێرات و بە دوعا بۆ کردن و لە خوا پاڕانەوە بۆیان، تا لە گوناهیان خۆش بێت

٣.جێبەکردنی وەستییان: یەکێکی تر لە ئادابی چاکەکردن لەگەڵ دایکوباوك ئەوەیە پەیمان و وەسیەتنامەو ڕاسپاردەیان جێبەجێ بکرێ، ئەگەر گوناهوتاوان نەبوو. ڕێزی هاوڕێکانیان لەدوای مردنیان بگیرێ و سەردانیان بکرێ.

---

(١) سەیری ئەو تەعبیرە رەوانبێژییەی وێنای دیمەنەکە بکە!! کە گەنجێکی چوارشانەو بەخۆ، بەڵام بە شەرم و ئەدەب دەستی خستۆتە بن شان و باڵی باوك و دایکی و بەدەم دەیان جاری قوربان و بە ساقەوە لە خزمەتیاندایە.. حەیف بۆ گۆڕینەوەی ئەم نەریتە بەرزەی ئیسلام بە نەریتی رۆژئاوا!

(٢) ئیمامي ئەحمەد (٥٠٩/٢ ژمارە ١٠٦١٨) ئیبنوماجە (١٢٠٧/٢ ژمارە ٣٦٦٠)، بەیهیقي (٢٦٦/٧ ژمارة ١٤١١٦).. شێخي ئەلباني رەحمەتی لە (**سلسلة الاحاديث الصحيحه** ١٢٩/٤) دا دەفەرموص: سەحیحە..

پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((إِنَّ أَبَرَّ الْبِرِّ صِلَةُ الْوَلَدِ أَهْلَ وُدِّ أَبِيهِ))[1] واتە: باشترین چاکە ئەوەیە، کوڕ هاموشۆی برادەرو دۆستانی باوکی بکات و ڕێزیان بگرێ.

لە فەرموودەیەکی تردا هاتووە)(عَنْ أَبِي أُسَيْدٍ مَالِكِ بْنِ رَبِيعَةَ السَّاعِدِيِّ بَيْنَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ جَاءَهُ رَجُلٌ مِنْ بَنِي سَلَمَةَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ بَقِيَ مِنْ بِرِّ أَبَوَيَّ شَيْءٌ أَبَرُّهُمَا بِهِ بَعْدَ مَوْتِهِمَا قَالَ نَعَمْ الصَّلَاةُ عَلَيْهِمَا وَالِاسْتِغْفَارُ لَهُمَا وَإِنْفَاذُ عَهْدِهِمَا مِنْ بَعْدِهِمَا وَصِلَةُ الرَّحِمِ الَّتِي لَا تُوصَلُ إِلَّا بِهِمَا وَإِكْرَامُ صَدِيقِهِمَا))[2] واتە: ئەبوئوسەید مالیکی کوڕی ڕەبیعەی ساعیدی دەفەرموێ: جارێکیان لە خزمەت پێغەمبەری خوادا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دانیشتبووین، کابرایەکی هۆزی بەنی سەلەمە هاتە خزمەتی و لێی پرسی: ئایا دوای مردنی دایکوباوکم بواری هیچ چاکەیەك ماوە لەگەڵیاندا بکەم؟! فەرمووی: بەڵێ، دوعایان بۆ بکە، داوای لێبوردنیان بۆ بکە، ئەو بەڵێنانەیان بۆ ببە سەر کە لە ژیانیاندا دابوویان، ئەو پەیوەندی خزمایەتی و دۆستیەتییەیان بۆ بەردەوام کە کە بە تۆ نەبێت ناکرێت، ڕێزی هاوڕێکانیان بگرە..

٤.دەبێ ڕۆڵەکان لەبەردەم دایکوباوکدا بەشێوەیەکی جوان و لایەق و ڕێکوپێك دابنیشن و خۆیان لە بێ موبالاتی دوورخەنەوە، وەك لاق ڕاکێشان و قاچ لەسەر قاچ دانان و

---

(١) موسلیم [٤٦٢٩].

(٢) حاکم لە کتێبي (المستدرك ١٥٥/٤) دا ڕیوایەتی کردووە و فەرموویەتی : بە پێی مەرجەکانی بوخاری و موسلیم سەحیحە، ئیمامە زەهەبیش لایەنگیری کردووەو فەرموودەوانی دیکەش هەن فەرموویانە حەسەنە، کەچی شێخی ئەلبانی ڕەحمەتی لە (سلسلة الاحاديث الصحيحة ٦٢/٢) دا دەفەرموێ: زەعیفە..

دەست و دەنگ هەڵبڕین بەرامبەریان.. یان دواندنیان بە دەم شان دادان و پاڵ کەوتنەوە!! یان خۆڕووتکردنەوەیان لەبەرچاوی ئەوان! یان قسەکردن بە دەنگی بەرزو فشقیات و بە قاقا پێکەنین.. هەروەها نابێ لەکاتی ڕۆیشتندا رۆڵەکان پێش دایکوباوکیان بکەون، مەگەر بۆ پاسەوانی (وەکو حیمایە)، نابێ لە پێش ئەواندا دابنیشن. نابێ بەناوی خۆیانەوە بانگ بکرێن! وەکو لەم زەمانی زاڵبوونی نەریتی رۆژئاوایەدا بۆتە باو!! ئەبوهورەیرە (خوا لێی رازی بێ)ت کابرایەکی بینی لە دوای پیاوێکی ترەوە دەڕۆیشت: (فَقَالَ: مَنْ هَذَا قَالَ: أَبِي، قَالَ لاَ تَدْعُهُ بِاسْمِهِ وَلاَ تَجْلِسْ قَبْلَهُ وَلاَ تَمْشِ أَمَامَهُ)[1] ئەبو هورەیرە (خوا لێی رازی بێ)ت پرسی: ئەمە کێیە؟ کابرا ووتی: باوکمە، ئەبوهورەیرە فەرمووی: بە ناوی خۆیەوە بانگی مەکە، پێش ئەویش دامەنیشە، لە پێشیشیەوە مەڕۆ.. یەعنی لە رۆیشتندا پێشی مەکەوە..

٥. **پێویستە لە کاروبارياندا يارمەتيان بدرێ و شتيان بۆ هەڵبگیرێ**، چونکە زۆر ناشیرینەو بێ ڕێزییە، تۆ لەگەڵ باوکتدا بەڕێگادا بڕۆی و باوکت شتەکان هەڵبگرێ! شەرمەزارییە کوڕ بەدەست بەتاڵی بڕوات و هیچ هەڵنەگرێ، باوکیشی ئەوەندەی بە دەست و کۆڵەوەیە ناتوانێ شتێکی تری ئیزافی هەڵگرێت! بێگومان کچیش بەهەمان شێوە، ئەویش دەبێ یارمەتی دایکی بدات، لە پێداوویستی دایك و باوکی بێت یان لە ڕێك و پێككردنی ماڵ و یارمەتیدانی دایکیدا بێت.

---

(١) بوخاری، (**الأدب المفرد**) ژمارە: [٢٨]. عبدالرزاق، لە (**المصنف**: ١١/١٣٨).

٦.دەبێ سومعەی دایکوباوك بپارێزرێ. ئەمەش بەوە دێتە دی کە ڕۆڵەکان زیان بە خەڵك نەگەیەنن و خراپەکار نەبن بەرامبەریان، تا خەڵکیش بەرپەرچی خراپەکاریەکانیان بە جنێودان و دڵ بریندارکردن نەدەنەوە.

جنێودان بە دایکو باوکی خۆ لە گوناهە گەورەکانە.. شێوازێکی تری جنێودان بە دایکوباوکت ئەوەیە تۆ جنێو بە دایك و باوکی بەرامبەرەکەت بدەی و ئەویش جنێو بە دایکوباوکی تۆ بداتەوە.. بۆیە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((إِنَّ مِنْ الْكَبَائِرِ أَنْ يشْتُمَ الرَّجُلُ وَالِدَيْهِ قَالُوا: يا رَسُولَ اللَّهِ وَكَيْفَ يشْتُمُ الرَّجُلُ وَالِدَيْهِ؟ فَقَالَ. نَعَمْ يسُبُّ أَبَا الرَّجُلِ فَيسُبُّ أَبَاهُ وَيسُبُّ أُمَّهُ فَيسُبُّ أُمَّهُ))(١) واتە: یەکێك لە گوناهە گەورەکان ئەوەیە، مرۆڤ جنێو بە دایکوباوکی بدات، گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) کەس هەیە جنێو بە دایکوباوکی بدات؟ فەرمووی: بەڵێ، کەسێك جنێو بە باوکی بەرامبەرەکەی دەدات، ئەویش جنێو بە باوکی ئەم دەداتەوە، ئەم جنێو بە دایکی ئەو دەدات، ئەویش جنێو بە دایکی ئەم دەداتەوە.

تێبینی: لەگەڵ باسکردنی ئەدەب لەگەڵ دایکوباوکان، هەندی لە پاداشتی چاکەکاری لەگەڵ دایکوباوك و هەندێ لە سزاکانی خراپەکارانیان دەکەین:

٦- یەکەم: پاداشتەکان

١.بە پلەی یەکەم دەبێ چاکە لەگەڵ دایك بکرێ، چونکە بەهەشت لەژێر پێی دایکاندایە.. پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((إِنَّ اللَّهَ يُوصِيكُمْ

---

(١)بوخاری، ژمارە: [٥٩٧٣]. موسلیم، ژمارە: [١٣٠].

بِأُمَّهَاتِكُمْ، إِنَّ اللَّهَ يُوصِيكُمْ بِآبَائِكُمْ، إِنَّ اللَّهَ يُوصِيكُمْ بِالْأَقْرَبِ فَالْأَقْرَبِ))[١] واته: خوای گەورە پێتان ڕادەگەیێنێت کە لەگەڵ دایکتاندا باش بن (سێ جار وای فەرموو) ئینجا فەرمووی: خوای گەورە پێتان ڕادەگەیێنێت کە لەگەڵ باوکتاندا باش بن، ئینجا کەسی تری نزیك، ئینجا دوورو دوورتر..

٢ـ دایکوباوك سەرچاوەی بەهەشت ودۆزخن و ڕەزامەندی خوای گەورە بە ڕەزامەندی ئەوانەوە بەستراوەتەوە، وەك لە فەرموودەدا هاتووە. ئیمامی ترمزی لە عبداللەی کوڕی عەمری کوڕی عاسەوە خوا لە خۆی و باوکی ڕازی بێت دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: ((رضا الرَّبِّ في رضا الوالِدِ، و سخَطُ الرَّبِّ في سَخَطِ الوالِدِ))[٢] واتە: ڕەزامەندی خوای گەورە لە ڕەزامەندی دایکوباوکەوەیەو ڕق هەستانی خوای گەورە لە ڕق هەستانی دایکوباوکەوەیە..

٣.لە دنیادا بەرەکەت دەکەوێتە تەمەن ووەچەو ڕزقەوە، وەك پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((مَنْ أَحَبَّ أَنْ يمُدَّ اللَّهُ فِي عُمْرِهِ وَيَزِيدَ فِي رِزْقِهِ فَلْيَبَرَّ وَالِدَيْهِ وَلْيَصِلْ رَحِمَهُ))[٣] واتە: هەر کەسێك کە حەز بکات خوای گەورە تەمەنی زیاتر

---

(١) ئیمامی ئەحمەدو ئەبوداوود ڕیوایەتیان کردووەو شێخی ئەلبانی ڕەحمەتی لە (**الاحاديث الصحيحة**: ١٦٦٦) و (**صحيح الجامع**: ١٩٢٤) دا فەرموویەتی سەحیحە..

(٢) لە چاپەکانی پێشوودا لێرەدا ئەم فەرموودەی ئیبنوماجە هەبوو: (روى ابن ماجه عن أبي أُمَامَةَ أنَّ رَجُلاً قالَ: يا رَسولَ اللهِ! مَاحَقُّ الوالِدَينِ عَلَى وَلَدِهِمَا؟ قَالَ: (هُمَا جَنَّتُكَ ونارُكَ)، بەڵام کە دیمان شێخی ئەلبانی لە (**ضعيف الترغيب والترهيب** ١٤٧٦) دا فەرموویەتی: **زەعیفە**، ئەو فەرموودەی ترمان هێنایە جێی کە حاکم لە (**المستدرك** ١٥٢/٤) دا ڕیوایەتی کردووەو فەرموویەتی بە پێی مەرجەکانی موسلیمە و سەحیحە، شێخی ئەلبانی ڕەحمەتیش لە (**سلسله الأحاديث الصحيحة** ٥١٦) دا فەرموویەتی: **سەحیحە**..

١ بوخاری، ژمارە: [٥٩٨٦].

بكات و رزق و رۆزیی بۆ بەرفراوان بكات، با مافی دایكوباوكیی رەچاوكات و سیلەی روحم (پەیوەندیی خزمایەتی) راگرێت.

٤.چاكەكردن لەگەڵ دایك، دەبێتە مایەی سڕینەوەی گوناهو تاوان. ئیبنوعومەر خوا لێیان رازی بێت دەگێڕێتەوە: (أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أَصَبْتُ ذَنْبًا عَظِيمًا فَهَلْ لِي تَوْبَةٌ قَالَ هَلْ لَكَ مِنْ أُمٍّ قَالَ لَا قَالَ هَلْ لَكَ مِنْ خَالَةٍ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَبِرَّهَا). واتە: كابرایەك هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) و عەرزی كرد ئەی پێغەمبەری خوا گوناحێكی گەورەم كردووە! ئایا بواری تۆبەكردنم لەبەر دەمدا هەیە؟ فەرمووی" دایكت ماوە؟ عەرزیكرد: نەخێر. فەرمووی: پوور (میمك: خوشكی دایك)ت ماوە؟ عەرزیكرد: بەڵێ. فەرمووی دەبڕۆ مافی ئەو بدەو چاكەی لەگەڵدا بكە..

٧- دووەم: سزاكان:

١.ئازاردانی دڵی دایكوباوك لە گوناهە گەورەكانەو دەبێتە مایەی خەشمی خواو تەماشانەكردن بە چاوی ڕەحمەت لە ڕۆژی قیامەتدا، هۆیەكیشە بۆ نەچوونە بەهەشت لە (صحیح)ی بوخاری و موسلیم دا هاتووە كە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: (أَلا أُنَبِّئُكُم بِأَكْبَرِ الْكَبَائِرِ؟ قُلْنَا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: الإِشْرَاكُ بِاللَّهِ وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ وَكَانَ مُتَّكِئًا، فَجَلَسَ، فَقَالَ: أَلا وَقَوْلُ الزُّورِ، وَشَهَادَةُ الزُّورِ، أَلا وَقَوْلُ الزُّورِ، وَشَهَادَةُ الزُّورِ. قَالَ: فَمَا زَالَ يَقُولُهَا حَتَّى قُلْتُ: لا يَسْكُتُ)[1] واتە:

---

٢ بوخاری، ژمارە: [٥٩٧٦].

ئەرێ پێتان رانەگەێنم کە گوناحە گەورەکان چین؟! فەرموویان: بەدیی ئەی پێغەمبەری خوا، فەرمووی: هاوبەشدانان بۆ خواو پێشێلکردنی مافی دایکوباوك، پاڵیدابۆوە، خۆی راستکردەوەو دانیشت ئینجا فەرمووی: قسەی درۆش، شاهێدیدانی درۆیینە، قسەی درۆ، شاهێدیدانی درۆیینە.. ئەوەندەی دووپات دەکردەوە لە دڵی خۆمدا ووتم: رەنگە لێی بێدەنگ نەبێت!

٢. ئازاردەری دایکوباوك لە دنیادا تۆڵەوسزای لێ دەسەنرێتەوەو بۆ رۆژی قیامەت دواناخرێ، وەك پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((كُلُّ الذُّنُوب يُؤَخِّرُ اللَّهُ مَا شَاءَ مِنْهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِلَّا عُقُوقَ الْوَالِدَيْنِ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُعَجِّلُهُ لِصَاحِبِهِ فِي الْحَيَاةِ قَبْلَ الْمَمَاتِ))[1] واتە: خوا سزای هەموو گوناهێ، ئەوەی حەز بکات، بۆ رۆژی دوایی دوادەخات، تەنها ئازاردانی دایکوباوك نەبێت، خوا لەدنیادا بەر لەمردنی بابای ئازاردەری دایکوباوك، سزای دەدات.

زۆر ئاگاداربە، زۆر بترسێ، زۆر هۆشداربە نەکەی دڵی دایکوباوکت بڕەنجێنی و ئازاریان بدەیت، ئەگینا وەبەر هەڕەشەکان دەکەوی و ڕەنجەڕۆ دەبیت، نەوێژو ڕۆژەکانت دادت نادەن و چاکەکانت بەتاڵ دەبنەوە، لە دنیاش لەگەڵ دایکوباوکت چۆن ڕەفتار بکەیت، تۆش ئاوات لەگەڵ دەکرێتەوە.

---

١ حاکم هێناوێتیەوەو فەرموویەتی بە پێی مەرجەکانی بوخاری و موسلیم **سەحیحە**، هەروەها تەبەرانی لە (**الاوسط**)دا وای فەرمووە. (سیوطی)یش هەر وایفەرمووە. بەڵام شێخی ئەلبانی رەحمەتی لە (**ضعيف الترغيب والترهيب**/ب٢ ژ ١٤٨٦)دا دەفەرموێ: **زەعیفە**..

ئەدەب و ئاكاری موسوڵمان

لەگەڵ خزم و نزیكانیدا

كاتێك ئیسلام هات بایەخی زۆری بە خزمایەتی و پتەوكردنی پەیوەندیەكانی نێوان كەسوكاردا، هانی موسوڵمانانیدا كە ئەم پەیوەندییە پەرە پێبدەن و تۆكمەی بكەن. خوای گەورەش فەرمان بە موسوڵمانان دەكات، كە خۆیان بپارێزن لە خۆدوورخستن و پچڕاندنی پەیوەندیەكان نێوان خزم و كەسوكار ئەوەتا دەفەرموێ: ﴿وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِي تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلۡأَرۡحَامَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيۡكُمۡ رَقِيبٗا ١﴾ النساء: ١

ئیبنوكەسیر (رحمه الله) لە ڕاڤەی ئەم ئایەتەدا دەفەرموێ: واتە خۆتان بپارێزن لە پچڕاندنی خزمایەتی و سەردانی نەكردنیان، چاكەیان لەگەڵدا بكەن و ئەم پەیوەستیە (صِلة)یە بەجێبهێنن.

قورتوبی(رحمه الله) دەفەرموێ: زانایانی ئوممەت لەسەر ئەوە هاودەنگن كە پەیوەندی خزمایەتی (سیلەی روحم: صلة الرحم) واجبەو پچڕاندنی حەرامە. خاتوو ئەسمائی كچی سەیدنا ئەبوبەكری سددیق خوا لێیان رازی بێت لە پێغەمبەری خوای (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پرسی: ((يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أُمِّي قَدِمَتْ عَلَيَّ وَهِيَ رَاغِبَةٌ أَوْ رَاهِبَةٌ أَفَأَصِلُهَا قَالَ نَعَمْ))[1] واتە: دایكم هاتۆتە سەردانم و حەز دەكات بمبینێت، ئایا سەردانی بكەم؟ (دایكی بێباوەڕ بوو) پێغەمبەر (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: بەڵێ، بە ریوایەتێكی تردا دەفەرمووێ: (نَعَم صِلي أُمَّك) واتە: بەڵێ سەردانی بكە.

---

(١) بوخاری، ژمارە: [٥٩٧٩]. موسلیم، ژمارە: [١٠٠٣].

ووشەی (الأ) کە لە قورئاندا هاتووە ناوێکە بۆ گشت خزم و کەسوکارو بەبێ جیاوازی نێوان مەحرەم و نامەحرەم بەکاردێت.[1]

٨- **جۆرەکانی خزم وکەسوکار**

خزم دوو بەشی هەیە: گشتی و تایبەتی.

خزم بەگشتی: ئەوانەن کە لە لایەنی دینەوە لە مافەکاندا یەکتری دەگرنەوە، کە پێویستە بەجێبهێنرێن، ئەویش بە خۆشەویستی و پشتگیریکردینان، بە ئامۆژگاری کردنیان و زیان پێ نەگەیاندنیان، بە ڕەفتارکردنی دادپەروەرانە لەگەڵیاندا، بە سەردان و تیمارکردنی نەخۆشیەکانیان، بە هێنانەدیی مافی مردووەکانیان، وەکو شوشتنیان و نوێژ لەسەرکردنیان.

خزم بەتایبەتی: بریتییە لە خزمایەتی نەسەب کە لەلایەنی دایك و باوکەوەیە، پێویستە مافە تایبەتییەکانیان بە زیادەوە جێبەجیبکرێ، وەکو نەفەقەدان و سەردانی کردنیان بە مەبەستی ئەحواڵ پرسینیان و فەرامۆش نەکردنیان لە هیچ مافێکدا، وەك لە مافە گشتییەکاندا جەختی لەسەر کراوەتەوە.

چاکەکردن و سەردانی کردنی خزم بە پلەی یەکەم دایك و باوك دەگرێتەوە، ئینجا خوشك و برا، ئنجا بە پێی نزیکتر لە یەکتری، وەك لە فەمموودەی پێغەمبەری خوادا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) هاتووە: ((عَنْ أَبي هُرَيْرَةَ رَضِي اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَحَقُّ النَّاسِ بِحُسْنِ صَحَابَتِي

---

(١) (تفسير القرطبي).

قَالَ أُمُّكَ قَالَ ثُمَّ مَنْ قَالَ ثُمَّ أُمُّكَ قَالَ ثُمَّ مَنْ قَالَ ثُمَّ أُمُّكَ قَالَ ثُمَّ مَنْ قَالَ ثُمَّ أَبُوكَ))[١] واته: پیاوێك هاته خزمەت پێغەمبەری خـوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) و پرسـی: ئـەی پێغەمبەری خوا كێ شایستەترە بیكەمە هاوڕێی خۆم؟ فەرمووی: دایكت. پرسـی: پاشان كێ؟ فەرمووی: پاشان دایكت. پرسیەوە: پاشان كێ؟! فەرموویـەوە: پاشـان دایكت. كابرا پرسیەوە: ئەدی دوای ئەو؟! فەرمووی: پاشان باوكت.

هەروەها كولەیبی كوڕی مەنفەعە لە باپیرییەوە خوا لێیان رازی بێت دەگێڕێتەوە كە چۆتە خزمەت پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) و پرسی: (يا رَسُـولَ اللَّهِ مَـنْ أَبَرُّ؟ قَالَ: أُمَّكَ وَأَبَاكَ وَأُخْتَـكَ وَأَخَـاكَ، وَمَـوْلَاكَ الَّـذِي يَـلِي ذَاكَ حَـقٌّ وَاجِـبٌ وَرَحِـمٌ مَوْصُولَةٌ)[٢] واته: چاكە لەگەڵ كێدا بكەم؟ فەرموویەتی: لەگەڵ دایـك و باوكـت، خوشك و برات، تا ئـەو كۆیلـەیـەی لێتـەوە نزیكـە.. ئەمانـە حەقـەو بـەجێهێنانی سیلەی روحمەو لەسەرت فەرزە..

لە چاكەكردن لەگەڵ خـزم و كەسـوكار ئـەوەیـە، سـەدەقەو خێـرو خێراتیـان پـێ بگەیێنیت.. سەیری ئەم نموونە كاریگـەرە بكـە: ئەنـەس (خـوا لێـی رازی بـێ)ت دەگێڕێتەوە: ((كَانَ أَبُو طَلْحَةَ أَكْثَرَ أَنْصارِيٍّ بِالْمَدِينَةِ مَالاً وَكَـانَ أَحَـبُّ أَمْوَالِـهِ إِلَيْـهِ بَيْرَحَى وَكَانَتْ مُسْتَقْبِلَةَ الْمَسْـجِدِ وَكَـانَ رَسُـولُ اللَّهِ صَـلَّى اللَّهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ يَـدْخُلُهَا وَيشْرَبُ مِنْ مَاءٍ فِيهَا طَيِّبٍ، قَـالَ أَنَـسٌ فَلَـمَّا نَزَلَـتْ هَـذِهِ الْآيَـةُ: ﴿لَن تَنَالُواْ ٱلۡبِرَّ حَتَّىٰ

---

(١) بوخاری، ژمارە: [٥٦٢٦]. موسلیم، ژمارە: [٢٥٤٨].

(٢) بـەیهیقی: (١٧٩/٤)، ئـەبوداوود (٥١٤٠)، شـێخی ئـەلبانی رەحمـەتی لـە توێژینـەوەی (الأدب المفـرد/ بوخاري) دا دەفەرموێ: **حەسەنە**.

﴿تُنفِقُوا۟ مِمَّا تُحِبُّونَ﴾[1] قَامَ أَبُو طَلْحَةَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ فِي كِتَابِهِ ﴿لَن تَنَالُوا۟ ٱلْبِرَّ حَتَّىٰ تُنفِقُوا۟ مِمَّا تُحِبُّونَ﴾ وَإِنَّ أَحَبَّ أَمْوَالِي إِلَيَّ بَيْرَحَى وَإِنَّهَا صَدَقَةٌ لِلَّهِ أَرْجُو بِرَّهَا وَذُخْرَهَا عِنْدَ اللَّهِ فَضَعْهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ حَيْثُ شِئْتَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَخْ، ذَلِكَ مَالٌ رَابِحٌ، ذَلِكَ مَالٌ رَابِحٌ، قَدْ سَمِعْتُ مَا قُلْتَ فِيهَا، وَإِنِّي أَرَى أَنْ تَجْعَلَهَا فِي الْأَقْرَبِينَ. فَقَسَمَهَا أَبُو طَلْحَةَ فِي أَقَارِبِهِ وَبَنِي عَمِّهِ))[2] واتە: سەروەت و سامانی ئەبو تەلحەی ئەنساری (خوا لێی رازی بێت) لە سامانی هەموو دانیشتوانی مەدینە زیاتر بوو، خۆشترین باخ بە لایەوە (بەیرەحا) بوو، کە باخێك بوو بەرامبەر مزگەوت، زۆر جار پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) تەشریفی دەبردە ناوی و لەژێر سێبەری درەختەکانیدا دادەنیشت و لە ئاوە سازگارەکەی دەنۆشی، ئەنەس دەفەرموێ: کە ئەو ئایەتە هاتە خوارەوە کە دەفەرموێ:﴿لَن تَنَالُوا۟ ٱلْبِرَّ حَتَّىٰ تُنفِقُوا۟ مِمَّا تُحِبُّونَ﴾ واتە: خێرو چاکەتان بۆ نانوسرێت تا لەو سەروەت و سامانانە نەبەخشن کە زۆرتان حەز لێیەو دڵتانی پێوەیە. ئەبو تەلحە هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) و فەرمووی: ئەی پێغەمبەری خوا، مادام خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿لَن تَنَالُوا۟ ٱلْبِرَّ حَتَّىٰ تُنفِقُوا۟ مِمَّا تُحِبُّونَ﴾، منیش باخی بەیرەحام لە هەموو سەروەت و سامانەکەمدا زیاتر خۆشدەوێت، ئەوا بەو ئومێدەی بۆم ببێتە زەخیرەی لای خوای گەورە بەخشیم، جەنابت بیکە بە خێرو چۆن حەز دەکەیت بیبەخشەرەوە،

(١) ال عمران: ٩٢

(٢) بوخاری، ژمارە: [١٤٦١]. موسلیم، ژمارە: [٨٨٩].

پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: بەه بەه، بە راستی سەروەت و سامانێکی بە قازانجە، بە راستی سامانێکی بەسوودە. گوێملێبوو چیت دەربارەی فەرموو، بەڵام من پێم باشە بەسەر خزم و کەسوکارەکانی خۆتیدا دابەش بکەیت. ئەویش (خوا لێی رازی بێت) بەسەر ئامۆزاو خزمانی تریدا دابەشیکرد.

لە فەرموودەیەکی تردا هاتوە کە خێروخێرات کردن دوو جۆرە:

یەکەمیان: ئەو خێروخێراتەیە کە بە خەڵکی نەناسراوی دەکەیت.

دووەمیان: ئەو خێرو خێراتەیە کە بە خزم و کەسوکارەکانی خۆتی دەکەیت. ئەمەیان هەم خێروخێراتەکەیە، هەم بەجێهێنانی سیلەی روحمەکەیە. وەك پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((الصَّدَقَةُ عَلَى الْمِسْكِينِ صَدَقَةٌ، وَهِيَ عَلَى ذِي الْقَرَابَةِ صَدَقَةٌ وَصِلَةٌ))[1].

تەنانەت گەر خزم و کەسوکار هاموشۆیان نەدەکردی و چاکەشیان بۆت نەبوو، یان خۆیان دوور دەخستەوە، پێویستە موسوڵمانی مولتەزیم سیلەی رەحمی خۆی هەر بەجێبهێنی. خۆ موسوڵمان بە دوای زەخیرەی قیامەت و پاداشتی لای خوادا دەگەڕێ.. ئەمەش بوارێکی باشی کۆکردنەوەی ئەو زەخیرەو گەنجینەکردنێتی.. بڕوانە ئەم فەرموودەیە:

عەمری کوڕی شوعەیب لە باوکیەوە، ئەویش لە باپیریەوە خوا لێیان رازی بێت دەگێڕێتەوە: ((جاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ

(١) خاوەن سونەنەکان ریوایەتیان کردووەو شێخی ئەلبانی رەحمەتی لە زۆر شوێندا بە سەحیحی ناساندووە، وەك: (صحيح النسائي: [٢٥٨١]، صحيح الجامع: [٣٨٥٨].

لِي ذَوِي أَرْحَامٍ، أَصِلُ وَيقْطَعُونَ، وَأَعْفُو وَيظْلِمُـونَ، وَأُحْسِـنُ وَيُسِـيئُونَ، أَفَأُكَـافِئُهُمْ؟ قَالَ: لاَ، إِذَنْ تُتْرَكُونَ جَمِيعًا، وَلَكِنْ جُدْ بِالْفَضْلِ وَصِلْهُمْ، فَإِنَّهُ لَنْ يزَالَ مَعَكَ ظَهِيرٌ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مَا كُنْتَ عَلَى ذَلِكَ))[١] واته: كابرایەك هاتە خزمـەت پێغەمبـەری خـوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ) سـكاڵای حـاڵی خـۆی كـرد لـە خزمـەكانی، فـەرمووی: مـن سـەردانیان دەكـەم و هاتوچۆیـان دەكـەم، ئـەوان دەنگـم لێـدادەبڕن و سـەردانم ناكەنەوە! من لێیان دەبوورم، ئەوان زوڵمم لێ دەكەن! من چاكەیان لەگەڵ دەكەم، ئەوان خراپەم بەرامبەر دەكەنەوە! ئایا منیش هەڵوێستی وەكو خۆیان بگرمە بـەرو دەنگیان لێدابڕم؟! پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: نا، جا كـەوابوو هەموو دەنگ لێك دادەبڕن و وازتان لێدەهێنرێت! ئەو سـامانەی لـە پێداوویسـتی خۆت زیادە پێیان ببەخشەو سەردانیشیان بەردەوام بكە. چونكە ئەمە دەبێتە هۆی ئەوەی كە لە لایەن خوای گەورەوە پشتیوانت بۆ دابین بكرێت! هەر لەگەڵیشـتدا دەمێنێتەوە تا تۆ لەسەر ئەو هەڵوێستەدت بیت!

مەدحكردنی ئەم هەڵوێستەو هاندانی موسوڵمانان بۆ پێوە پابەند بـوونی لـە دەیـان فەرموودەی تری پێغەمبەری خوادا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) هاتووە. وەك: ((مَنْ أَرَادَ أَنْ يشْرُفَ لَهُ بُنْيانُهُ وَتُرْفَعَ لَهُ الدَّرَجَاتُ يوْمَ الْقِيامَةِ فَلْيصِلْ مَنْ قَطَعَهُ، وَلْيُعْطِ مَنْ حَرَمَهُ، وَلْيعْفُ عَنْ مَنْ ظَلَمَهُ، وَلْيحْلُمْ عَلَى مَنْ جَهِـلَ عَلَيْـهِ))[٢] واتـە: ئـەو كەسـەی حـەز دەكات جێنشینی باڵەخانەی بەرز بێت، پلەو پایەی قیامەتیی بڵند بێت، با سـیلەی ڕوحمی لەگەڵ ئەوانەدا بەجێبهێنێت كە دەنگیان لێ دابڕیووەو هـاتوچۆی ناكـەن،

---

(١) موسلیم، ژمارە: [٢٥٥٨].

(٢) حاكم ڕیوایەتی كردووەو فەرموویەتی بە پێی مەرجەكانی بوخاری و موسلیمە، هەروەها ئیبنولجەوزی لە (بر الوالدين)دا هێناویتیەوە.

با لەو کەسانە ببورێت کە مەحروومیان کردووە، با لەو کەسانە خۆش بێت کە زوڵمیان لێکردووە، با بەرامبەر بەو کەسانە سینەفراوان بێت کە ڕەفتاری نەفامانەیان بەرامبەر کردووە..

پاداشتی سەدەقەو خێر بە نهێنی بە خزمێك کە دژایەتیت دەکات، لە پاداشتی خزمێکی تر باشترە! وەك پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((إِنَّ أَفْضَلَ الصَّدَقَةِ الصَّدَقَةُ عَلَى ذِي الرَّحِمِ الْكَاشِحِ))[1] واتە: باشترین خێرو چاکە، ئەوەیە کە لەگەڵ خزمێکدا بکرێت کە ڕق و قین و نیەتی ناحەزێتی لە ناخیدا حەشار داوە!

دیارە چاکەکردن لەگەڵ خزم و کەسوکارو سەردانی کردنیان دەبێتە مایەی بەرەکەت لە عومرو ماڵ و منداڵ و ڕزق و ڕۆزی، وەك لە فەرموودەکانی پێغەمبەردا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) هاتووە کە دەفەرموێ: ((مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُبْسَطَ لَهُ فِي رِزْقِهِ وَيُنْسَأَ لَهُ فِي أَثَرِهِ فَلْيَصِلْ رَحِمَهُ))[2].. ئەو کەسەی دەیەوێ حاڵی باش و لەشی ساغ و رزقی زۆر بێت، ئەوی دەیەوێ تەمەنی درێژتر بێت[3] با چاکە لەگەڵ خزم و کەسوکاری بکات و سەردانیان بکات.

---

(١) ئیمامی ئەحمەد (٣/٢٠٤)، داریمی (١٦٧٩)، شێخی ئەلبانی ڕەحمەتی لە (**صحيح الجامع**) ژمارە:[١١١٠] دا بە سەحیحی ناساندووە.

(٢) بوخاری، ژمارە: [٢٠٦٧]. موسلیم، ژمارە: [٢٦٦٧].

(٣) بەوەی بەرەکەت لە تەمەنیدا بێت و بە فەڕتر بێت، نەك درێژبوونەوەی ڕۆژو مانگ و ساڵی تەمەنی.. (والله أعلم).

ئەنەس (خوا لێی رازی بێت) لە فـەرموودەیـەکی تـردا دەگێڕێتـەوە، دەفـەرموێ: گوێم لێبوو پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەیفەرموو: ((مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُبْسَطَ لَـهُ فِي رِزْقِهِ وَيُنْسَأَ لَهُ فِي أَثَرِهِ فَلْيَصِلْ رَحِمَهُ))[1] واتە: ئەو کەسەی پێی خۆشە رزق و رۆزیەکەی بەرفراوان ببێت، ئاسان دەستی کەوێت، ئـەو کەسـەش کـە دەیـەوێت ئاسەواری باشی لە دوا جێ بمێنێت و یادگاریی لای خەڵکـی بمێنێـت، بـا سـیلەی روحمی بەجێبهێنێت..

سیلەی رەحمیش ئەگەر تەنها بە سەلام کـردنیش بێـت بـەجێ دەگـەیـەنرێ، وەك پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((بلُّوا أَرْحَـامَكُمْ وَلَـوْ بِالسَّـلامِ))[2] واتە: پەیوەستی خزمایەتی بەهێز بکەن ئەفەچی بە سڵاوکردنێکیش بێت.

ئەگەر موسـوڵمان سـیلەی رەحـم بـەجێ نـەهێنی و لەگـەڵ خـزم و کەسـوکاریدا چاکەکار نەبێ و سـەردانیان نـەکات، ئـەوا خـوای گـەورە بەهەشـتی لـێ حـەرام دەکات، وەك پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفـەرموێ: ((لَا يَـدْخُلُ الْجَنَّـةَ قَاطِعٌ))[3] واتە: ئەو کەسەی پەیوەستی خزمایەتی دەپسێنێت ناچێتە بەهەشتەوە.

لە کۆتاییدا بزانە کە چاکەکردن لەگەڵ خزم و کەسـوکار سـەردانی کردنیـان (دە) خەسڵەتی جوانی لـێ دەکەوێتەوە:

---

(١) بوخاری، ژمارە: [٢٠٦٧]. موسلیم، ژمارە: [٢٦٦٧]. بۆ ماناکەیشی چووینەوە سەر: (**شرح النووی علی مسلم** (١١٤/١٦) و(**فتح الباری** (٣٠٢/٤).

(٢) بوخاری، ژمارە: [٥٩٨٤]. موسلیم، ژمارە: [٤٦٤٣].

٣ بەززار لە (**کشـف الأسـتار** (١٨٧٧) لە ئیبنـو عەبباسـەوە خـوا لێیـان رازی بێـت گێڕاویتیەوە، ئەلبـانی لە (**سلسلة الاحادیث الصحیحه**/ ژ ١٧٧٧) و (**صحیح الجامع** ژ٢٨٣٨)دا دەفەرموێ: حەسەنە.

١ـ ڕەزامەندی خوای لێ بەدەست دەهێنرێ، چونکە خوای گەورە فەرمانی بە سیلەی ڕەحم کردوە.

٢ـ خۆشی و شادی و دڵخۆشیی دەکەوێتە ناویانەوە.

٣ـ فریشتەکان پێی دڵخۆش دەبن.

٤ـ لەلایەن موسوڵمانانەوە ستایش دەکرێ.

٥ـ ئیبلیس خەفەتی پێ دەخوات.

٦ـ بەرەکەت دەکەوێتە تەمەنیەوە.

٧ـ بەرەکەت دەکەوێتە رزق و ڕۆزییەوە.

٨ـ مردوەکانی پێی دڵخۆش دەبن، چونکە باب و باپیران بە سیلەی ڕەحم دڵخۆش دەبن.

٩ـ خۆشەویستی پێ زیاد دەبێت.

١٠ـ دوای مردنی پاداشتی زیاد دەبێ، چونکە کە باسی دەکەن بەچاکە دوعا خێری بۆ دەکەن. [١]

---

(١) شێخ سەعید بن عەلی بن وەهەفی قەحتانی نامیلکەیەکی گشتگیری نایابی لەسەر سیلەی رەحم هەیە بە ناوی (**صلة الارحام فی ضوء الکتاب والسنة**) زۆر چاکە بۆ هەر کەسێك بیەوێت زیاتر لەم باسە شارەزابێت. سەرچاوەی هەموو فەرموودەکانیشی بە رۆشنی باسکردووە. جزاه الله خیرا.

لە میوانداریدا

ڕێزگرتنی میوان لەو فەرمانانەیە، کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) داکۆکی لێکردووەو، لەگەڵ ئیمان بەخواو بەڕۆژی دواییدا داینـاون. وەك دەفەرموێ: ((مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ، فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ))[1] واتە: ئەوی باوەڕی بە خواو بە رۆژی دوایی هەیە با ڕێزی میوانەکەی بگرێت.

میوانداریی چەند ئاداب و ئاکارێکی هەیە، پێویستە موسوڵمان پیادەی بکات و خوویان پێوە بگرێت. لەوانە:

٩- بەجێهێنانی داواکاریەکانی میوان بەوپەڕی دڵخۆشییەوە.

١٠- پێشوازی لێکردنی روخۆشانەو بە خەندەو بە گەرمی بەخێرهاتن کردنی و فەرموو لێکردنی بۆ دانیشتن لە شوێنێکی گونجاوو لەباردا. ئینجا شوێنی ئاودەستی پیشان بدرێ و کاتی نوستن و لەخەو هەڵسانی بۆ دیاری بکرێت. ئەگەر ماڵەکە گچکەو تەسك بوو،یان بارودۆخ و حاڵەتەکە گونجاو نەبوو، دەکرێ لە ئوتێل ژووری بۆ بەکرێ بگیرێ تا زیاتر بواری حەوانەوەی بۆ برەخسێنرێت.

---

١ بوخاری، ژمارە: [٦١٣٥]. موسلیم، ژمارە: [١٧٢٨].

میوانیش نابێ پێی ناخۆش بێت که له ئوتێل ژووری بۆ گیراوه، نابێ لەدڵی بگرێ،، چونکه هەموو کارێك بەپێی تواناو گونجانه. ﴿لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ البقرة: ٢٨٦، واته: خوای گەوره زیاد له توانا تەکلیف له کەس ناکات.

٣- ئەگەرمیوان له ماڵی هاوڕێکەی مایەوه، پێویسته لەگەڵ خاوەنماڵدا بچێته دەرەوەو لەگەڵ ئەویشدا بێتەوه، ناشێت خاوەنماڵ ئیحراج بکات و به تەنها له ماڵەوه بمێنێتەوه، یان له کاتێکدا بێتەوه ماڵەکەی که خۆی له ماڵ نەبێت. چونکه ناشێت به تەنها لەگەڵ هاوسەرەکەیدا بێت، مادام پێی مەحرەم نەبێت.

٤- نابێت بابای میوان بەبێ مۆڵەتی خاوەنماڵ لەماڵ دەرچێت، بۆ خاوەن ماڵیش جوان نیه بێ مۆڵەتی میوانەکەی بچێته ژوری میوانەکه.

٥- .نابێت میوان له سێ رۆژزیاتربمێنێتەوه،تا نەبێته مایەی بارگرانی و لەکارکردنی خاوەنماڵ. پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((وَالضِّيَافَةُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ فَمَا كَانَ وَرَاءَ ذَلِكَ فَهُوَ صَدَقَةٌ))[1] واته: میوانداریێتی سێ ڕۆژه، گەر لەوه زیاتر بێت دبێته خێر. دەشێت زیاتر بمێنێتەوه که دەبینێت خاوەنماڵ سووره لەسەر زیاتر مانەوەی میوانەکەی.

٦.نابێ خاوەن ماڵ، ئیش به میوان بکات، چونکه دەبێته مایەی نارەحەتکردنی میوانەکه. کارپێکردنی ڕێزو ئەدەب نیه، شتێکی ناشیرینەو ناجوامێرانەیه. مەگەر کارێك بێت که هەر بەو دەکرێت، یان به بێ ئەو زەحمەته بکرێت.. لەم حاڵەتەشدا دەبێ میوانەکەش خۆی حەزکات و شەرم ناچاری نەکردبێت.

---

١ موسلیم، ژماره: [١٧٢٨].

٧ـ دەبێت بە شێوازێك قسەی لەگەڵدا بكرێ، كە دڵی پێخۆش بێت، تا خۆشحاڵی بەهاتنی دەرببڕێ، پێویستە لە حاڵ و ئەحواڵی و كەسوكاری بپرسێت، تا هەست بەوە بكات كە خاوەن ماڵەكەی دۆستانە خەمخۆری بۆ دەردەبڕێت.. نابێت لەبەردەمی میواندا باسی دەستكورتی و نەداریی بكرێ، نابێت لەبەردەمی ئەودا خۆ لە منداڵ تووڕە بكرێ، یان لێی بدرێ، نەبادا وای لێك بداتەوە كە هاتنەكەی ئەو توورەی كردوون.

٨ـ ڕێزگرتنی میوان لەلایەن خواردنەوە، بە پێی دارایی و هەبوونییە، نابێ لەتوانا بەدەر خواردنی بۆ ئامادە بكرێ، كە خاوەنماڵ لەسەری قەرزار ببێت، چونكە ئەسڵی مەبەست ڕوخۆشی و ڕەفتار جوانیە. لە ئیمامی ئەوزاعییان پرسی: ڕێزگرتنی میوان چۆنە؟ فەرمووی: ڕوخۆشیی و قسەخۆشییە. ئەگەر خاوەنماڵ دارا بوو، با خواردنی باش بۆ میوان ئامادە بكات بێ زیادەڕۆیی.

٩ـ لەكاتی نانخواردندا، نابێ خاوەنماڵ پێش میوان دەست لەنان خواردن هەڵبگرێ، چونكە میوانەكە شەرم دەیگرێ و ئەویش دەست هەڵدەگرێ، كە هێشتا تێر نەبووە. گەر خاوەنماڵ زوو تێر بوو، با خۆی بە كەوچكەكەیەوە بخافڵێنێ، كە میوانەكە هەست بكات، ئەو بەردەوامە لە نان خواردن.

هەروەها دەبێ خاوەنماڵ ئاگاداری میوان بێ، خواردنی بۆ تێبكات، نەبادا شەرم بكات، وەك لە فەرموودەی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دا هاتووە، كە ئیبن عومەر فەرمووی: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویی: (إِذَا وُضِعَتْ الْمَائِدَةُ، فَلَا يَقُومُ رَجُلٌ حَتَّى تُرْفَعَ الْمَائِدَةُ، وَلَا يَرْفَعُ يَدَهُ وَإِنْ شَبِعَ حَتَّى يَفْرُغَ وَالْقَوْمُ،

وَلْيُعْذِرْ، فَإِنَّ الرَّجُلَ يُخْجِلُ جَلِيسَهُ فَيَقْبِضُ يَدَهُ، وَعَسَى أَنْ يَكُونَ لَهُ فِي الطَّعَامِ حَاجَةٌ)[1] واته: گەر سفرەی نان ڕاخرا، با کەس لەسەر سفرەکە هەڵنەستێ، تا هەڵدەگیرێتەوە، با دەست لە خواردن هەڵنەگرێت ئەگەر چی تێریش بووبێ، هەتا میوانەکانی لە خواردن دەبنەوە، با هەر لە خواردنەکە بخوات، چونکە بە دەست هەڵگرتنی ئەم، ئەو کەسەی لە تەنیشتیەوە دانیشتووە شەرم دەیگرێت و ئەویش دەست دەکێشتەوە، کە ڕەنگە هێشتا مابێتی تێر ببێ.

١٠. پێش نان خواردن و لە کاتی نان خواردندا باسی شتی وانەکرێ، کە میوان پێی ناخۆش بێت و بێزی لێبێتەوەو ئارەزوی پێ بگیرێ، وەك باسی (نەخۆشی، ڕشانەوە، مشك و جرج و...هتد).

١١. لە ریزگرتنی میوانە، کە بە خۆشحاڵي وگوتەی شیرین بەڕێ بکرێ و لە هەبوونی کەمتەرخەمیی داوای گەردن ئازایی لێبکرێ.

١ سنن إبن ماجة [٣٢٩٥] بەلام شێخی ئەلبانی رحمه الله لە سلسلة الاحاديث الضعيفة/ ٢٣٨)دا دةفةرموص: (ضعيف جدا).

ئـەدەب و ئاكاری موسوڵمان

لەكـاتی نانخــواردندا

ئیسلام چەندین رەفتاری وەكو ئادابی كۆمەڵایەتی بۆ شـێوازی خـواردن دانـاوە، كە پێویســتە بە منـداڵ و گەورەوە پیـادەی بـكەن، لێـرەدا هەنـدێكی بە كـورتی دێنمەوەو دەیكەمە چەند بازنەیەكەوە:

یەكەم: رەفتارەكانی پێش خواردن:

١ـ بەكارهێنانی ئـامێری زێـڕین (ئـاڵتوون)ی و زیـوینی خـواردن لە مەنـجەڵ و سـینی و لەگەن و دەفـرو كەوچـك و چەتـاڵ و چەقـۆو شـتی تـر بـۆ موسـوڵمان حەرامەو نابێت بەكاریان بهێنێت.. چونكە پێغەمـبەری خـوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((لَا تَشْرَبُوا فِي آنِيَةِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ، وَلَا تَأْكُلُوا فِي صِحَافِهَا، فَإِنَّهَا لَهُمْ فِي الدُّنْيَا، وَلَكُمْ فِي الْآخِرَةِ))[1] واتە: بە دەفـری زێـڕو زیـوو مەخـۆنەوەو تێیانـدا مەخـۆن، چـونكە ئەوانە لە دنیـادا بـۆ ئەوانە (بـۆ كـافران)، لە قیامەتـدا بـۆ ئێـوە دەبێـت.. ئەمە هەمـوو جـۆرێكی ئەو ئـامێرانە دەگـرێتەوە لەوانەی هەر لە زێـڕو زیووەكە دروست كرابن، یان ئەوانەی بەو دوو كانزایە رووكەش كراون.. ئەسـڵی ئەمەش لەبەر دڵشكانی هەژارو دەسـكورتیی و زۆرنەكردنـی گیـانی هەراڵیـی و لـووتبەرزیی دەوڵەمەنـدەكانە. ئەم رەفتـارە ئەگەر لە نـاو دەوڵەمەندەكانـدا زۆر ببێت، كاریگەریی لەسـەر زۆرو كەمیـی پـارە دەبـوو كە لەو دوو كـانزا بەنـرخە

(١) بوخاری، ژمارە: [٥٤٢٦]. موسلیم، ژمارە: [٢٠٥٧].

دروست دەکران.. هەرچەندە ئێستا سەرمایەداریی هەمووی بە قاڵب دەخاتە بەردەستی خۆی و کاغەزو کارتیش دەخاتە بەردەستی مامەڵەوانان!!!

٢ـ ئەگەر دڵنیا نەبوو خۆراکەکە حەڵاڵە یا نەیخوات.. دەشێت ئەم خۆگرتنەوەیە بە هۆی خودی خۆراکەکەوە بێت، وەکو ئەوەی لەوانەیە گۆشتی بەرازو شتی وای تێدا بێت، یان لەبەر ئەوە بێت کە بە رێگایەکی ناشەرعی پەیداکراوەو هێنراوە، وەك ئەوەی بە دزیی و قومارو شتی وا پەیداکرا بێت، یان هەر جۆرە گومانێکی تر کە دەشێت لە خۆراکەکە یان لە خواردنەوەکە بکرێت.. خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَكُلُوا۟ مِمَّا رَزَقَكُمُ ٱللَّهُ حَلَٰلًا طَيِّبًا وَٱشْكُرُوا۟ نِعْمَتَ ٱللَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾﴾ النحل: ١١٤، واتە: دەی سا لەو حەڵاڵ و پاکژە بخۆن کە خوای گەورە پێی بەخشیوون، سوپاسی خواشی لەسەر کەن، ئەگەر راست دەکەن و سەرڕاستانە هەر ئەو دەپەرستن! پێغەمبەری (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((لَا يَرْبُو لَحْمٌ نَبَتَ مِنْ سُحْتٍ إِلَّا كَانَتْ النَّارُ أَوْلَى بِهِ))[1] واتە: هەر پارچە گۆشتێك بە خۆراکی حەرام دروست بووبێت، شایستەی ئەوەیە ئاگر لەخۆی گرێت.. کابرا بەرپرسە لە خۆراکی ماڵ و منداڵەکانیشی، ئەگەر حەرامی دەرخوارد دان، ئەوان ئەگەر باڵغ نەبووبن، یان باڵغ بوون نەیانزانیوە گوناهبار نابن، گوناهی ئەوانیش هەر لە گەردنی کابرا خۆیدا دەبێت..

---

١ ئیمامی ئەحمەد [١٤٠٣٢]. شێخی ئەلبانی رحمە الله لە (**سلسلة الأحاديث الصحيحة** ژ/٢٦٠٩) دا دەفەرمووێ: **سەحیحە**.

به داخەوە ئێستا موسوڵمانی وا دەبینیت، ئەوەندە کەوتۆتە ژێرکاریگەریی بەدی سەرمایەداریی و ئاراستە ماددییەکەیەوە، بایەخی بە حەڵاڵ خواردن کەم بۆتەوەو زۆرجار گوێ بە سنوورییان نادات و دەشزانێت حەرامە کەچی هەر دەیخوات!! ئەمەش نیشانەی دین لاوازییە. جگە لەوەی نیشانەیەکی ئاخر زەمانیشە وەکو پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرمویێ: (يأتي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لَا يُبَالي الْمَرْءُ مَا أَخَذَ مِنْهُ أَمِنَ الْحَلَالِ أَمْ مِنْ الْحَرَامِ)[1] واتە: زەمانێك بەسەر خەڵكیدا دێت، کە کابرا گوێ بەوە نادات سەروەت و سامانی بە ڕێگای حەڵاڵ پەیداکردووە، یان بە ڕێگای حەرام!! دە وەرە ئەمە بەو هەڵوێستە بپێوە کە سەیدنا ئەبوبەکری سددیق (خوا لێی ڕازی بێ)ت، کۆیلەکەی جامولکەیەك شیری دایە، ئەویش خواردیەوە، بەڵام یەکسەر پرسی: لە کوێت هێناوە؟! ووتی: فاڵم بۆ کۆمەڵە ناسیاوێکی زەمانی جاهیلییم گرتەوەو ئەوانیش ئەوەندەیان شیر دامێ!! سەیدنا ئەبوبەکر پەنجەی لە گەرووی ڕۆکردو ڕشایەوە، ئەوەندە خۆی ڕشاندەوە کە دەیانووت ئێستا گیانی دەردەچێت!!، پاش ئەوە فەرمووی: (اللَّهُمَّ إِنِّي أَعْتَذِرُ إِلَيْكَ مِمَّا حَمَلَتِ الْعُرُوقُ وَخَالَطَ الْأَمْعَاءَ) واتە: خوایە گیان، داوای لێبوردنت لێ دەکەم لەوەی بە گەدەو ڕیخۆڵەمەوە ماوەو پێوەی نووساوە!! دوای ئەوە عەرزیان کرد: بۆ قوومە شیرێك خەریك بوو ڕۆحی خۆت دەربهێنیت! فەرمووی: دەریشم بهێنایە قازانجم بوو، مەگەر پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) نافەرمووێك ((أَيُّ لَحْمٍ نَبَتَ مِنْ حَرَامٍ، فَالنَّارُ أَوْلَى بِهِ))..

---

(١) بوخاری، ژمارە: [٣٨٤٢].

٣ـ موسـولْمان بـۆی هەیە پرسـێت کە خـواردنەکە چیـیەو چـۆن پێگەێـنراوە.. ئەمە هەرچەندە خەڵکێك پێـی وایە رەفتـارێکی قورسـەو لەوانەیە خـاوەن خـۆراکەکە ئیحراج بکات، بەڵام دەبێ ئەوە بزانرێت کە ئەمە رەفتارێکی فەرامۆشـکراوی لای خۆمان و باوی لای رۆژئاواییەکانە! مەفرووزە خاوەنماڵ خۆی ئەوە روون کاتەوە کە پێکهاتەی خواردنەکە چییەو چۆن پێگەێـنراوە، نەبـادا لەو خۆراکـانە بێـت کە میوانەکەیان نایخوات.. مەرجیش نییە لەبەر هۆی تەندروستیی و نەخۆشی وەکو شەکرەو تینی خوێن و ئەوانە نەیخوات، نا، لەوانەیە تەبیعەتـی نەیبـات.. خالیـدی کوڕی وەلید خوای لێ بێت دەگێڕێتەوە کە جارێك لە خزمەت پێغەمـبەری خـوادا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) چووە ماڵی خاتوو مەیموونەی خێزانی پێغەمـبەری خـوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) کە پووری ئەمـیش بـوو، بینـی قـۆڕی (الضَـبّ)[1]یێکـی بـۆ سـوور کردۆتەوە کە حەفیدەی خوشـکی لە نەجـدەوە بـۆی هێنـابوون.. پێغەمـبەری خـوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) کەمجار هەبوو خۆراکێك بخوات بـێ ئەوەی بپرسـێت چیـیەو لە کوێوە هاتووە، کە بۆی شەرح دەکرا دەیخوارد.. کە وویستی بیخـوات، یەکێـك لە ژنەکان کە لەوێ بوون، فەرمووی: بۆ پێغەمـبەری خـوای (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ) روون کەنەوە کە ئەمە قۆڕییە، دەسـبەجێ پێغەمـبەری خـوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ) دەستی خۆی کشاندەوە دواوە، خالید دەفەرموێ: عەرزم کرد: ئەی پێغەمبەری خوا خواردنی قۆڕی حەرامە؟ فەرمـووی: (لا. وَلَكِـنْ لَـمْ يكُـنْ بِـأَرْضِ قَـوْمِي فَأَجِـدُنِي

(١) ئەم گیانلەبەرە لە جۆری خشۆکەکانە، شێوەی وەکو دایکە مارانەو قۆڕی و سەرمازەڵەو شەوگەڕو مارمێلکەیە، بەڵام ئەم زۆر گەورەیە، هەیانە دوو کیلۆ دەبێت.. ئێستاش لە بیبانە عەرەبیەکان راوی دەکەن و بە کوڵاوی یان بە بەبرژاوی دەیخەنە سەر سینیە برنج و دەیخۆن.. ئەمە لە وولاتی ئێمە نیە..

أَعَافُهُ)[1] واته: نا، بەڵام لەبەر ئەوەی لە خاکی قەومەکەی خۆمدا نەبووە (بە باو بخورێت) منیش نایخۆم..

دیارە پرسیارکردنەکەی، وەکو ئیمامی ئیبنوحەجەر دەفەرموێ: لەبەر ئەوەی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وەکو هەموو کەسایەتیەکی عەرەبی تر نەبوو، کە لەبەر بێ خۆراکی هەموو گیانلەبەرێکیان دەخوارد، لەوانە قۆڕی و سەرمازەڵەو سووسەمارو هەموو جۆرە گیانلەبەرەکانی دەشت و بیابان.. هەروەها دەشێت لەبەر ئەوەش بووبێت کە شەرع گۆشتی هەندێك گیانلەبەری حەرام کردووە، ئەویش (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پرسی تا زیاتر بۆی روون بێتەوە..

٤.دەست شوشتن پێش نانخواردن: ئەمە بەڵگەنەویستە، دابو نەریتی هەموو گەلان ئەمەیان پێ زەرووریە، چونکە ئەنجام نەدانی زیانی لێدەکەوێتەوە، زیانەکەش هەر نەخۆش کەوتنی بخۆرە دەست نەشۆرەکە نیە، بەڵکو ئەگەری ئەوە زۆرە کە کەسانی تریش تووشی نەخۆشیی ببن..

ئیبنوروسلان دەفەرموێ : بە تەرکردنی دەستەکان سوونەتەکە دێتە دی، ئەگەرچی باشتر وایە دەست بە ئەشنان (وەکو سابوون بووە) بشۆرێت.. ئەم دەستشۆردنە پەیوەندی بە دەستنوێژی نوێژەوە نیە.. دەشێت کابرا دەسنوێژی هەبێت یان نەیبێت هەر باشتر وایە دەستەکانی پش خواردن بشوات..

(١) بوخاری، ژمارە: [٥٣٩١]. موسلیم، ژمارە: [١٩٤٦].

فەرموودەیەکی زەعیفیش لەو بارەوە هەیە کە دەفەرموێ: (بَرَكَـةُ الطَّعَـامِ الْوُضُـوءُ قَبْلَـهُ)[1] واتە: بەرەکەتـی خـواردن لەوەدایە، کە لە پـێش خواردنـدا دەسـتنوێژ بشۆرێت.

هەروەها ئەو فەرموودەی ئەنەس (خوا لێی رازی بێـت) کە دەفەرمـوێ: گـوێم لە پێغەمبەری خوا بوو (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەیفەرموو: (مَـنْ أَحـبَّ أن يكـثر الله خـير بيتـهِ فليتوضـأ إذا حَضَــر غِـذاؤه واذا رَفَـع)[2] واتە: هەر کەسـێك پێـی خۆشـە خێروبێری ماڵەکەی زۆر بێ، با پێش خـواردن و دوای هەڵگـرتنەوەی خـۆراکەکە دەستنوێژ هەڵگرێ.. مەبەستی دەست شوشتنە.

٥- وەك چـۆن لە رێزگرتنی میـوان ئەوەیە خـۆراکی باشی بە خێرایی بـۆئامادە بکات، لە ئـادابی ئیسلامەتیشـە کە کـابرای میـوانیش زوولە خـواردنەکە بێـتە پێشـەوەو بیخـوات، چونکە هەر ماتڵبوونێك یان دەستگرتنەوەو نەخواردنێك لەوانەیە مەترسییەك لای خاوەن خواردنەکە دروست بکات.. چونکە لە نەریتی کوردەوارییە ئەگەر میـوان نانی خانەخوێی نەخوارد، ئەوە دیارە نیازی خیانەتێکی هەیە بەرامـبەری بیکـات.. بۆیە لە ناو کوردا حسابی وورد بۆ نانی ئێوارەو پشـتێن کـردنەوە کـراوە، چـونکە نیشانەی ئەمانی بەرابەر بووە.. ئەمەش لە قورئـانەکەوە هـاتووە.. چـونکە خـوای گەورە لە سـورەتی زاریاتـدا باسـی فریتشـەکان دەفەرمـوێ کە چـوونە خـزمەت سەیدنا ئیبراهیم سەلامی خوای لێ بێت، کە خواردنەکەی لـێ نزیککـردنەوە، لێـی

(١) ئەبـوداوود و ترمـزی ریوایەتیـان کـردووە، شـێخی ئەلبـانی لە (سلسـلة الاحاديـث الصحيحة ١/٣٠٩)دا دەفەرموێ: زەعیفە.

(٢) ئیبنومـاجەو بەیهیقی ریوایەتیـان کـردووە، شـێخی ئەلبـانی لە (سلسـلة الاحاديـث الضـعيفة ١/٢٣٧)دا دەفەرموێ: زەعیفە.

نەهـاتنە پێشـەوەو نەیـانخوارد، ئەویـش سـەلامی خـوای لـێ بێـت ترسـی خیانەتکاریـیـانی لێنیشـت.. وەك دەفەرمـوێ: ﴿هَلۡ أَتَىٰكَ حَدِيثُ ضَيۡفِ إِبۡرَٰهِيمَ ٱلۡمُكۡرَمِينَ ﴿٢٤﴾ إِذۡ دَخَلُواْ عَلَيۡهِ فَقَالُواْ سَلَٰمٗاۖ قَالَ سَلَٰمٞ قَوۡمٞ مُّنكَرُونَ ﴿٢٥﴾ فَرَاغَ إِلَىٰٓ أَهۡلِهِۦ فَجَآءَ بِعِجۡلٖ سَمِينٖ ﴿٢٦﴾ فَقَرَّبَهُۥٓ إِلَيۡهِمۡ قَالَ أَلَا تَأۡكُلُونَ ﴿٢٧﴾ فَأَوۡجَسَ مِنۡهُمۡ خِيفَةٗۖ قَالُواْ لَا تَخَفۡۖ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَٰمٍ عَلِيمٖ ﴿٢٨﴾﴾ الذاريـات: ٢٤ - ٢٨ ، واتە: ئەرێ هەواڵـی میـوانە بەڕێزەکـانی ئیبراهیمـت پێگەیشـتووە، کە چـوونە خزمەتیـی و سـڵاویان لێکـرد، جەنابیشی سڵاوەکەی بە جوانتر لەوەی ئەوان سـەندەوەو فەرمـووی: کەسـانێکی نەناسن دیارن! پاشان خێرا خۆی گەیاندە لای خێزانەکەی و لەولاوە گوێرەکەیەکی قەڵەوی بە سـەربڕاویی و کـولاویی هێنـایە خزمەتیـان، لێینزیـك کـردنەوەو فەرمووی: فەرموون بخۆن، بەڵام کە دیتی دەس بـۆ خـۆراکەکە نـابەن، ترسـێکی زۆری لێیـانەوە لـێ نیشـت. فەرموویـان: مەترسـە ئـێمە مـرۆڤ نـین و خـۆراك ناخۆین.. هاتووینەتە خزمەتت تا مژدەت بدەینێ کە خوای گەورە منداڵێکی زرنگ و ژیرتان پێدەبەخشێت!

دووەم: ڕەفتارەکانی کاتی خواردن:

٦.بسم الله کردن پێش خواردنی یەکەمین پاروو. کە دەست بەخواردن کـردنە بە نـاوی خـواوە.. ئەمەش سـوونەتە.. عائیشـەخان (خـوا لێـی رازی بـێ)ت دەفەرمـوێ: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: ((إِذَا أَكَلَ أَحَدُكُمْ فَلْيَذْكُرْ اسْمَ اللَّهِ تَعَالَى فَإِنْ نَسِيَ أَنْ يَذْكُرَ اسْمَ اللَّهِ تَعَالَى فِي أَوَّلِهِ فَلْيَقُلْ بِسْمِ اللَّهِ أَوَّلَهُ

وَآخِرَهُ))[1]واته: هەر کەسێکتان دەستی بە خواردن کرد با ناوی خوای لەسەر بهێنێت (با بِسْمِ اللَّه بکات)، ئەگەر بیری چوو لە سەرەتاوە بیکات با دواتر بڵێ: (بِسْمِ اللَّهِ أَوَّلَهُ وَآخِرَهُ) واتە: بە ناوی خوای گەورە لە سەرەتاو کۆتاییی..

عومەری کوڕی ئەبوسەلەمە (خوا لێی رازی بێت) دەگێڕێتەوە، دەفەرموێ: منداڵ بووم، لە خزمەت پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دا لەسەر سینیەك نانم دەخوارد، لە یەك شوێنەوە نەمدەخوات! پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: ((يا غُلامُ: سَمِّ اللَّهَ، وَكُلْ بِيَمِينِك، وَكُلُّ مِمَّا يليك))[2] واتە: رۆڵە بسم الله بکەو بە دەستی راست بخۆو لەبەردەم خۆشتەوە بخۆ..

٧.رەخنە لە خۆراك نەگریت: چونکە ئەبو هورەیرە (خوا لێی رازی بێت) دەفەرموێ: ((مَا عَابَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَعَامًا قَطُّ، إِنْ اشْتَهَاهُ أَكَلَهُ، وَإِنْ كَرِهَهُ تَرَكَهُ))[3] واتە: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) هەرگیز رەخنەی لە خواردنێك نەگرتووە.. کە حەزی لێبوایە دەیخوارد، کە حەزی لێ نەبوایە وازی لێدەهێنا..

ئەم سیفەتە بەرزەی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) هەست ڕاگرتن و پێزانینێتی بەرامبەر بەو کەسەی کە خواردنەکەی بۆ ئامادە دەکرد، تا تەریق نەبێتەوە، یان شەرمی جۆری خۆراکەکەی نەیگرێت..

ئیمامی نەوەوی رەحمەتی خوای لێ بێ لە شەرحی ئەم فەرمودەیەدا دەفەرموێ: رەخنە گرتن لە خواردن وەك ئەوەیە بڵێ: سوێرە، بێ خوێیە، نەکوڵاوە، زۆر برژاوە..

---

(١) ترمزی [١٨٥٨]. ئەبوداوود [٣٧٦٧]. شێخی ئەلبانی رەحمەتیش لە (صحيح سنن أبي داود ٣٢٠٢)دا دەفەرموێ: سەحیحە.

(٢) بوخاری، ژمارە: [٣٥٧٦]. موسلیم، ژمارە: [٢٠٢٢].

(٣) بوخاری، ژمارە: [٣٣٧٠]. موسلیم، ژمارە: [٢٠٤٦].

ئیبنولبەتتال (لە مامۆستایانی ئیبنوحەجەری عەسقەلانیە) دەفەرموێ: لەوانەیە کە ئەم خواردنەکەی لەبەر یەکێك لەو سیفەتانە بەدڵ نەبێت، بخۆرەکانی تر بە دڵیان بێت، نابێت رەخنەی لێ بگرێت تا لەبەرچاوی بخۆرەکانی تری نەخات..[1] بێ گومان شەرو دەعوایەکیش بۆ کەیبانووەکە (لێنەری خۆراکەکە) دروست دەکات..

٨- بەدەستی ڕاست ولەبەردەمی خۆتەوە بخۆ: لەبەر ئەو فەرموودەی کە لە سەرەوە هێنامانەوە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە سەیدنا عومەری کوڕی ئەبی سەلەمەی فەرموو (خوا لێی رازی بێت): ((يا غُلامُ: سَمِّ اللَّهَ، وَكُلْ بِيمِينِكَ، وَكُلْ مِمَّا يلِيكَ))[2] واتە: رۆڵە بسم الله بکەو بە دەستی راست بخۆو لەبەردەم خۆشتەوە بخۆ..

بە داخەوە زۆر لە موسوڵمانان وایان لێهاتووە گوێ بەم ئاڕاستەی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) نادەن، کە نیشانەی ناسینەوەی موسوڵمانە لە هەموو دنیادا!!

خواردن لە شوێنی جیاوازی سینیەکەوە کە هەمووانی لەسەرە، رەفتارێکی ناشیرینە، بێ ئەدەبییە، چونکە جگە لەوەی تۆ بە کەوچکەکەتەوە یان بە دەست لەو شوێنە دەخۆیت کە پێش تۆ کەسێکی تر کردویتی بە شوێنی خواردنی خۆی، یان دەست دەبەیت بۆ بەردەمی ئەو تا جۆرە خواردنێك (وەك پارچە گۆشتێك) بۆ خۆت راکێشیت!! خۆ ئەمە ئازایەتی نیە.. پێویستە بخۆرەکان هەر یەکە لەبەر

---

(١) شەرحی سەحیحی موسلیم (٢٦/١٤).

(٢) بوخاری، ژمارە: [٣٥٧٦]. موسلیم، ژمارە: [٢٠٢٢].

دەمی خۆیەوە بخوات، کەس دەست نەبات بۆ ناوەڕاستی خۆراکەکە، چونکە وەکو پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((إِنَّ الْبَرَكَةَ تَنْزِلُ وَسَطَ الطَّعَامِ، فَكُلُوا مِنْ حَافَّتَيْهِ وَلَا تَأْكُلُوا مِنْ وَسَطِهِ))[1]واتە: بەرەکەت دەڕژێتە ناوەندی خۆراکەکەوە، ئێوە لە کەنارەکانیەوە بخۆن، نەك لە ناوەندەکەیەوە.. تا بەرەکەت بەر هەمووان بکەوێت.

بەڵام ئەگەر خۆراکەکە میوە بوو ـ چ یەك جۆر بێت چ زۆر ـ شیاوە دەست بگێڕێ و لێی هەڵبژێرێت..

٩.نابێت بە پاڵکەوتنەوە خۆراك بخورێ: لەبەر ئەوەی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((لا آكُلُ وأنا مُتَّكِئ))[2] واتە: بە راکشانەوە ناخۆم..

ئیمامی ئیبنوحەجەر دەفەرموێ: زانایان لە دیاریکردنی شێوەی دانیشتن بۆ خواردندا راجوێ بوون.. هەیانە دەفەرموێ: گرنگ ئەوەیە پارسەنگ دانیشتبێت، هەیانە دەفەرموێ: تینی لەشی دەخاتە سەر لای چەپی، هەیانە دەفەرموێ: دەستی چەپی دەخاتە سەر ئەرزو بە دەستی راستی دەخوات.. ئیمامی مالیك بەڵگە دێنێتەوە کە خواردن بە پاڵکەوتنەوە پەسەند نیە.. خواردن بە پاڵکەوتنەوە لەگەڵ ئەوەدا کە ئەگەری ئەوەی هەیە زیانی تەندروستی هەبێت، نیشانەی فیزو لووتبەرزییە. ئەنەس (خوا لێی رازی بێ)ت دەگێڕتەوە: ((رأيت رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى

---

(١) ترمزی [١٨٠٥]، ئیبنوماجە [٣٢٧٧]، شێخی ئەلبانی رەحمەتی لە (**صحيح الجامع** ژمارە ٨٢٩)دا بە **سەحیحی** ناساندووە.

(٢) بوخاری، ژمارە: [٥٣٩٩].

اللَّهُ عَلَيهِ وَسَلَّم جالِساً مُقْعِيا ياكُلُ تمْـراً))[1] واته: پێغەمـبەری خـوام (صَـلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَلَّمَ) بينيوه به دانيشتنانەوه[2] خورمای دەخوارد.

١٠.خـواردن به پێوه نابێت بخورێت: باشـتر وايه به دانيشـتنانەوه بێـت، شـێوازی دانيشـتنەكەش له ئيسـلامدا ديـاريكراوه. دەركەوتـووه كه خـواردن به پێـوه به بەردەوامی زيان به گەده دەگەيێنێت، چـونكه پـارووەكه له حـاڵەتی بەپێوەبوونـدا يەكسەر به خێرايی دەكەوێته خوارەوه بۆ نـاو گەدەو به زۆر دووبـاره بـوونەوەی ئەم كاره ديواری خوارێی گەدده تووشی شۆڕبوونەوه دەبێت..بەڵام به دانيشتنانەوه زۆری پێ دەچێت تا پارووەكه دەگـاته گەده، له ڕێگـاش تـاوتوێيەكی سـەرەتايی دەكرێت.. ئەمه به شێوەيەكی گشتييه، دەنا كەسێك كه ناچاربوو به پێـوه بخـوات يان بخواتەوه، ئەوه، با بێ خەم بێت شياوه بۆی..

١١.باشتره له كاتی نان خواردندا قسه بكرێ: به پێچەوانەی ئەوەوه كه هەنـدێ كەس دەڵێن: (سـەلام و كەلام له كـاتی نـان خواردنـدا نـيه)! واته: نه سـڵاو لەو كەسـه دەكرێت كه نان دەخوات، نه قسەش له كاتی خواردندا دەكرێت!! ئەمه راست نيه.. تێگەيشـتنێكی هەڵەيه..[3] يـان كەسـانی وا هەن دەڵـێن: قسـەكردن لەسـەر نـان خواردن رەفتـاری جـولەكەيه!! له كاتێكـدا پـێچەوانەكەی رەفتـاری جـولەكەيه.. جولەكه له كاتی خواردندا قسه ناكەن..

---

(١) موسليم، ژماره: [٢٠٤٤].

(٢) كه دەفەرمـوێ: (مقعيـا) واته: هەردوو سـمتی لەسـەر ئەرزەكه دانـاوه، بـۆيه مانـای هەڵتروشـكانی نەگرتەوه.

(٣) ئيمامی سەخاوی: (**المقاصد الحسنة**١/٧٢٤) ژماره [١٣٠٦].

جابر (خوا لێی رازی بێت) دەگێڕێتەوە کە لە خێزانەکانی پرسی ئەگەر خۆراکێکیان هەبێت بیخوات! فەرموویان: جگە لە سرکە هیچی ترمان لا نیە.. داوای کرد بۆی بهێنن، کە هێنایان دەیخواردو دەیفەرموو: (نِعْـمَ الْأُدُمُ الْخَـلُّ، نِعْـمَ الْأُدُمُ الْخَلُّ)[1] واتە: باشترین پێخۆر (کە بە نانەوە بخورێت) سرکەیە، باشترین پێخۆر سرکەیە.. ئەمەو چەندین بەڵگەی تر هەیە وەکو ئامۆژگاریی کردنەکەی عومەری کوڕی ئەبو سەلەمە کە پێی فەرموو: ((يا غُلامُ: سَمِّ اللَّهَ، وَكُلْ بِيمِينِكَ، وَكُلْ مِمَّا يلِيكَ))[2] واتە: رۆڵە بسم الله بکەو بە دەستی راست بخۆو لەبەردەم خۆشتەوە بخۆ.. هەمووی بەڵگەن لەسەر ئەوەی کە قسە کردن لە کاتی خواردندا شیاوە..

لە شێخی ئەلبانی رەحمەتییان پرسی کە ئایا قسەکردن لە کاتی نانخواردندا هیچی لەسەرە رێی لێ بگرێت؟ فەرمووی: هیچ لەسەر قسەکردن لە کاتی خواردندا نیە، نە بەڵگەیەك هەیە هانیبدات، نە بەڵگەیەك هەیە رێی لێبگرێت.. قسەکردن لە کاتی خواردندا وەکو قسەکردنی کاتی ترە...

١٢.لە کاتی قسەکردنی کاتی خواردندا پێویستە ئەوە رەچاو بکرێت کە بخۆرخواردنەکەی لە دەمدا نەبێت و بکەوێتە قسەکردن.. شتێکی ناشیرینە کابرا کەوچکێك برنج و شلەی لە دەمیدا تێکەڵ کردووەو چیرۆك دەگێڕێتەوە!! با خواردنەکەی قوت بدات، ئنجا قسە بکات، یان کە خواردنی لەدەمدایەو قسە دەکات، با دەست بە دەمیەوە بگرێ، تا خواردنی ناو دەمی دەرنەکەوێ، چونکە دەرکەوتنی خواردنی

---

(١) موسلیم، ژمارە: [٥٤٧٣].

(٢) بوخاری، ژمارە: [٣٥٧٦]. موسلیم، ژمارە: [٢٠٢٢].

ناو دەم، دەبێتە هۆی بێزلێبوونەوەو قێزکردنەوەی بەرامبەرەکەی. هەروەها نەهێڵێ خواردن بە دەم و لێویەوە بنوسێ، پێویستە دەستەسڕ بەکاربێنێ.

سێیەم: ڕەفتارەکانی دوای خواردن:

١٢ـ سوننەتی موئەککەدەیە کە دوای خواردن و خواردنەوە سوپاس و ستایشی خوای گەورە بکرێت. ئەوەش ڕەفتارێکە کە نەوە بە نەوەی موسوڵمانان خوویان پێوە گرتووەو هەموو خێزانێکی دیندار زارۆکی خۆی لەسەر پەروەردە دەکات.. لەو دوعایانەی کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دوای نانخواردنی دەیکرد:

ـ ((الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ غَيْرَ مَكْفِيٍّ وَلا مُوَدَّعٍ وَلا مُسْتَغْنًى عَنْهُ رَبَّنَا))(١) واتە: سوپاس و ستایش بۆ خوا، سوپاسێکی پاك و بێگەرد، پڕ بەرەکەت و فەڕ بۆ خوای گەورە کە پێویستی بە هیچ یەکێك لە بەندەکانی نیە کاری بۆ ئەنجامبدەن، لە هەمان کاتیشدا شوکرانە بژێرییەکە وازی لێ نەهێنراوە..

ـ ((الحَمْدُ للهِ الذي أَطْعَمَنِي هَذا وَرَزَقَنِيهِ مِنْ غَيرِ حَوْلٍ مِنِّي وَلا قُوَّةٍ))(٢) واتە: سوپاس بۆ ئەو خوایەی ئەم ڕۆزییەی کرد بە نسیبم بێ ئەوەی خۆم ڕەنج و توانام بۆ دابێت..

---

(١) بوخاری، ژمارە: [٥٤٥٨].

(٢) ترمزی [٣٤٥٨]. ئیبنوماجە [٣٢٨٥]. شێخی ئەلبانی لە (**صحيح سنن الترمذي** ٣٣٤٨). بە حەسەنی ناساندووە.

ـ ((الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَطْعَمَ وَسَقَى، وَسَوَّغَهُ وَجَعَلَ لَهُ مَخْرَجًا))[1] واته: سوپاس بۆ ئەو خوایەی خۆراك و ئاویداو ئاسانكاریی بۆ كرد بچێتە خوارەوەو جێ و ڕێی هاتنە دەرەوەشی بۆ گونجاند.

ـ ((اللّهُمَّ أطْعَمْتَ وَأسْقَيتَ وَهَدَيْتَ وَأَحْصيْتَ، فَلَكَ الحَمْدُ عَلَى مَا أَعْطَيْتَ))[2] واته: خوایە تێرتكرد، تێراوتكرد، ڕێنماییتكرد، ژیاندت، سوپاس بۆ تۆ خوایە لەسەر ئەوانەیبەخشیوتن..

پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەو كاتانەی غەیری شیری بخواردایە لە دوعاكەیدا دەیفەرموو: ((اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِيهِ، وَأَطْعِمْنَا خَيْرًا مِنْهُ)) واته: خوایە بەرەكەتی بخەرە ناوو باشترمان بە نسیب كە.. بەڵام كە شیری بخواردایەتەوە دەیفەرموو: ((اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِيهِ، وَزِدْنَا مِنْهُ))[3] واته: خوایە بەرەكەتی بخەرە ناوو بۆمان زیاتركە لێی.. دیارە ئەوەش لەبەر گرنگی شیرە..

١٣ـ ئەگەر یەكێك خۆراكی دایتێ و خواردت، یان خواردنەوەی دایتێ و خواردتەوە، پێویست دەكات سوپاسی بكەیت، باشترین سوپاس كردنی دوعابۆكردنێتی. وەك ئەو دوعایانەی كە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بۆ ئەو كەسانەی دەكرد كە خۆراك یان خواردنەوەیەكیان دەخستە خزمەتی.. گەر میوانی یەكێك بوویت، ئەوە حەتمەن لە ئەدەب و ماریفەت و دینداریە دوای تەواوبوون لە خواردن و

---

(١) ئەبوداوود [٣٨٥١]. شێخی ئەلبانی (**سلسلة الاحاديث الصحيحة**/٢٠٦١) بە **سەحیحی** ناساندووە.

(٢) ئیمامی ئەحمەد [١٦١٥٩]. شێخی ئەلبانی لە (**سلسلة لاحاديث الصحيحة** (١/١١١) دا بە سەحیحی ناساندووە.

(٣) ترمزی [٣٣٧٧]. شێخی ئەلبانی لە (**صحيح الجامع** (٣٨١)دا بە حەسەنی ناساندووە.

خواردنەوە دوعا بۆ خاوەن خواردنەکە بکەیت.. دەشێت بە یەکێك لەم دوعایانە بێت کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) کردوونی:

- ((اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ فِيمَا رَزَقْتَهُمْ وَاغْفِرْ لَهُمْ وَارْحَمْهُمْ))[1] واتە: خوایە بەرەکەت بخە رزق و رۆزییانەوەو لێیان خۆشبەو بەزەییت پێیاندا بێتەوە..

- ((اللهُمَّ أَطْعِمْ مَنْ أطْعَمَني وأَسْقِ مَنْ أَسْقَاني))[2] واتە: خوایە خۆراك بەو کەسە بدەیت کە خۆراکی بە مندا، خوایە ئەو کەسە تێراوکە منی تێراو کرد..

- ((أَفطَرَ عِنْدَكُم الصائِمونَ وأكل طعامَكُمُ الأبْرارُ، وتنزَّلت عليكُمُ الملائِكَةُ))[3] واتە: ڕۆژووەوان لە لاتان ڕۆژوو بشکێنێ، پیاوچاك خواردنتان بخوات، فریشتەش بەسەرتاندا دابارن..

١٤.لە ئادابی خواردن و خواردنەوەی ئیسلامەتیە کە دەسپێکی خواردن لە لایەن ریشسپی و پیروکەسایەتی ماقووڵی کۆمەڵگەوە بێت. ئەوانی تریش بە دوایاندا. گەر یەکێك لە خۆی گەورەتری لەگەڵ بوو، با خۆی پێش گەورەکە دەست بە خواردن نەکات:

حوزەیفە (خوا لێی رازی بێت) دەفەرموێ: (كُنَّا إِذَا حَضَرْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَعَامًا لَمْ نَضَعْ أَيْدِينَا حَتَّى يَبْدَأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَضَعُ يَدَهُ) واتە: کە لە خزمەت پێغەمبەری خوادا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئامادەی خواردنێك

---

(١) موسلیم، ژمارە: [٢٠٤٤].

(٢) موسلیم، ژمارە: [٢٠٥٧].

(٣) شێخی ئەلبانی: (**صحيح الجامع** ٢٠٩/٤) دا بە سەحیحی ناساندووە.

دەبووین، هیچ کامێکمان دەستمان بە نان خواردن نەدەکرد، تا پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەستی بە نان خواردن نەکردبایە.

کەواتە لە ماڵێش، کە خێزان بەیەکەوە ناندەخۆن، هەتا باوك کە سەرۆکی خێزانە، دەست بە خواردن نەکات، نابێت منداڵەکان پێش ئەو دەست پێبکەن.. دەبێ منداڵان وا رابهێنرێن پێش باوکیان دەست بە نان خواردن نەکەن.

١٥.لە ئادابی ئیسلامەتییە کە لە کاتی خواردندا رەچاوی ئەوە بکەیت کە چەند دەخۆیت، یان چەند دەخۆیتەوە.. هەندێ کەس تا دەستی شل دەبێت هەر دەخوات!! دوایش ژانەسك دەگرێت. پێشینانی بەرێز راستیان فەرمووە کە فەرموویانە: (کا هی خۆت نییە کادێن هی خۆتە) یەعنی گەدەکە هی خۆتە بۆچی ئەوەندەت تێپەستیووە؟!! باشترین شێوەو رەفتاری خواردن و خواردنەوە ئەوەیە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی و بە کردەوە بەردەوام نیشانیداوە، کە دەفەرموێ: ((مَا مَلأَ آدَمِيٌّ وِعَاءً شَرًّا مِنْ بَطْنٍ، بِحَسْبِ ابْنِ آدَمَ أُكُلاَتٌ يُقِمْنَ صُلْبَهُ، فَإِنْ كَانَ لا مَحَالَةَ فَثُلُثٌ لِطَعَامِهِ وَثُلُثٌ لِشَرَابِهِ وَثُلُثٌ لِنَفَسِهِ))[1] واتە: مرۆڤ هیچ شتێکی پڕ نەکردووەو زۆر زیانی هەبێت وەکو گەدەی! مرۆڤ چەند پاروویەکی بەسە کە تەندروستێتی بپارێزێت.. کە هەر دەخوات با سێیەکی گەدەی بۆ خواردن دانێت و سێیەکی تری بۆ خواردنەوەو سێیەکەکەی تری بۆ هەناسەدانی..

---

(١) ترمزی [٢٣٨٠]. وئیبنوماجە [٣٣٤٩]. شێخی ئەلبانی: لە (**صحيح الترمذي**/١٩٣٩) دا بە سەحیحی ناساندووە.

١٦.**خۆراك و خواردنەوە نیعمەتی خوان، دەبـێ رێزیـان لـێ بگیررێـت**، بە تـایبەتی خواردن، نابێ بە کەم دانرێت.. پێغەمبەری خـوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ)کە لە کـاتی خواردندا شتێکی لە دەم و دەست بکەوتایەتە خوارەوە هەڵیدەگرتەوەو دەیخـوارد، فەرمانی بەوەش دەکرد.. ئەنەس (خوا لێی رازی بێت) دەفەرمـوێ کە پێغەمـبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەیفەرموو: ((إِذَا سَقطَتْ لُقْمَةُ أَحـدِكُمْ فَلْـيُمِطْ عَنْهَـا الْأَذَى، وَلْياكُلْهَا وَلَا يدَعْهَا لِلشَّيْطَانِ))[1] واتە: ئەگەر پارووی یەکێکتان لە دەستی کەوتە خوارەوە با پاکی کاتەوەو بیخوات، با بیخوات و بۆ شەیتانی جێ نەهێڵێت..

١٧- **لێستنەوەی پەنجەوقاپەکەی خۆی**.. ئەنەس (خوا لێی رازی بێت) دەگێـڕێتەوە: ((كَانَ رَسُولُ اللَّه صَلَّى اللَّهُ عَلَيْه وَسَلَّمَ إِذَا أَكَلَ لَعِقَ أَصـابِعَهُ الـثَّلَاثَ، وَقَـالَ: أَمرَنَـا رَسُولُ اللَّه صَلَّى اللَّهُ عَلَيْه وَسَلَّمَ أَنْ نَسْلُتَ الصَّحْفَةَ، وَقَـالَ: إِنَّ أَحـدَكُمْ لَا يـدْرِي في أَيِّ طَعَامِـهِ يُبَـارَكُ لَـهُ فيـهِ))[2] واتە: گەر پێغەمـبەری خـوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ) خواردنی بخواردایە، هەر سێ پەنجەکانی دەلێسیەوە، هەروا فەرمانی پێکردووین، کە هیچ لە قاپی خواردنەکەشدا نەهێڵین و پاشـان بیلێسـینەوە، دەیفەرمـوو: ئێـوە نازانن لە بەرەکەتی خواردنەکە لە کوێیدایە.

ئەم رەفتارە و ئەو کاردانەوەو پێ سەیربوونەی هەندێك کەس دەینوێنێت، دەبێـت رەچاوی کلتوورو شوێن و نەریتی میللەتانی تێـدا بکرێـت.. بە ملیۆنـان کەس لە جیهانـدا هەن هەر بە دەسـت دەخـۆن.. خـۆ لە دەسـکورتییان نـیە! کـابرا خەڵکـی

---

(١) موسلیم، ژمارە: [٢٠٣٤].

(٢) موسلیم، ژمارە: [٢٠٣٤]. ئـەبوداوود [٣٨٤٥]. ترمـزي [١٨٠٣]. شـێخی ئـەلبانی لـە (سلسـة الاحاديـث الصـحيحة/٣٩١) دا هێناویتیەوە.

جەزیرەی عەرەبیەو هەر بە دەست دەخوات.. ئەمەش سوونەتە، بەڵام ئەمە وەکـو شێخ ئیبنوعوسێمینی ڕەحمەتی لە (الاصول في علم الاصول)ــەکەیدا دەفەرمـوێ: لە هەموو شوێنێك ئەنجام نادرێـت.. هەر واشـە.. بەڵام خـۆ ئەم ئیسـلامە هەر بـۆ شارنشینانی پایتەختەکان نەهاتووە.. ئەدی ئەو هەموو ملیۆنەها ڕەشـوڕووتەی لە ئاسیاو ئەفریقان و بە خێزانی لەسەر سینییەك خواردن یان لەگەنێك کۆدەبنەوە؟!!

لەکاتی خـواردنەوەدا

١.ووتمان لە ئەدەب و ئاكاری موسوڵمانە كە لە كاتی خواردندا زێڕین وزیوویی خواردن و خواردنەوە بەكارنەهێنێت چـونكە ئەوانە بـۆ موسـوڵمان حەرامەو نابێـت بەكاریـان بهێنێت.. پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرمـوێ: ((لَا تَشْــرَبُوا فِي آنِيـةِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ، وَلَا تَأْكُلُوا فِي صِحَافِهَا، فَإِنَّهَا لَهُمْ فِي الـدُّنْيا، وَلَكُمْ فِي الْآخِـرَةِ))[١] واتە: بە دەفری زیڕو زیوو مەخۆنەوەو تێیاندا مەخۆن، چونكە ئەوانە لە دنیادا بـۆ ئەوانە (بـۆ كافرەكـان)، ئەوانە لە قیامەتـدا بـۆ ئێـوە دەبێـت.. ئەمەش هەمـوو جۆرێكی ئەو ئامێرانە دەگرێتەوە كە لە زێڕو زیوو دروسـت كـرابن، یـان ئەوانەی بەو دوو كـانزایە رووكەش كــراون.. بـێ گومــان پەرداخ و تیانۆشـی تـریش دەگرێتەوە..

٢.بسم الله كردن لە دەسپێكی خواردنەوەدا: لەكاتی خواردنەوەدا سوونەتە ناوی خوا بهێنـرێ. عـومەری كـوڕی ئەبوسـەلەمە (خـوا لێـی رازی بێـت) دەگێـڕێتەوە، دەفەرموێ: منداڵ بووم، لە خزمەت پێغەمبەری خـوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لەسـەر سینیەك نانم دەخوارد، لە یەك شوێنەوە نەمدەخوات! پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: ((يا غُلامُ: سَمِّ اللَّهَ، وَكُلْ بِيمِينِك، وَكُـلُّ مِـمَّا يلِيـك))[٢] واتە: رۆڵە بسم الله بكەو بە دەستی راست بخۆو لەبەردەمم خۆشتەوە بخۆ..

---

(١) بوخاری، ژمارە: [٥٤٢٦]. موسلیم، ژمارە: [٢٠٦٧].

(٢) بوخاری، ژمارە: [٣٥٧٦]. موسلیم، ژمارە: [٢٠٢٢].

٣.خواردنەوە بە دەستی ڕاست: چونکە شەیتان بە دەستی چەپی دەخوات و دەخواتەوە. پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((إِذَا أَكَلَ أَحَدُكُمْ فَلْيَأكُلْ بِيَمِينِهِ وَإِذَا شَرِبَ فَلْيَشْرَبْ بِيَمِينِهِ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَأكُلُ بِشِمَالِهِ وَيَشْرَبُ بِشِمَالِهِ))[١] واتە: ئەگەر کەسێکتان خۆراکی خوارد با بە دەستی ڕاستی بخوات، با بە دەستی ڕاستیشی بخواتەوە، چونکە شەیتان بە دەستی چەپی دەخوات و بە دەستی چەپی دەخواتەوە..

٤ـ نەخواردنەوە بە پێوە.. چونکە لەو فەرموودەیەدا هاتووە کە ئەنەس (خوا لێی ڕازی بێ)ت دەفەرموێ: (نَهَى أَنْ يَشْرَبَ الرَّجُلُ قَائِمًا. قَالَ قَتَادَةُ: فَقُلْنَا فَالْأَكْلُ؟ فَقَالَ: ذَاكَ أَشَرُّ أَوْ أَخْبَثُ)[٢]واتە: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەرهەڵستی کردووە لەوەی بە پێوە بخورێتەوە.. قەتادە (یەکێك لە ئامادەبووانی لای ئەنەس) پرسی: ئەدی خواردن؟ فەرمووی: ئەوە خراپترو ناپەسەندترە..

هەرچەندە بە چەندین فەرموودە سەلمێنراوە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە پێوە ئاوی نۆش کردووە[٣]، وەکو ئەو کاتەی لە کێوی عەرەفات بوو، بە ڕۆژووش بوو، ئاوی زەمزەمیان بۆ هێنا، هەر بە پێوە نۆشی کردو ڕۆژووەکەشی پێ شکاند..[٤] بەڵام بە شێوەیەکی گشتی بەرهەڵستی لەوە کردووە کە بە پێوە بخورێتەوە.. دەنا ئیمامی مالیك لە هەر سێ خەلیفەی ڕاشیدین سەیدنا ئەبوبەکرو سەیدنا عومەرو سەیدنا عوسمان و غەیری ئەویش لە سەیدنا عەلییەوە خوا لێیان

---

(١) موسلیم، ژمارە: [٥٣٨٤].

(٢) موسلیم، ژمارە: [٥٣٩٤].

(٣) بڕوانە شێخی ئەلبانی: سلسلة الاحاديث الصحيحة (١/٣٤٠).

(٤) بوخاری، ژمارە: [٥٦١٧]. موسلیم، ژمارە: [٢٠٢٧].

رازی بێــت نەقڵیــان کــردووە کە بە پێــوە ئاویــان خــواردۆتەوە..[1] یــان سـەیدنا ئیبنوعومەر خوا لێیان رازی بێت بۆ خواردن و خواردنەوە فەرموویەتی: بە لەگەڵ ڕۆیشتندا دەمانخواردو بە پێوەش ئاومان دەخواردەوە..[2]

ئیمامی ئیبنولقەیمییش ڕەحمەتیی خوای لێ بێت دەفەرمـوێ: زۆریـنەی کاتەکـان پێغەمبەری خـوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە دانیشــتنانەوە ئـاوی نۆشـدەکرد، ئەوەش ســەلمێنراوە کە بە پێــوە خــواردویێتیەوە. دیــارە ئەوەش بــۆ ئەوەیە کە لەســەر ئوممەتەکەی سووك بکات..[3]

کەوابوو تا بـۆت بلوێـت بە پێـوە مەخـۆو بە پێـوە مەخـۆرەوە.. ئەوەش بـزانە کە ئیمامی ئیبنوتەیمییە دەفەرموێ: ئەو بەرهەڵستیکردنەی پێغەمبەری خـوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ناگاتە ئاستی بەرهەڵستی کردنەکانی (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە خـواردن و خواردنەوە لە دەفرو جام و پەرداخی زێڕو زیوودا.. چونکە خواردن و خواردنەوە لە دەفـری ئەم دوو کانزایـانەدا حەرامە[4]، بەڵام خــواردنەوە بە پێــوە بەرهەڵســتی لێکـراوەو وەکـو لیـژنەی زانایـانی حەرەمەیـن دەفەرمـوون: ناگـاتە پـلەی حەرام بوونی..[5]

٥. ئەگەرئاوت دەگێڕا، بە پیاوماقووڵی کۆڕەکە دەست پێ بکەو دوای ئەو بەوکەسەی لە لای راستی ئەوەوە دانیشـتووە، ئینجـا دوای ئەوو دوای ئەو، واتە تـا ریـزی دەسـتی

---

(١) بوخاری، ژمارە: [٥٦١٥].

(٢) الالباني: صحيح سنن ابن ماجة: [٢٦٧٠].

(٣) زاد المعاد (١٤٩/١).

(٤) مجموع الفتاوى (٢٠٩/٣٢).

(٥) فتاوى اللجنة الدائمة (١٣٣/٢٢).

راستی پیاوماقووڵەکە تەواو دەکەیت تا دێیتەوە سەر یەکەمین کەسی لای چەپی پیاوماقووڵەکە.. چونکە ئەنەس (خوا لێی رازی بێت) فەرمووی: ((أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم أُتِيَ بِلَبَنٍ قَدْ شِيبَ بِمَاءٍ وَعَنْ يَمِينِهِ أَعْرَابِيٌّ وَعَنْ شِمَالِهِ أَبُو بَكْرٍ فَشَرِبَ ثُمَّ أَعْطَى الأَعْرَابِيَّ وَقَالَ الأَيْمَنَ الأَيْمَنَ))[1] واتە: جارێك شیریان بۆ پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) هێنا کە برێك ئاوی تێکرابوو، کابرایەکی ئەعرابی لە لای راستیەوە دانیشتبوو، لە لای چەپیشیەوە ئەبوبەکری سددیق (خوا لێی رازی بێت) دانیشتبوو، پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)کە خۆی لێی نۆشکرد، دای بە ئەعرابیەکە، ئینجا فەرمووی، راست و راست.. واتە: با بە لای راستدا بڕوات..

سەهلی کوڕی سەعد (خوا لێی رازی بێت) دەگێڕێتەوە کە ((أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُتِيَ بِشَرَابٍ فَشَرِبَ مِنْهُ وَعَنْ يَمِينِهِ غُلاَمٌ وَعَنْ يَسَارِهِ الأَشْيَاخُ فَقَالَ لِلْغُلاَمِ أَتَأْذَنُ لِي أَنْ أُعْطِيَ هَؤُلاَءِ فَقَالَ الْغُلاَمُ وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ لاَ أُوثِرُ بِنَصِيبِي مِنْكَ أَحَدًا قَالَ فَتَلَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي يَدِهِ))[2] واتە: جارێك خواردنەوەیەکیان بۆ پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) هێنا، کە بەشی خۆی لێ نۆشکرد، سەیری لای راستی خۆی کرد، منداڵێکی لێبوو، لای چەپیشیەوە پیاوماقوڵان و ردێن سپییان! پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە منداڵەکەی فەرموو: رێ دەدەیت پێش تۆ بیدەمە ئەوان؟! منداڵەکە ووتی: نەوەڵا ئەی

(١) بوخاری، ژمارە: [٥٦١٩].

(٢)بوخاری، ژمارە: [٥٦٢٠].

پێغەمبەری خوا، نۆرەکەی خۆم ـ کە لە دوای جەنابتە ـ نادەمە کەس!! ئیتر پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دایە دەستی!

٦ـ ئەگەرئاوی دەگێڕا دەبێ خۆی کۆتا کەس بێت کە دەیخواتەوە.. چونکە پێغەمبەر(صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((إِنَّ سَاقِي الْقَوْمِ آخِرُهُمْ شُرْبًا))[1] واتە: ئەو کەسەی ئاو دەگێڕێت، خۆی لە دوای هەمووان دەخواتەوە...

٧.بە یەکجارئاویان شلەمەنیەکە نەنێ بەسەریەوەو بە یەك قووم فڕی نەکات.. با بە سێ جار بیخواتەوە.. چونکە ئەنەسی کوڕی مالیك (خوا لێی رازی بێت) دەیفەرموو: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَتَنَفَّسُ فِي الشَّرَابِ ثَلَاثًا)[2] واتە: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە سێ جار خواردنەوەکەی نۆش دەکرد.. واتە: قوومی لێدەدا پاشان هەناسەکەی لە دەرەوەی جامەکەدا دەدایەوە، ئینجا قومی تری لێ دەداو هەناسەکەی لە دەرەوەی جامەکە دەدایەوە، ئینجا قوومی تری لێ دەدا...[3]

---

(١) سنن الترمذي: [٢٠١٥]. شێخی ئەلبانی لە: (**صحيح الجامع/٢٠٨٨**) دا دەفەرموێ **سەحیحە**.

(٢) بوخاری، ژمارە: [٥٦٣١]. موسلیم، ژمارە: [٢٠٢٨].

(٣) بەم بۆنەیەوە ئەوە بیر بخەینەوە کە ئەو فەرموودەیەی ئیبنوعەبباس خوا لێی رازی بێ، دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمویەتی (لا تشربوا واحدا كَشُربِ البعير. ولكن اِشرَبوا مَثْنَى وثُلاثِ، وَسَمُّوا إذا أَنْتُم شَرِبْتم، واحمَدوا اذا رَفَعْتُم) واتە: وەك حوشتر بە یەکجار مەخۆنەوە. بەڵکو بە دووجار، یان سێ جار با خواردنەوەکەش وابێ کە لە نێوان قووم لێدانیدا لە دەرەوەی تیانۆشەکە (جام و پەرداخ و گۆزەو..) هەناسە بدەیت، بە ناوی خواوە دەست بە خواردنەوەکە بکەن و سوپاسی خوا بکەن کە خواردتانەوە. شێخی ئەلبانی رەحمەتی لە (ضعيف الجامع الصغير ژمارە ٦٢٣٣) دەربارەی ئەم فەرموودەیە کە ئیمامی ئەحمەد رەحمەتی لێ بێت (لە مەسنەدەکەیدا ژمارە ١٤٣٨٢) ریوایەتی کردووە، دەفەرموێ: **زەعیفە**.

٨- **نابێت لە دەمی تیانۆشێکەوە بخورێتەوە کە شکابێت..** بـۆ نمـوونە دەمـی گـۆزەو شــەربەو ســوراحی و دۆڵــکەو جــاملکەو پەرداخ و ئەوانە، ئەگەر کەمێــك لە لێوەکەیان شکابێت، ـ هەرچەند پـاك دیـار بێـت ـ هەر نابێـت پێیـان بخـورێتەوە.. چونکە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەرهەڵستی لەوە کـردووە.. وەکـو لەو فەرموودە سەحیحەدا هـاتووە کە ئەبوسـەعیدی خـودری (خـوا لێـی رازی بێـت) گێڕاوێتیەوە: ((نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ اخْتِنَاثِ الْأَسْقِيَةِ))[١] واتە: پێغەمبەری خـوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەرهەڵسـتی لەوە دەکـرد کە بە تیانۆشـێك بخورێتەوە کە دەمەکەی شکاوی تێدابێت.

٩- **فوونەکردن لە ئاوو شلەمەنی لە کاتی خواردنەوەیاندا:** نـابێ لەکـاتی خـواردنەوەدا فووی لێ بکرێت، یان هەناسەی تێـدا بـدرێتەوە.. چـونکە ئەبوسـەعیدی خـودری (خوا لێی رازی بێت) دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) نەهـی لەوە کردووە، وەك دەفەرموێ: ((أَنَّ النَّبِيَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى أَنْ يُتَنَفَّسَ فِي الْإِنَاءِ))[٢] واتە: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەرهەڵسـتی لەوە کـردووە لە کاتی خواردنەوەدا هەناسە لە ئاودا بدرێتەوە.. بەڵکو دەبێت دەمـی لە تیانۆشـەکە بکـاتەوەو هەناسـە لە دەرەوەیـدا بـداتەوە، ئەوجا قـوومی تـری لێـدا.. وەکـو لەم فەرموودەدا روون دەبێتەوە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرمـوێ: ((إِذَا شَرِبَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَتَنَفَّسْ فِي الْإِنَاءِ، فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَعُودَ فَلْيُنَحِّ الْإِنَاءَ، ثُمَّ لِيَعُدْ إِنْ كَانَ يُرِيدُ))[٣] واتە: ئەگەر یەکێکتان خواردیەوە هەناسە لە تیانۆشەکەدا نەداتەوە،

---

(١) بوخاری، ژمارە: [٥٦٢٥].

(٢) موسلیم، ژمارە: [٢٦٧].

(٣) ئیبنوماجة: [٣٤٢٧]. شێخی ئەلبانی لە (**السلسلة الصحيحة** ژمارة ٣٨٦) دا دەفةرموێ: **حەسەنە**.

ئەگەر وویستی قوومی تری لێدا، با تیانۆشەکە لە دەمی دوورخاتەوەو هەناسە بداتەوە ئینجا کە وویستی دەمی پێوە بنێتەوەو بخواتەوە..

١٠- پێویستە دوای خواردنەوە سەری تیانۆش داپۆشرێتەوە: وەکو ئەوەی کە گوندنشینان پارچە خامێك دەخەنە سەر دەمی شەربەو گۆزە، یان بە گشتەکێك دەمی کوندەو جەوەندە دادەخەنەوە، ئەوەش سوونەتەو لە شەوانیشدا فەرمان پێکراوە.. دەشێت لەم سەردەمەدا سوراحی و دۆلکەی وا بەکار بهێنرێت کە سەرقاپیان هەبێت، یان بە قاپێکی گونجاو سەریان بنرێتەوە.. لە هەموانیش باشتر ئەگەر عەیب نەبێت بوتڵی سەرقەپاتی ئاوە، کە ئاسان دەکرێتەوەو دادەخرێتەوە.. بەڵام ئەمە رەنگە بۆ رێزی میوان زۆر پەسەند نەبێت.. هەرچەندە دەکرێت بخرێتە بەر دەستی میوانەکەو خۆی هەڵیپچرێت.. بەڵگەی ئەمەش ئەو فەرموودەیە کە جابری کوڕی عبداللە خوا لە هەردووکیان خۆش بێت دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەیفەرموو: ((غَطُّوا الإِنَاءَ وَأَوْكُوا السِّقَاءَ وَأَغْلِقُوا الْبَابَ وَأَطْفِئُوا السِّرَاجَ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لاَ يَحُلُّ سِقَاءً وَلاَ يَفْتَحُ بَابًا وَلاَ يَكْشِفُ إِنَاءً فَإِنْ لَمْ يَجِدْ أَحَدُكُمْ إِلاَّ أَنْ يَعْرُضَ عَلَى إِنَائِهِ عُودًا وَيَذْكُرَ اسْمَ اللَّهِ فَلْيَفْعَلْ فَإِنَّ الْفُوَيْسِقَةَ تُضْرِمُ عَلَى أَهْلِ الْبَيْتِ بَيْتَهُمْ))[١] واتە: سەری تیانۆش (قاپ و شتی وا) داپۆشن، دەمی جەوەنەو کوندە ببەستن، دەرگا داخەن، ئاگری فتیلە (یان قوتیلەو چراو ئاگردان) بکوژێننەوە، چونکە شەیتان دەمی بەستراوی تیانۆشی بۆ ناکرێتەوە، دەرگای بۆ ناکرێتەوە، ناتوانێت سەری دەفرێك (مەنجەڵ و قاپ و تیاخۆری تر) هەڵداتەوە.. ئەگەر یەکێکتان شتێکی گونجاوی دەسنەکەوت سەری

(١) موسلیم، ژمارە: [٥٣٦٤].

تیانۆشەکەی پێ داپۆشێت با پووشێکی بخاتە سەرو بسم اللەی لێ بکات.. ئەوەش بزانن کە مشك و جرج حەز دەکەن ماڵەکەنتان بە خۆتانەوە بسوتێنن.

١١- زۆرتێرنەبوون وزۆرنەخواردنەوە بەسەریدا. چونکە زۆر خواردن و خواردنەوە مرۆڤ قورسدەکەن، ئیتر وای لێدێت لە پەرستنەکانیدا یان لە کاروبارییدا سست دەبێت، حەزی بە خەوتنی ناوەخت دەبێت.. لەوانەیە بەسەر خواردن و خواردنەوەکەدا بخەوێت و ئەو گەدەپڕییە بۆی ببێتە مایەی گەندەڵکردنی تەندروستیی.. باشترین ئامۆژگاریی لەم رەفتارەدا ئامۆژگارییەکەی پێغەمبەری خوایە (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) کە دەفەرمویێ: ((مَا مَلأَ آدَمِيٌّ وِعَاءً شَرًّا مِنْ بَطْنٍ، بِحَسْبِ ابْنِ آدَمَ أَكَلاتٌ يُقِمْنَ صُلْبَهُ، فَإِنْ كَانَ لا مَحَالَةَ فَثُلُثٌ لِطَعَامِهِ وَثُلُثٌ لِشَرَابِهِ وَثُلُثٌ لِنَفَسِهِ))[1] واتە: مرۆڤ هیچ شتێکی پڕ نەکردووەو زۆر زیانی هەبێت وەکو گەدەی! مرۆڤ چەند پارووێەکی بەسە کە قەدو قامەتی پێ بپارێزێت.. کە هەر دەخوات با سێیەکی گەدەی بۆ خواردن دانێت و سێیەکی تری بۆ خواردنەوەو سێیەکەکەی تری بۆ هەناسەی..

١٢- ئەگەرمێشێك کەوتە خواردنەوەکەیەوە، با تێیدا نقومی کات ئینجا دەریبهێنێتەوە، پاشان خواردنەوەکەی خۆی بێ ترس و خەم بخواتەوە.. لەوە دڵنیابە سوودی هەیە زیانی نیە.. پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((إذا وَقَعَ الذُّبابُ في إِنَاءِ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْمِسْهُ كُلُّهُ ثُمَّ لِيطْرَحَهُ، فَإِنَّ فِي أَحَدِ جَنَاحَيهِ شِفَاءٌ وفي الآخَرِ داءٌ))[2]

---

(١) ترمزی [٢٣٨٠]. وئیبنوماجە [٣٣٤٩]. شێخی ئەلبانی: لە (**صحيح الترمذي**/١٩٣٩) دا بە **سەحیحی** ناساندووە.

(٢) بوخاری، ژمارە: [٣٣٢٠]. ئەلبانی (صحيح الجامع الصغير/٨٣٧)دا بە سەحیحی ناساندووە.

واتە: ئەگەر مێش کەوتە قاپی یەکێکتانەوە با هەموو لەشی تێدا نقوم کات یان فڕێی دات، چونکە باڵێکی نەخۆشی پێوەیەو باڵەکەی تریشی چارەسەر.. ئەمە یەکێکە لە موعجیزەکانی پێغەمبەری (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) مەزن کە ئەوەی فەرمووە چونکە ئەمڕۆ پزیشکی دەریخستووە کە باڵێکی مێش میکرۆب هەڵدەگرێت، باڵەکەی تریشی جۆرە دژە بەکتریایەکی تێدایە کە پێی دەوترێت (باکتریۆفاج) واتە هەڵلووشی بەکتریا، کە زۆر گچکەیەو درێژیەکەی وا لە نێوان ٢٠ ـ ٢٥ میلی میکرۆندا، لەبەر ئەوەی نازانرێت مێشەکە بە چ باڵێکیدا کەوتۆتە شلەمەنیەکەوە بۆیە نقوم کردنی هەموو گیانی مێشەکە وا دەکات باکتریۆفاجەکە خێرا بڕژێت و هەموو میکرۆبەکان لەناو بەرێت..[١]

١٣ـ سوپاس و ستایشکردنی خوای بەخشندە لە دوای خواردنەوەکە. ئەمەش لای موسوڵمان بەڵگەنەویستە، چونکە لەوە دڵنیایە کە هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدایە موڵکی خوای گەورەیە، هەر خوایە بە بەخشندەیی خۆی ئەم نیعمەتی خواردنەوەیەی پێی بەخشیوە، بۆیە ئەمیش هەقە شوکرانەبژێر بێت و سوپاسی خوای لەسەر بکات..

دوعاکانی دوای خواردن و خواردنەوەمان لە باسی (ئاداب و ئاکاری موسوڵمان لە کاتی خواردندا) هێنایەوە، دەکرێت بگەڕێینەوە سەریان، بەڵام بۆ بیر خستنەوەش یەکێکیان نەقڵ دەکەینەوە.. کە دەفەرموێ: ((اللّهُمَّ أطْعَمْتَ وَأسْقَيتَ وَهَدَيْتَ

---

(١) دکتۆر ئەمین رەزا مامۆستای شکاویی ئێسك لە کۆلیژی پزیشکی زانکۆی ئەسکەندەرییەی میسر باسێکی دورودرێژی بە شێوەیەکی زۆر زانستیانە لەسەر ئەم مەسەلەیە کردووە کە چۆن پێش ساڵانی سیەکانی چەرخی رابوردوو پێش کەشف کردنی سلفا چارەسەری شکاوی و برینی گەنیویان بە مێش دەکرد..

وَأَحْصيْتَ، فَلَكَ الحَمْدُ عَلَى مَا أَعْطَيتَ))[1] **واتە:** خوایە تێرت کرد، تێراوت کرد، ڕێنماییت کرد، ژیاندت، سوپاس بۆ تۆ خوای لەسەر ئەوانەیبەخشیوتن..

ئەگەر خەڵکێکی تر خواردنەوەکەی بۆ ساز کردبوویت، دوعای بۆ بکەو بڵێ: (اللهُمَّ أَطْعِمْ مَنْ أطْعَمَني وأَسْقِ مَنْ أسْقَاني)[2] **واتە:** خوایە خۆراك بەو کەسە بدەیت کە خۆراکی بە من دا، خوایە ئەو کەسە تێراو کە منی تێراو کرد..

---

(١) ئیمامی ئەحمەد: [١٦١٥٩]. ئەلبانی لە (سلسلة الاحاديث الصحيحة/١/١١١) دا بە **سەحیحی** داناوە..

(٢) موسلیم، ژمارە: [١٦١٦].

فەرموودەی مێشەکە[1] (بە کورتی)

ئەم فەرموودە کە بە فەرموودەی مێشەکە (حَـدِيثُ الذُّبَابَـةَ) بەناوبـانگە، هەر لە کۆنەوە ووتوێژێکی لە نێوان لایەنگـران و بەرهەڵسـتکارانیدا دروسـت کـردووە، ئەوی قەناعەتی پێـی بـووەو زانیـوێتی ئەمە راسـتەو لە پێغەمـبەری راسـتگۆوە صَـلَّى اللَّهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ هـاتووە، تەسـلیمی بـووەو بە قەنـاعەتەوە وەریگرتـووەو کاریشی پێکردووە، ئەوی قەناعەتی پێـی نەبـووە وویسـتوێتی لە سـەنەد یـان لە دەقەکەی بدات تا بیخاتە خانەی فەرموودەی زەعیفەوە.

یەکەم: سەنەد و دەقی فەرموودەکە:

دکتۆر خەلیل ئیبراهیم سەلام خاتر بە تەفسـیل لە سـەنەدو دەقـی فەرمـوودەکەی کۆڵیـوەتەوەو زۆری بەدوودا چـووە کە پێویسـت ناکـات ئـێمەش هەمـان رەنـج بدەینەوە، بە تایبەتی کە ئەو خۆی پسپۆڕی پزیشکیەو شارەزاییەکی باشیشـی لە شەرعناسی هەیەو کتێبێکی داناوە بە ناوی (الإصابة في حديث الذبابة) کە لە دار القبلةی سعودیە لە ١٤٠٥ ک/١٩٨٥ز دا چاپ بووە..

بوخـاری لە صـەحیحەکەیدا و ئیبنومـاجە لە سـونەنەکەیدا لە ئەبوهـورەیرەوە دەگێـڕنەوە هەروەهـا الـبەززارو تەبریـزی لە مشـكاة المصـابيح و ئیبنـوحەجەر لە (تلخيص الحبير)دا هێناویانەتەوە کە پێغەمـبەر (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ) فەرمـووی: ((إِذَا وَقَعَ اَلذُّبَابُ فِي شَرَابِ أَحدِكُمْ فَلْيَغْمِسْهُ، ثُمَّ لِيَنْزِعْهُ، فَإِنَّ فِي أَحدِ جَنَاحَيْـهِ دَاءً،

---

(١) توێژینەوەیەکی مامۆستا کرێکارەو لە بەرگی یەکەمی کتێبی نوێژەکەیدا بڵاوی کردۆتەوە

وَفِي اَلْآخَرِ شِفَاءً)).[1] واته: ئەگەر مێش کەوتە خواردنەوەی یەکێکتانەوە با نقومی کات و پاشان فڕێیدا، چونکە لە باڵێکیدا نەخۆشی هەیەو لە باڵەکەی تریدا چارەسەر هەیە..

هەر بوخاری و لە صەحیحەکەیداو ئیبنو ماجە لە سونەنەکەیداو ئیمامی ئەحمەد لە مەسنەدەکەیدا و هەر لە ئەبوهورەیرەوە بە شێوازێکی تر گێڕاویانەتەوە کە پێغەمبەر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فەرمووی: ((إِذَا وَقَعَ الذُّبَابُ فِي شَرَابِ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْمِسْهُ -كُلَّهُ- ثُمَّ لِيَنْزِعْهُ، فَإِنَّ فِي إِحْدَى جَنَاحَيْهِ دَاءً وَالأُخْرَى شِفَاءً)).[2] واته: ئەگەر مێش کەوتە خواردنەوەی یەکێکتانەوە با هەمووی لە ناویدا نقوم کات و پاشان فڕێیدا، چونکە لە یەکێک لە باڵەکانیدا نەخۆشی هەیەو لە باڵەکەی تریدا چارەسەر هەیە

ریوایەتێکی تری بوخاری دەفەرموێ: ((إِذَا وَقَعَ الذُّبَابُ فِي إِنَاءِ أَحَدِكُمْ فَامْقُلُوهُ فَإِنَّ فِي أَحَدِ جَنَاحَيْهِ دَاءً وَفِي الآخَرِ شِفَاءً)).[3] واته: ئەگەر مێش کەوتە دەفر (قاپ)ی یەکێکتانەوە با لە دەفرەکەیدا نقومی کات، چونکە لە یەکێک لە باڵەکانیدا نەخۆشی هەیەو لە باڵەکەی تریدا چارەسەر هەیە.

دکتۆر خەلیل لە دوو ڕێگای سەنەدەکانی لای بوخاری پێنج ڕێگای لای ئەبو داوودو ئیبنو ماجەو لە دە ڕێگای لای ئیمامی ئەحمەدو دوو ڕێگای لای دارمی و سێ ڕێگای لای بەیهیقی و هەر یەک لە یەک ڕێگای ئیبنوخوزەیمەو ئیبنوحیببان

---

(١) بوخاری، ژمارە: [٥٧٨٢].

(٢) بوخاری، ژمارە: [٣٣٢٠].

(٣) ئەبوداود، ژمارە: [٣٨٤٤]. شێخی ئەلبانی **بەصەحیحی** ناساندووە.

و ئیبن الجاروود و شەش ڕێگاکەی لای تەحاوی و سێ ڕێگـای لای بەغەوی و یەک ڕێگای ئیبنوالسسەکەن و ئیبنو عەبدولبەڕ و هی تـریش کۆڵیـوەتەوەو زۆر بە ووردی بە دوای هەموویانـدا چـووە تـا سـەرجەم گەیشـتوونەتە ٣٤ ڕێگـای گێڕانەوەی تایبەت و ٤٢ ڕێگای گشتی (کە لە گەڵ بڕگە باسی تـردا هـاتووە)! تـا گەیشتۆتە ئەوەی کە سەنەدی ئەم فەرموودە نەک هەر هیچ جۆرە گومانێکی تێدا نیە بەڵکو لە بەرزترین ڕێگای گێڕانەوەی فەرمـوودە چـونکە لە زیـاتر لە پەنجـا ڕێگاوە ریوایەت کراوە!

دووەم: باڵی مێش و جۆری میکرۆبەکانی:

١- نـۆ جـۆر بەکتریـا لە بـاڵی مێشـدا دەژی هەنـدێکیان بە سـالب و هەنـدێک بە موجب دەناسرێن، هەرە بەهێزەکەیان پێی دەوترێت (کـایرکولانس**B. Circulans**) کە لە جۆری موجبەکانە کە لە هەموان زیاتر تەحەمـوولی گەرمـای بەرزو زۆری سەرماو تیشک و کارو کارتێکردنی کیمیایی هەیە، کە بڕی ٥ ملگـم /ملـل ی ئەم جـۆرە بەکتریـایە بەسـە بـۆ کوشـتنی هەمـوو جۆرەکـانی تـری بەکتریـای بـن هەردووباڵی مێشـەکە وەکـو جـۆری (**B. subtilis**و **S. aureus**) کە دەبـنە هـۆی نەخۆشی چاو ئاوسان و دومەڵ و ئاوسانی میزەڵدان و کلێنچکەو دەرچەی کـۆم و دەزگای میز، هەروەها پیسکردنی خۆراک.. بەڵام سەرسوڕمان لەوەدایە کە جۆری بەکتریـا کوشـندەکە (کە ئـێمە بە بەکتریـا دڵسـۆزەکە نـاوی دەبەیـن) هەر ئەو بەکتریایـانە ناکوژێـت کە بـاڵی بەکتریـاویە خـراپەکە لەخـۆی گرتـوون بەڵکـو ئەوانەش کە بە قـاچ و قـول و شـوێنی تـری مێشـەکەوەن، بـۆیە لە نقـومکردنی مێشەکەدا ئەوانی تریش دەفەوتێنێت..

٢- له رووی زانستی بەکتریۆلۆژیەوە سەلمێنراوە کە تەنانەت بەکتریا دڵسۆزەکە لە ناو زگ و ریخۆڵەشدا بێت رۆڵەکەی خۆی دژی ئەو بەکتریا زیانبەخشانە دەبینێت!! واتە ئەگەر بخۆرەکە کەوچکە چێشت یان قوومی لەو شوێنەوە لە خواردنەوەکەیدا کە مێشەکەی تێکەوتبوو گەر هێشتا کاتی تەفاعول کردنی بەکتریا دڵسۆزەکە دژی بەکتریا زیانبەخشەکان مابێت، لە ناو ریخۆڵەکانیشدا بێت جەنگی پیرۆزی خۆی هەر ئەنجام دەدات!!

٣- شێوازی کارکردنی بەکتریا دڵسۆزەکە ئەوەیە کە هەر بەوەندەی شلەمەنیەکەی دەگاتێ گەرم بێت یان سارد هەڵی دەمژێ و بە پێی فشارو تینێکی زانستی کە پێی دەڵێن (فشاری ئیسمۆزیی) دەیکاتە مایەی تەقاندنەوەی خۆی کە وەکو نارنجۆک خێرا دەتەقێتەوەو بۆ مەسافەی دوو میللیمەتر کاریگەریی چارەسەرەکەی خۆی دەهاوێت!! بەمەش هیچ بەکتریایەکی خراپی بن باڵی مێشەکە کە زیانبەخشن قوتار نابن!!

٤- لەبەر ئەوەی بەکتریا دڵسۆزەکە لە پلەی زۆر بەرزی گەرمیشدا دەژی لە شلەیەکی زۆر گەرمدا بێت لەبەر روناکی یان لە شوێنێکی زۆر ساردا بێت لەبەر تاریکی کاری خۆی هەر دەکات.. لە هەموو بارودۆخێکی ئاوادا دەتوانێت بڕی ٥ ملگم/ملل بەرهەم بهێنێت کە دەتوانێت ١٠٠٠ لیتر شیر یان شلەمەنیەکی تر تەعقیم کات!!

٥- ئەم میکرۆبە دڵسۆزە دەڵێی دینداری موجاهیدە، لەگەڵ پەیدابوونی سەرەتای هێرشی بەکتریا خراپەکان و ئیعازدان بەم، هێرشێکی بەرفراوانی کەوانەیی بۆ

گەمارۆدان و لەناوبردنی بەکتریا خراپەکان دەکات و تا نەشیان فەوتێنێت کۆڵ نادات!! سُبْحَانَ اللَّهِ..

٦- تەقینەوەی بەکتریا دڵسۆزەکە توانایەکی کاریگەری تری بۆ دروست دەبێت کە هەرچی میکرۆبی تر هەبێت لەوانەی خەڵک تووشی نەخۆشی تر دەکەن دەکوژێت وەکو میکرۆبەکانی گەندە پشکۆ (الجَمْرَةُ الخَبِيثَةُ) وتیفۆئید(گرانەتا) و پاراتیفۆئیدو دیزانتری (میزی خوێناوی) و تەراخومای چاوو نەخۆشی تری کۆئەندامی هەناسەو هەرس.

٧- لە دنیادا بڕی ٦٤٫٠٠٠ جۆر مێش هەیە، ئەوەی کە لای ئێمە ناسراوە مێشی ئاسایی و مۆزو کرۆمۆزە کە لە لادێکاندا ناسراوە چونکە هەندێک شوێن پێی دەڵێن مێشی گەورڕ ئاخوڕ. بەڵام سەیر ئەوەیە کە ئەم هەموو جۆرە مێشە هەر جۆرە بەکتریایەک لە هەر شوێنێک لەباڵی چەپی خۆیاندا هەڵگرن چارەسەری دژی ئەو بەکتریایانەیە کە لە باڵەکەی ترەوە هەڵگیراوە بەرهەم دەهێنێت!!

سێیەم: هەندێ خاڵی تربۆسەرنجدان:

١- پێغەمبەر (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پیتی فائی بۆ نقوومکردنی مێشەکە بەکار هێناوە کە بۆ خێرایی و پەلە کردن و یەکسەرییە کەچی بۆ دەرهێنانەوەی مێشەکە (ثُمَّ)ی بەکار هێناوە کە بۆ سستی و پەلە نەکردن و دوایی ئەنجامدانە!! چونکە ئەگەر مێشەکە بە باڵی بەکتریا زیانبەخشەکەیدا کەوتبێتە ناو خۆراکەکەوە بە خێرا نقووم کردنەکەی چارەسەرێکی خێراش دروست دەبێت، چونکە ووتمان هەڵمژینی بەکتریا دڵسۆزەکە بە پێی تینی ئیسمۆزیی دەبێتە مایەی تەقینەوەیەکی زۆر

بەرفراوان کە وەک خولگەی تەقینەوەی ئەتۆم بازنە دەکێشێت و بۆ ماوەی دوو میللیمەتر کاریگەر دەبێت!!

٢- ئەو قسەیەی دکتۆر یوسف القەرەزاوی زۆر راستە کە لە کتێبی (السُّنَنُ النَّبوِيَّةَ مَصْدَرًا لِلمَعْرِفَةِ وَ الحَضَارَةِ)کەی خۆیدا دەفەرموێ: نابێت فەرموودەی نقووم کردنی مێشەکە بە بەرپەرچدانەوەو گومان لێکردنەوە وەرگرین تەنها لەبەر ئەوەی زۆر ناچێت بە ژێریاندا!! چونکە جگە لەوەی کە پابەندین بە وەرگرتنیەوە چونکە فەرموودەی پێغەمبەرەکەمانە (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە توێژینەوەی زانستیانەشەوە بۆمان دەردەکەوێت کە رەفتارێکی رەواو حەقیقەتێکی زانستیە..

٣- فەرموودەکە رێ لە تەندروستی باش ناگرێت، رێ لە بەکارهێنانی خۆپاراستن و چارەسەری نەخۆشی ناگرێت، نافەرموێ بیگرن و بیخەنە ناو خواردنەوە یان چێشتتانەوە!! ناشفەرموێ پوورە مێش وەکو پوورەی هەنگ راگرن! بەڵکو دەفەرموێ: (باڵێکی نەخۆشی تێدایەو باڵەکەی تریشی چارەسەر) رێ لە لێکۆڵینەوەی پزیشکان ناگرێت، ئەمەش قابیلی موناقەشەو لێکۆڵینەوەو توێژینەوەی زانستی پزیشکیە، چ ئیشکالێکیش لە توێژینەوەدا هەیە بە تایبەتی کە زانستی تەجریبی (ئەزموون و تاقی کردنەوە) یەکێک بووە لە سیمای شارستانێتی ئیسلامی! پێغەمبەریش (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەیەوێت ئەم جۆرە حەقیقەتانە بدۆزرێنەوەو بۆ سوودی مرۆڤایەتی سوودی لێ وەرگیرێت، ئەمەیە کە ئەو پێش هەزارو چوار سەد ساڵ فەرموویەتی، دیارە هەر لە خۆیەوە نەدواوە بۆیە قورئان دەرهەقی دەفەرموێ: ﴿وَمَا يَنطِقُ عَنِ ٱلْهَوَىٰٓ ۝٣ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْىٌ يُوحَىٰ ۝٤﴾ النجم: ٣ – ٤، واتە: خۆ لە هەواو هەوەسی خۆیەوە نادوێت، ئەمە وەحیەو

بـۆی هـاتووە.. ئەمە هانـدانە بـۆ بە دواداچـوون و سـۆراخکردن، بـۆ دۆزیـنەوەی هۆکـاری نەخۆشـی و رێـی چارەسـەری، تـا زووتـرو ئاسـانترو بـگەنە دەرمـانی نەخۆشان!

ئەدەب و ئاكاری موسوڵمان

لە سڵاوكردندا

ئەوی لە زمـانی كوردیـدا پێـی دەووترێـت: سـڵاوكردن، وەرگێـڕراوی زاراوەی (التَّحِـيَّه)ی زمـانی عەرەبیـیە، كە سـەلامكردن بەشـێكە لێـی.. چـونكە (التَّحِيه)گشتگیر تـرە لە سـەلامكردن.. (التَّحِـيه): لە ڕووی پێكهـاتەی سـەرفیی (مۆرفۆلۆژیی)یەوە چاووگی (يُحيِّه تَحِيةً) ە واتە: دوعای تەمەنـدرێژیی بـۆ كـرد. بۆیە عارەب دەڵێن: (حَياكَ اللهُ) واتە خوا بتهێڵێتەوە..

سـڵاوكردن لە ئیسـلامدا گرنگـی زۆری پێـدراوە، بـۆتە سـیمایەكی ناسـینەوەی موسوڵمان و ئوممەتەكەی، ئەوی مومارەسەی دەكات پاداشتی لای خوای دەبێـت، ئەمە جگە لەوەی سـڵاوكردن مـافێكی موسـوڵمانە لەسـەر موسـوڵمان.. بەمەش لە دابـونەریتەوە بـوو بە خواپەرسـتی (لە عـادەتەوە بـوو بە عیبـادەت). ئەمەش بە ووتنـی (السـلام علـيكم) و وەڵامـدانەوەكەی دێـتە دی. نەك بە بەیانیـت بـاش و شەوباش، یان سڵاوی تری كۆمەڵگەی جاهیلیی..

سڵاوكردن لە ئیسلامدا چەند یاساو ئادابێكی هەیە، كە دەبێ بزانرێ، لەوانە:

١.سڵاولەیەكتریكردن ڕەفتارێكی داواكراوە: وەك خـوای گەورە دەفەرمـوێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدۡخُلُواْ بُيُوتًا غَيۡرَ بُيُوتِكُمۡ حَتَّىٰ تَسۡتَأۡنِسُواْ وَتُسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَهۡلِهَاۚ ذَٰلِكُمۡ خَيۡرٞ لَّكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ ٢٧﴾ النور: ٢٧، واتە: مەچنە ماڵێك كە هی خۆتان نـیە، تـا ڕێگەتـان پـێ نەدرێ، كە چووشـن سـڵاو لە نیشـتەجێیانی بـكەن.. هەروەهـا

دەفەرمـوێ: ﴿فَإِذَا دَخَلۡتُم بُيُوتٗا فَسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمۡ تَحِيَّةٗ مِّنۡ عِندِ ٱللَّهِ مُبَٰرَكَةٗ طَيِّبَةٗۚ﴾ النـور: ٦١، واتە: گەر چـوونە هەر ماڵێـك سـڵاو لە خۆتـان بـكەن، ئەوە سڵاوی پیرۆزو پاك و باشی خوای گەورەیە.

موسلیم لە ئەبوهورەیرەوە (خوا لێی رازی بێت) دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: ((لَا تَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا وَلَا تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا أَوَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى شَيْءٍ إِذَا فَعَلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ أَفْشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ))[1] واتە: تـا بـاوەڕ نەهێنن ناچنە بەهەشت، ئیمانیشـتان تەواو نـابێ تـا یەکتریتـان خـۆش نەوێ. ئایـا شتێکتان پێ بڵێم گەر بیکەن یەکتریتان خۆش بوێ؟ سڵاو لە یەکتری بکەن.

ئیمامی ئیبنوحەجەری عەسـقەلانی دەفەرمـوێ: (أَفْشُـوا) مەبەسـتی لەوەیە کە بە نهێنی و ئاشکرا سڵاوەکە لە یەکتری بکەن..[2]

٢. چۆنیەتی سڵاوکردن لەیەکتری: پێویستە خۆمان و ماڵ و منداڵمان بەو جۆرە سـڵاو بکەیـن کە ئیسـلام بـۆی دانـاوین، ئەویـش بەم شـێوەیە: ئەو کەسـەی کە سـڵاو دەکـات بڵـێ: (السـلام علـیکم) یـان (السَّـلَامُ عَلَـيْكُمْ وَرَحْمَـةُ الله وبَرَكَاتُـه) بەرامبەرەکەشی لەوەڵامدا دەڵێ: (علیکم السلام ورحـمه الله وبرکاتـه) ئەمەش بە گوێرەی فەرمووده سەحیحەکانی پێغەمبەری خوایە (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَلَّمَ) وەك ئەو فەرموودەی لای ئیمامی بوخاری و موسـلیمە کە لە خـاتوو عائیشـەوە (خـوا لێـی رازی بێت) دەگێڕنەوە، کە فەرموویەتی: ((أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَـالَ لَهَـا

---

(١) موسلیم، ژمارە: [٥٤].

(٢) (فتح الباري ١٠٣/١).

إِنَّ جِبْرِيلَ يُقْرِئُكِ السَّلَامَ قَالَتْ وَعَلَيْهِ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ))[1] واته: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پێی فەرمووم: ئەمە جیبریل (جوبرائیل)ـە سڵاوت لێ دەکات، ئەویش وەڵامی دایەوەو فەرمووی: (وَعَلَيْهِ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ).

یان ئەو فەرموودەی کە ئیبنوحیببان لە ئەبوهورەیرەوە (خوا لێی رازی بێت) دەگێڕێتەوە: (أَنَّ رَجُلًا مَرَّ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي مَجْلِسٍ فَقَالَ: سَلَامٌ عَلَيْكُمْ فَقَالَ: عَشْرُ حَسَنَاتٍ، ثُمَّ مَرَّ آخَرُ فَقَالَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ، فَقَالَ: عِشْرُونَ حَسَنَةً، ثُمَّ مَرَّ آخَرُ فَقَالَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، فَقَالَ: ثَلَاثُونَ حَسَنَةً، فَقَامَ رَجُلٌ مِنَ الْمَجْلِسِ وَلَمْ يُسَلِّمْ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَوْشَكَ مَا نَسِيَ صَاحِبُكُمْ.. إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمْ إِلَى الْمَجْلِسِ فَلْيُسَلِّمْ فَإِنْ بَدَا لَهُ أَنْ يَجْلِسَ فَلْيَجْلِسْ، وَإِنْ قَامَ فَلْيُسَلِّمْ فَلَيْسَتْ الْأُولَى بِأَحَقَّ مِنَ الْآخِرَةِ)[2] واته: پیاوێك بە کۆڕێکدا گوزەری کرد کە پێغەمبەری خوای (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) تێدابوو، پیاوەکە گوتی: (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ) پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وەڵامی دایەوەو فەرمووی (دە چاکە)، واتە دە چاکەی بۆ خۆی مسۆگەر کرد. پاشان پیاوێکی تر هاتە خزمەتی گوتی: (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ)، وەڵامی دایەوەو فەرمووی (بیست چاکە). پاشان پیاوێکی تر هاتە خزمەتی گوتی: (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ) پێغەمبەری خوا ﷺ وەڵامی دایەوەو بەمیانی فەرموو: (سی چاکە). لەو کاتەدا کابرایەك لە کۆڕەکە هەستاو بێ سەلامکردن رۆیشت، پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: ئەو برادەرەتان چەند زوو

---

(١) فتح الباري [٥٨٩٨].

(٢) ئیبنوحیببان [٤٩٣]. شێخی ئەلبانی رەحمەتی لە (**صحیح الترغیب والترهیب** ژمارە: ٢٧١٢)دا بە سەحیحی ناساندووە..

بیری چوو سڵاوەکەی بکات!! ئەگەر یەکێکتان هاتە کۆڕێکەوە با سڵاو بکات، ئەگەر بە پێویستی زانی با دانیشێت، ئەگەر وویستی بڕوات، با سڵاو بکات و بڕوات.. ئەوی یەکەمجار سڵاوەکەی کردووە خۆ شایستەتر نیە لەو کەسەی سڵاوەکەی دوایی کردووە..

٣. سڵاوکردن لەوکەسەی دەیناسیت و لەوانەش کە نایانناسیت: عبداللەی کوڕی عەمری کوڕی عاس خوا لە خۆی و باوکی رازی بێت گێڕاوێتیەوە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: ((أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ قَالَ تُطْعِمُ الطَّعَامَ وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ))[1] واتە: کابرایەك لە پێغەمبەری خوای (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پرسی: چ کردارێکی ئیسلامەتی خێرە؟ فەرمووی: خۆراك بدەیتە خەڵکی و سڵاو بکەیت لەوەی دەیناسیت و لەوەش کە نایناسیت..

٤- سڵاوکردن بە دەنگی بیستراو: ئیمامی نەوەوی رەحمەتی خوای لێ بێت دەفەرموێ: یەکێك لە ئادابی سڵاو کردن لە ئیسلامدا ئەوەیە کە دەنگ لە ئاستێکی وادا بێت سڵاولێکراوەکە بیبیستێت، دەنا سوونەتی نەپێکاوە[2]..

٥- کێ پێشتر دەبێ سڵاو بکات؟: ئەبوهورەیرە خوای لێی ڕازی بێ دەفەرموێ: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی((يُسَلِّمُ الرَّاكِبُ عَلَى الْمَاشِي وَالْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ))[3] واتە: سواریی سڵاو لە پیادە دەکات، ئەوەی

---

(١) **فتح الباري** (٢٨/١)، شێخی ئەلبانی لە (**صحيح سنن النسائي** ژمارە (٥٠٠٠) دا دەفەرموێ: **سەحیحە**.

(٢) **فتح الباري** (٢٠/١١).

(٣) بوخاری، ژمارە: [٦٢٣٤]. موسلیم، ژمارە: [٢١٦٠].

دەڕوات سڵاو لەو کەسە دەکات کە دانیشتووە، کۆمەڵی کەم سڵاو لە کۆمەڵی زۆر دەکەن.

لە گێڕانەوەیەکی لای بوخاری هاتووە: ((يُسَلِّمُ الصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ وَالْمَارُّ عَلَى الْقَاعِدِ وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ))[1] واتە: منداڵ سڵاو لە گەورە دەکات، ئەوی دەڕوات سڵاو لەو کەسە دەکات کە دانیشتووە، کەم سڵاو لە زۆر دەکەن..

٥- پێویستە مامۆستاو پەروەردەکار سڵاو لە منداڵان بکەن: وەك پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەم ڕەفتارە جوانەی کردووە بە ڕەفتاری خۆی.. ئیمامی بوخاری و موسلیم لە ئەنەسەوە (خوا لێی ڕازی بێ) دەگێڕنەوە: ((أَتَانَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ صِبْيَانٌ فَسَلَّمَ عَلَيْنَا))[2] واتە: منداڵ بووین، پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە لاماندا تێپەڕی سڵاوی لێ کردین..

بۆیە ئەنەس (خوا لێی ڕازی بێت) کردبوویە ڕەفتاری بەردەوامی خۆی، کە بە لای منداڵاندا تێدەپەڕی سڵاوی لێ دەکردن.. وەکو ئەو ڕیوایەتە دەیسەلمێنێت کە لای ئیمامی بوخاری و موسلیمەو دەفەرموێ: ((أَنَّهُ مَرَّ عَلَى صِبْيَانٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ. قَالَ: وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُهُ)) واتە: بە لای چەند منداڵێکدا تێپەڕی سڵاوی لێ کردن، فەرمووی: پێغەمبەری خوام (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئاوا بینیووە کە سڵاوی لە منداڵان دەکرد. لە ڕیوایەتی ئیمامی موسلیمدا هاتووە: ((مَرَّ

---

(١) بوخاری، ژمارە: [٥٨٨٠].

(٢) بوخاری، لە (**الأدب المفرد**) ژمارە: [٨٦٨]. موسلیم، ژمارە: [٩٣٩].

رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى غِلْمَانٍ فَسَلَّمَ عليهم))[1] واته: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە لای چەند مێرمنداڵێکدا تێپەڕی سڵاوی لـێکردن..

هەروەها لە گێڕانەوەیەکی ئەبوداوددا هاتووە: ((أن النبّي صلى الله عليه وسلم مرَّ على غِلْمان يَلْعبون فَسَلَّم عليهم))[2] واتە: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە لای چەند مێرمنداڵێکدا تێپەڕی سڵاوی لێکردن..

لە گێڕانەوەی (ابن السُّنی)دا هاتووە کە پێغەمبەری خـوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە مندالانی فەرمووە: ((السَّلامُ عَلَيكُمْ يا صُبْيانُ))[3] کوڕینە، سڵاوتان لێ بێت.
ئەمەیە ڕەوشــت و ڕەفتــاری بەرزی موســوڵمانی خـۆبەزلنەزان، ئەگەر ئــێمەش خۆمان بە شوێنکەوتەی ئەو پێغەمـبەرەی خـوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەزانـین، بـا ڕەچاوی ئەوە بکەین و ئەم ئاڕاستەی خوای گەورەمـان هەمیشـە لە بیـر بێـت کە دەفەرمـــوێ: ﴿لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ﴾ الأحـــزاب: ٢١، واتە: ئێـــوە لە پێغەمبەری خوادا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پێشەنگی زۆر جوانتان هەیە.

٥.سڵاولە موسوڵمانی زیندوو: دەبـێ بە (السَّـلامُ عَلَـيكُمْ) بێـت، ناوترێـت: (عليـك السلام) چونکە ئەوە جـگە لەوەی ئێسـتا بـۆتە وەڵامـدانەوە، پێشـتر بـۆ سـڵاو لە مردوو دەوترا.. وەکو جابری کوڕی سـولەیم (خـوا لێـی ڕازی بێـت) دەگێـڕێتەوە،

---

(١) موسلیم، ژمارە: [٤٠٣١].

(٢) ئـەبوداوود ژمـارە: [٥٢٠٢]. شـێخی ئـەلبانی ڕەحمـەتی لـە (**سلسـلة الاحاديـث الصـحيحة**/٥٣٠١) دا دەفەرموێ: **سەحیحە**..

(٣) ابـن السـني : **عمـل اليـوم والليلـة** (٢٢٣/٧٧) شـێخی ئـەلبانی ڕەحمـەتی لـە (٦/ ١٠٩١) دا دەفـەرموێ: **سەحیحە**..

دەفەرموێ: پیاوێکم بینی خەڵکی دەوریان لێدا بوو، هەرچی شتێکی دەووت بە رای خۆی دەیووت، ووتم: ئەمە کێیە؟ ووتیان: ئەوە پێغەمبەری خوایە (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، دوو جاران ووتم: ((عَلَيكَ السَّلامُ يا رَسولَ الله)) پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: (لا تَقُلْ عَلَيكَ السَّلامُ، فَإنَّ عَلَيكَ السَّلامُ تَحِيَّةُ الْمَيِّتِ، قُلْ السَّلامُ عَلَيكَ)[1]. واتە: مەڵێ "عَلَيكَ السَّلامُ" چونکە "عَلَيكَ السَّلامُ" سڵاوی مردووانە، بڵێ: السلام عليك)

٦.سڵاولە موسوڵمانی مردوو: دەشێت بۆ تاك بووترێت: (السلام عليك) بەڵام بۆ کۆمەڵێك نێژراوی گۆڕستان بە شێوازی کۆ سڵاویان لێ دەکرێت.. لەبەر ئەو فەرموودەیەی لای خاتوو عائیشە (خوا لێی رازی بێت) کە دەفەرموێ: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی کە جیبریل (جوبرەئیل) پێی فەرمووم: ((إنَّ اللهَ يامُرُكَ أنْ تَأتِي أهْلَ الْبَقيعِ فَتَسْتَغْفِرْ لَهُمْ قُلْتُ: كَيفَ أَقولُ لهمْ يارسولَ الله؟ قالَ: قولي: السَّلامُ عَلَى أَهلِ الدِّيارِ مِن الْمُؤمنينَ والمسلمينَ وَيَرْحَمُ اللهُ الْمُسْتَقْدِمينَ مِنَّا والْمستأخِرينَ وإنَّا إنْ شاءَ اللهُ بِكُمْ لاحِقُونَ))[2] واتە: خوای گەورە فەرمانی پێکردوویت کە بچیتە سەر گۆڕستانی بەقیع و دوعای لێبوردنیان لە خوای گەورە بۆ بکەیت، ووتم: جا ئەی پێغەمبەری خوا چی بڵێم؟ فەرمووی: بڵێ: سڵاوتان لێ بێت ئەی ئیماندارو موسوڵمانانی نیشتەجێیانی ئێرە،

---

(١) ئەبوداوود: (٤/٨٤٠). شێخی ئەلبانیش بە سەحیحی ناساندووە..

(٢) موسلیم، ژمارە: [٩٧٤].

خوا روحم به ئێوەی پێش ئێمەو ئێمەی پاش ئێوە بکات، ئێمەش ان شاو اللە پاشکۆی ئێوەین و بەدواتاندا دێین[1]..

٦.سڵاو لە کافر بە (السَّلامُ عَليكُمْ) ناکرێت: چونکە ئەمە سڵاوی پێغەمبەرانە، سڵاوی موسوڵمانانەیەو سڵاوی فریشتەو نیشتەجێیانی بەهەشتە.. بەڵام ئەگەر ئەوان وتیان (السلام عليكم) ئێمە ناچارین بڵێین: (وعليكم السلام)..

ئەگەر ئەوان بە کوردی یان بە زمانی تر وتیان بەیانیتان باش، یان ئێمە وتمان ئێوارەتان باش، ئەمە هیچ ئیشکالێکی تێدا نیەو جائیزە.. والله اعلم..

ئەگەر موسوڵمان دەیویست سڵاو لە کافرێك بکات کە ئومێدی موسوڵمان بوونی لێی هەبێت، دەشێت بڵێ: (السَّلامُ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى).. چونکە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە نامەکانیدا بۆ دەسەڵاتدارانی سیاسی سەردەمی خۆی دوای سوپاس و ستایشی خوای گەورە بەو ئایەتە دەستی پێ دەکرد کە دەفەرموێ: (السَّلامُ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى)[2].

هەروەها نابێ سەرەتا موسوڵمان سڵاویان لێ بکات، وەك لە حەدیسی موسلیمدا هاتووە: ((لَا تَبْدَءُوا الْيَهُودَ وَالنَّصارَى بِالسَّلَامِ))[3] واتە: ئێوە لە سڵاوکردن لە جولەکەو دیانان دەستپێشخەریی مەکەن. مەبەست لەوەیە بە (السلام عليكم)

---

(١) جيبريل عليه السلام بە پێغەمبەری خوای (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ڕاگەیاندو جەنابیشی هەر ئەو شەوە تەشریفی بردە گۆڕستانی بەقیع و دوعای بۆ کۆچکردووانی نیشتەجێی ئەوێ کردو گەڕایەوە، دوای تەشریف هێنانەوەی بۆ ماڵێ، بۆ خاتوو عائیشەی گێڕایەوەو ئەویشی هاندا بچێتە گۆڕستان و ئاوا سڵاویان لێبکات.

(٢) **فتح الباري** (ب١١ ژمارە ٦٢٦٠).

(٣) موسلیم، ژمارە: [٢١٦٧].

سەلامیان لێ نەکەین، کە سڵاوی تایبەت بە موسوڵمانانە. ئەمـما بە ووشـەی تـری سڵاوکردن وانازانم ئەم نەهییە بیگرێتەوە والله اعلم..

وەڵامدانەوەی سڵاوی (السلام علیکم)ی ناموسوڵمان بە (وعلیکم) دەبێت: ئەنەس (خوا لێی رازی بێ) دەفەرموێ: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەیفەرمـوو: ((إذَا سَـلَّمَ عَلَـيْكُمْ أَهْلَ الْكِتَـابِ فَقُولُـوا وَعَلَـيْكُمْ))[1] واتە: ئەگەر خـاوەن کتێـبە ئاسمانیەکان سڵاویان لێ کردن، ئێوە بڵێن: (وَعَلَيْكُمْ) واتە: لە ئێوەش. چونکە لەوە دڵنیا نین کە بە راستی ووشەکانی سڵاویان ووت یان ووشەی تر.. ئیبنـو عـومەر خـوا لێیـان رازی بێـت دەگێـڕێتەوە کە پێغەمـبەری خـوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: ((إنَّ اليَهودَ إذَا سَـلَّمُوا عَلَـيكُم، يَقُـولُ أَحَـدُهُم السَّـامُ عَلَـيكُم! فَقُـلْ: عَلَيكَ))[2]واتە: ئەگەر جولەکە سڵاوی لێکردن ئێوە لە وەڵامیانـدا بڵـێن: (عَلَـيكُم) واتە: لە ئێوەش.. چونکە لەوانەیە ئەوان بڵێن (السَّـامُ عَلَـيكُم) واتە مەرگتـان لـێ بێت!![3]

٦-و سـڵاوکردن سـوننەتە، وەڵامـدانەوەی واجـبە: ئیبنوسســــــوننی دەفەرمــــــوێ: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: ((مَنْ أجابَ السلام فَهُوَ لَهُ، وَمَنْ

---

(١) بوخاری، ژمارە: [٥٧٨٨]. موسلیم، ژمارە: [٢٣٦٣]. **فتح الباري** (ب ١١ ژمارە ٦٢٥٨).

(٢) موسلیم، ژمارە: [٢١٦٤].

(٣) فـارس لە سڵاوکردندا دەڵێن: (چ طوری) کە بە لەفزی (چتـووری) دەیڵێن، واتە چۆنی؟ بەڵام هەنـدێك شیعەی رقنی ئێرانی کە بیانەوێت وەکو جولەکە سڵاوت لێبکەن! دەڵێن(شُتری) واتە: حوشتریت!

لَمْ يُجِبْ فلا شئ عليه))[1] واته: هەر كەسێك وەڵامی سڵاو بداتەوە ئەوا خێری خۆی دەست دەكەوێت، هەركەسێكیش وەڵامی نەدایەوە ئەوە هیچی پێ نابڕێت.

٧- وەڵامی سڵاوی یەكێك لە جیاتی كۆمەڵێكە: ئەگەر كەسێك سڵاوی لە كۆمەڵێك كردو یەكێكیان وەڵامی دایەوە، ئەوە لە جیاتی وەڵامی هەموویانە. چونكە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((يُجْزِئُ عَنْ الْجَمَاعَةِ إِذَا مَرُّوا أَنْ يُسَلِّمَ أَحَدُهُمْ، وَيُجْزِئُ عَنْ الْجُلُوسِ أَنْ يَرُدَّ أَحَدُهُمْ))[2] واته: ئەگەر كۆمەڵێك كەس بە لای كۆمەڵێك دانیشتوودا تێپەڕ دەبوون، دەشێت یەكێكیان سڵاویان لێبكات، ئەمە لە جیاتی سڵاوی هەموویانە، ئەوانیش ئەگەر یەكێكیان وەڵامی سڵاوەكەی ئەوانی دایەوە، ئەوە دەكەوێتە بری وەڵامی هەموویان..

٨ـ ـ سەلامكردن دەبێتە مایەی ڕێزگرتن و خۆشوویستن. پێغەمبەری (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((لَا تَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا، وَلَا تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا أَوَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى شَيْءٍ إِذَا فَعَلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ: أَفْشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ))[3] واته: تا باوەڕنەهێنن ناچنە بەهەشتەوە، باوەڕیشتان نابێت تا یەكترییتان خۆشنەوێت! شتێكتان پێڕابگەیێنم كە ئەگەر كردتان ببێتە مایەی ئەوەی كە یەكترییتان خۆشبوێت؟! سڵاوكردن لە نێوان خۆتاندا بڵاوبكەنەوە.

---

(١) ئیمامی ئەحمەد (٣/٤٤٤) شێخی ئەلبانی لە (**سلسلة الاحاديث الصحيحة** ژ/٢١٩٩) دا دەفەرموێ **سەحیحە**..

(٢) ئەبوداوود (٥٢١٠) شێخی ئەلبانی ڕەحمەتی لە توێژینەوەی سونەنی ئەبوداووددا لە (**صحيح سنن أبي داود** ٤٣٤٢) دا دەفەرموێ : **سەحیحە**.

٣ موسلیم، ژمارە: [٥٤].

پێویسته خۆمان به گشتی و منداڵه‌کانمان به تایبه‌تی به‌م ڕێنموویی و ئاڕاسته پیرۆزانه په‌روه‌رده که‌ین و له ژیانی ڕۆژانه‌ماندا پیاده‌یان بکه‌ین، چونکه سڵاوکردن سیماو سیفه‌تێکی جیاکه‌ره‌وه‌ی ئوممه‌تی ئیسلامه له کۆمه‌ڵانی تر.

روبعی که یاوه‌رێکی پێغه‌مبه‌ری خوایه (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ده‌گێڕێته‌وه که کابرایه‌کی هۆزی به‌نوعامر ده‌یوویست بێته خزمه‌ت پێغه‌مبه‌ری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، هاته به‌ر ده‌رگاو پرسی: ((أَلِجُ ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِخَادِمِهِ: اخْرُجْ إِلَى هَذَا فَعَلِّمْهُ الاسْتِئْذَانَ، فَقُلْ لَهُ قُلْ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ، أَأَدْخُلُ؟ فَسَمِعَهُ الرَّجُلُ، فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ، أَأَدْخُلُ؟ فَأَذِنَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَدَخَلَ))(١) پرسی: ئه‌رێ بپمه ژووره‌وه؟ پێغه‌مبه‌ری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) به خزمه‌تکاره‌که‌ی خۆیی فه‌رموو: بڕۆ ئه‌و کابرایه فێری ئادابی مۆڵه‌ت وه‌رگرتن بکه، پێی بڵێ با سه‌ره‌تا سڵاو بکات و بڵێ: ئه‌رێ بێمه ژوورێ؟ کابراش له ده‌رێ گوێی لێبوو، یه‌کسه‌ر گوتی: السلام عليكم ئه‌رێ بێمه ژوورێ؟ ئینجا پێغه‌مبه‌ر(صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) مۆڵه‌تی پێیداو هاته‌ژووره‌وه.

سڵاوکردن به (سه‌لامو عه‌له‌یکوم) ده‌بێت، سه‌لامیش:

- ناوێکی خوای گه‌وره‌یه: ﴿هُوَ ٱللَّهُ ٱلَّذِى لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلْمَلِكُ ٱلْقُدُّوسُ ٱلسَّلَٰمُ﴾ الحشر: ٢٣

(١) شێخی ئه‌لبانی له (سلسلة الاحاديث الصحيحة ذمارة ٨١٨) به سه‌حیحی ناساندووه..

- سڵاوی فریشتەیە کە لە سەیدنا ئیبراهیمیان علیه السلام کرد ﴿وَلَقَدۡ جَآءَتۡ رُسُلُنَآ إِبۡرَٰهِيمَ بِٱلۡبُشۡرَىٰ قَالُواْ سَلَٰمٗاۖ قَالَ سَلَٰمٞۖ فَمَا لَبِثَ أَن جَآءَ بِعِجۡلٍ حَنِيذٖ ۝٦٩﴾ هود: ٦٩

- سەلام مەدح و وەسفی باشەیە. خوای گەورە بۆ سەیدنا یەحیا علیه السلام فەرمووی: ﴿وَسَلَٰمٌ عَلَيۡهِ يَوۡمَ وُلِدَ وَيَوۡمَ يَمُوتُ وَيَوۡمَ يُبۡعَثُ حَيّٗا ۝١٥﴾ مريم: ١٥هەروەها بۆ سەیدنا عیساش علیه السلام فەرمووی: ﴿وَٱلسَّلَٰمُ عَلَيَّ يَوۡمَ وُلِدتُّ وَيَوۡمَ أَمُوتُ وَيَوۡمَ أُبۡعَثُ حَيّٗا ۝٣٣﴾ مريم: ٣٣

- سەلام واتە: سەلامەتبوون و قوتاربوون لە ناخۆشیی و ناڕەحەتی. خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَسَلَٰمٞ لَّكَ مِنۡ أَصۡحَٰبِ ٱلۡيَمِينِ ۝٩١﴾ الواقعة: ٩١

- سەلام بە مانای خێرو خۆشیی و ئارامییە. خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿سَلَٰمٌ هِيَ حَتَّىٰ مَطۡلَعِ ٱلۡفَجۡرِ ۝٥﴾ القدر: ٥

- سەلام ناوێکی بەهەشتە. خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿۞لَهُمۡ دَارُ ٱلسَّلَٰمِ عِندَ رَبِّهِمۡۖ وَهُوَ وَلِيُّهُم بِمَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ۝١٢٧﴾ الأنعام: ١٢٧

لەكاتی مۆڵەت وەرگرتندا

مۆڵەت وەرگرتن چەند ئاداب و ڕەفتارێكی هەیە، كە پێویستە باوك و دایك خۆیان و منداڵەكانیان فێربكەن و ئاگاداریان بكەن، وەك خوای گەورە دەفەرموێ:

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لِيَسۡتَـٔۡذِنكُمُ ٱلَّذِينَ مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡ وَٱلَّذِينَ لَمۡ يَبۡلُغُواْ ٱلۡحُلُمَ مِنكُمۡ ثَلَٰثَ مَرَّٰتٖۚ مِّن قَبۡلِ صَلَوٰةِ ٱلۡفَجۡرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُم مِّنَ ٱلظَّهِيرَةِ وَمِنۢ بَعۡدِ صَلَوٰةِ ٱلۡعِشَآءِۚ ثَلَٰثُ عَوۡرَٰتٖ لَّكُمۡۚ لَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ وَلَا عَلَيۡهِمۡ جُنَاحُۢ بَعۡدَهُنَّۚ طَوَّٰفُونَ عَلَيۡكُم بَعۡضُكُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلۡأٓيَٰتِۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ﴿٥٨﴾ وَإِذَا بَلَغَ ٱلۡأَطۡفَٰلُ مِنكُمُ ٱلۡحُلُمَ فَلۡيَسۡتَـٔۡذِنُواْ كَمَا ٱسۡتَـٔۡذَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمۡ ءَايَٰتِهِۦۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ﴿٥٩﴾﴾ النور: ٥٨ – ٥٩ ،

واتە: ئەی گەلـی خـاوەن بـاوەڕان! بـا ئەوانەی غـولام و كەنیـزی ئێـوەن، ئەو كەسانەشتان كە هێشتا بلوغ نەبوون، بـا لە سـێ كاتـدا كە دێـنە لاتـان مۆڵەتتـان لێوەرگرن: پێش نـوێژی بەیـانی، كـاتی نیـوەڕوان كە پۆشـاكتان دادەنـێن و پـاش نوێژی خەوتنانیش.. ئەم سێ كاتە وەختی تەنیایی ئێوەن. هاموشۆتان لە غەیـری ئەم كاتانەدا با بۆ ئێوەش و بۆ ئەوانیش ئاسایی بێت، ئەوانیش هەر لە مـاڵەكەدان و بە دەورتانەوەن، پێكەوەن و تێكەڵن. خوای گەورە ئاوا نیشانەكانی خۆیتـان بـۆ ئاشكرا دەكا. خودا زاناو دانـایە. هەركـاتێ منـداڵەكانتان گەیشـتنە بلـوغ گەورەكە وەكو گەورەكانی پێش خۆیان مـۆڵەت بخـوازن، خـوای گەورە ئـاوا نیشـانەكانی خۆیتان بۆ ئاشكرا دەكا. خودا زاناو دانایە..

لەم ئایەتە پڕ ئاڕاستەو ڕێنماییەدا، خوای گەورە فەرمان بە باوك و دایكان دەكات كە ئەو منداڵانەی هەیانە چ كوڕو چ كچ، كە نەگەیشتوونەتە قۆناغی باڵغ بوون با فێریان بكەن كە لە سێ حاڵەت و كاتدا مۆڵەت وەرگرن، با كاتێك پێویستیەكیان بە باوك و دایكیان دەبێ لە دەرگا بدەن.

سێ حاڵەتەكەی مۆڵەت وەرگرتن ئەمانەن:

یەكەم: پێش نوێژی بەیانی: واتە پێش بانگدان، ئەمەش لەبەر ئەوەی دایك و باوك لەو كاتەدا لە ژێر پێخەفێكن، كە لە وانەیە بەو شێوەیە نەبن كە بۆ بینینی ئەوان شیاوبێت.

دووەم: كاتی نیوەڕۆ: كاتی پشوودانە، بەهەمان شێوەو بە تایبەتی لە وەرزی هاویندا..

سێ یەم: دوای نوێژی خەوتنان: كە كاتی نووستن و حەسانەوەیە.
خوای گەورە بۆیە ئەم سێ كاتەی داناوە، كە مۆڵەتی تیا وەربگیرێ، چونكە ژن و مێرد لە حاڵەتێكدان كە پێیان خۆش نیە منداڵەكانیان بە شێوەیەكی ڕەفتاری تایبەت، یان بە پۆشاكێكی تایبەت بە نووستن، یان لە كاتی تایبەتی خۆیاندا بیانبینن. ئەگەر لەم كاتانەدا منداڵێكی بچووكیان، لەناكاو بچێتە ژوورەوەو دایكوباوكی یان دایك و باوەپیارەكەی یان باوكو باوەژنی ببینێت، یەكسەر دیمەنەكە لە مێشكی دا وەكو حاڵەتێكی جیاواز چاپ دەبێ و كار دەكاتە سەر دەروونی و تا ئەو زەمانەی فام دەكاتەوە بۆی دەبێتە سەرچاوەی پشێویی دەروونی و ئاڵۆزیی و لەوانەیە ببێتە دروستبوونی رق و قینێك بەرامبەر دایكی،

یـان بـاوکی. هەروەهـا لەوانەشـە بە پـاڵنەری جینسـی یـان بە پـاڵنەری لاسـایی کردنەوە، خولیای ئەنجامدانی کارە جنسییەکەیان ببێـت! کە ئەمەش منـداڵ بەرەو هەڵدێرو لادانی ڕەوشت دەبات. بۆیە پێویستە کە منداڵ لەو کاتانەی دەیـانەوێ بچنە ژووری دایك و باوکیان، دەبێ لە دەرگا بدەن، تا مـۆڵەتیش وەرنەگـرن نـابێ بچـنە ژوورەوە، وەك خـوای گەورە دەفەرمـوێ: ﴿وَإِذَا بَلَغَ ٱلْأَطْفَٰلُ مِنكُمُ ٱلْحُلُمَ فَلْيَسْتَـْٔذِنُوا۟ كَمَا ٱسْتَـْٔذَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمْ ءَايَٰتِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٩﴾﴾ النـــور: ٥٩ ، واتە: هەرکـــاتێ منـــداڵەکانتان گەیشتنە بلوغ گەرەکە وەکو گەورەکانی پـێش خۆیـان مـۆڵەت بخـوازن، خـوای گەورە ئاوا نیشانەکانی خۆیتان بۆ ئاشکرا دەکا. خودا زاناو دانایە..

چەند ئادابێکی تریش هەیە، کە بە گشتی بۆ هەمـووانەو دەبـێ لە کـاتی مـۆڵەت وەرگرتندا ڕەچاو بکرێ وەك:

١- مۆڵەت وەرگرتن دوای سەلام کردن: ئیمامی ئەبوداوود گێـڕاویەتیەوە، کە پیاوێك لە بەنی عامر مۆڵەتی خواست کە بچێتە خزمەت پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ، کە لە ماڵێك بوو پرسـی: (أأَلِـجُ ؟) ئەرێ بـێمە ژوورەوە؟ پێغەمـبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە خزمەتکارەکەی فەرموو: بـڕۆ لای ئەم پیـاوەو شـێوەی مۆڵەت وەرگرتنی فێر بکەو پێ ی بڵێ: ((قُل السلام عليكم: أَأَدْخُـلْ)) لەو کـاتەدا پیاوەکە گوێی لێ بوو، گوتی: (السَّلَامُ عَلَيْكُمْ، أَأَدْخُلُ؟) پێغەمبەری خـواش (صَـلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ڕێگەی پێداو چووە ژوورەوە.(١)

---

(١) شێخی ئەلبانی لە (**سلسلة الاحاديث الصحيحة** ذمارة ٨١٨) بە سەحیحی ناساندووە..

٢- لەکاتی مۆڵەت وەرگرتندا دەبێ ناوی، یان سیفەتی، یان نازناوی خۆی ئاشکرا بکات و بڵێ: من فلانم.. لە سەحیحی بوخاری و موسلیمدا هاتووە کە ئەبو موسای ئەشعەری رۆژێك بۆتە دەرگاوانی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَلَّمَ) ، کە هەر یەك لە سەیدنا ئەبوبەکری سددیق و سەیدنا عومەری فارووق و سەیدنا عوسمان تەشریفیان هێناوە، رێی نەداون بچنە خزمەت پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَلَّمَ) تا مۆڵەتی بۆ وەرگرتوون: ((لَمَّا جَلَسَ النبيُّ صَلَّى اللهُ عليهِ وسَلَّمَ عَلَى بِئرِ البُسْتَانِ، وَجَاءَ أبوبَكْرٍ فَاسْتَأْذَنَ، فَقَالَ أَبُومُوسَى مَنْ؟ قَالَ: أبوبكرٍ ثُمَّ جاءَ عُمَرُ فَاستأذَنَ فَقَالَ: مَنْ؟ قالَ عُمَر، ثُمَّ عُثمانُ كَذلِكَ))[1] واتە: ئەبو موسا فەرمووی کە لەوکاتەی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لەسەر بیری بێستانەکە دانیشتبوو، سەیدنا ئەبوبەکر داوای مۆڵەتی کرد، کە بێتە خزمەت پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ، ئەبو موسا فەرمووی کێیە؟ ئەویش فەرمووی: ئەبوبەکر، پاشان سەیدنا عومەر داوای مۆڵەتی کرد، پرسی کێ یە؟ فەرمووی: عومەر، پاشان سەیدنا عوسمان بە هەمان شێوە داوای مۆڵەتی کرد.

هەروەها لە سەحیحی بوخاری و موسلیمدا هاتووە کە جابر دەفەرموێ: ((أتيتُ النبيَّ صَلَّى اللهُ عليهِ وسَلَّمَ فَدَقَقْتُ البابَ فَقالَ: مَنْ ذا؟ فَقُلْتُ: أنَا، فقال عليه الصلاة والسلام: أنَا أنَا.. كأنَّهُ كَرِهَهَا))[2] واتە: چوومە خزمەت پێغەمبەری (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَلَّمَ)، لەدەرگامدا، فەرمووی کێیە؟ گوتم: منم، من.. پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: من من؟ پێی ناخۆش بوو بڵێم منم من.

١ بوخاری، ژمارە: [٣٤٨٩].

(٢) بوخاری، ژمارە: [٦٢٥٠]. موسلیم، ژمارە: [١٨٠٧].

٣- **له دەرگادان سێ جاره:** وەك ئەبـــو موســـــای ئەشـــــعەریی دەفەرمـــــوێ: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: (الإِسْتِئْذَانُ ثَلاثٌ، فَإِنْ أُذِنَ لَكَ وإلاّ فَارْجِعْ)[١] واتە: مـۆڵەت وەرگرتنـی مـاڵان (له دەرگـادان) سـێ جـاره، گەر مۆڵەتیان دا بچۆ ژوورەوە، ئەگەر نا بگەڕێوە.

له نێـوان ئەم سـێ جـار له دەرگـانەدا وا باشــه به قەدەر نـوێژێكی چـوار ركـاتی بوەستی، نەبادا ئەو كەســـەی له ژوورەوەیه له نـوێژدا بێـت، یـان دەست به ئـاو بگەیەنێ.

٤- **به توند له دەرگانەدان:** نابێ به توندی له دەرگا بدرێ، با ئەوكەسـه خـاوەن ماڵیش بێ، یان یەكێك له ئەندامانی خێزانەكه بێ. له ئەنەسـەوە (خـوا لێـی رازی بێ) هاتووە كه: ((إنْ أبوابَ رَسولِ الله كانتْ تُقْرَعُ بالأصابِعِ))[٢] واته: به پەنجه له دەرگای ماڵەكانی پێغەمبەر (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەدرا.

پیاوچاكـانی سـەلەف به سـەرەپەنجه له دەرگـای مـاڵی مامۆسـتاكانیان دەدا، كه ئەمەش ئەوپەڕی ڕێزو ئەدەب دەگەیەنـێ، بەڵام هەنـدێك له دەرگـادان هەیه كەوا پێویست دەكات به توند له دەرگا بدرێ، نەبادا گوێیان لێ نەبێ. بەڵام گەر ماڵێـك زەنگ (جرس)ی هەبوو، ئەوا ئەویش دەبێ به سـووك و كـورت لـێ بـدرێت، نەك پەنـجەی پێـدا بنـێ و پەنـجەی درەنـگ لەســەر هەڵبگرێـت، ئەوەش وەكـو له دەرگادانی توند ماڵەكه تووشی دڵەڕاوكێ و پشێویی دەكات.. دەبێ ئێمەی كـورد ئەم رەفتاره زۆرتر رەچاو بكەین كه تین و فشاری حكومەتان و حزبـانی حـاكمان زۆر لەسەر بووە..

---

(١) بوخاری، ژماره: [٦٣٠٢]. موسلیم، ژماره: [٥٨٩٦].

(٢) شێخی ئەلبانی له توێژینەوەی كتێبی **الادب المفرد:** (٨١٤) ي بوخاریدا به سەحیحی ناساندووه.

٥- له كاتی دەرگادان لەلایەکی دەرگا دەوەستیت: نەبادا لە كاتی كردنەوەی دەرگاكە ئافرەتێکی بێ سەرپۆش دەرگا بكاتەوەو توشی ڕوانینی حەرام ببیت! مۆڵەت وەرگرتنیش بۆ ئەوەیە تا تووشی ڕوانینی حەرام نەبین، وەك پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) جەختی لەسەر كردۆتەوە و فەرموویەتی: ((إنَّما جُعِلَ الإستئذان مِنْ أجْلِ البَصَر))[1] واتە: مۆڵەت وەرگرتن بۆ ئەوە دانراوە نەبادا چاوی پێ بگیررێت.

هەروەها ئیمامی تەبەرانی لە عبدالله كوڕی بوسرەوە (خوا لێی رازی بێت) گێڕاویەتیەوە، كە فەرموویەتی: ((سَمِعْتُ رسول الله صَلَّى اللهُ عليه وسَلَّمَ يقول: لا تأتوا البيوت من أبوابها ولكن ائتوها من جوانبها فاستأذنوا. فإن أُذِنَ لكم فادخلوا وإلاَّ فارجعوا))[1] واتە: گوێم لە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بوو دەیفەرموو: كاتێك كە چوونە ماڵێك بەرامبەر دەرگاكەی مەوەستن، بەڵكو لە لایەكی دەرگاكە بوەستن و لە دەرگا بدەن و مۆڵەت وەرگرن، جا گەر ڕێگەیان پێدان بچنە ژوورەوە، ئەگینا بگەڕێنەوە، بە بێ مۆڵەت پێدانتان مەچنە ژوور.

هەروا ئەبوداود گێڕاویەتیەوە: ((كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم إِذَا أَتَى بَابَ قَوْمٍ، لَمْ يَسْتَقْبِلِ الْبَابَ مِنْ تِلْقَاءِ وَجْهِهِ، وَلَكِنْ مِنْ رُكْنِهِ الأَيْمَنِ أَوِ الأَيْسَرِ، وَيَقُولُ السَّلاَمُ عَلَيْكُمْ، السَّلاَمُ عَلَيْكُمْ))[2] . واتە: گەر پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بچوبا بەر دەرگای ماڵی كەسێك، بەرامبەر دەرگاكەیان نەدەوەستا، بەڵكو لە لای

---

(١) بوخاری، ژمارە: [٦٢٤١]. موسلیم، ژمارە: [٢١٥٦]. ئەبوداوود ژمارە: [٥١٨٦]. و بوخاری لە (**الأدب المفرد** ژمارە: ١٠٨٢) هێناویەتیەوەو شێخی ئەلبانی لە توێژینەوەیدا (**صحيح الأدب المفرد** ل ٤١٧ ژمارە ٨٢٢) دەفەرموێ: سەحیحە..

ڕاستی دەرگاکە یان لای چەپی دەرگاکە دەوەستاو، دەیفەرموو: سڵاوتان لـێ بـێ، سڵاوتان لـێ بێ.

٥.گەرخاوەنماڵ گوتی بگەڕێوە دەبێ بگەڕێیتەوە:

ئەمەش وەك خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَإِن لَّمۡ تَجِدُواْ فِيهَآ أَحَدٗا فَلَا تَدۡخُلُوهَا حَتَّىٰ يُؤۡذَنَ لَكُمۡۖ وَإِن قِيلَ لَكُمُ ٱرۡجِعُواْ فَٱرۡجِعُواْۖ هُوَ أَزۡكَىٰ لَكُمۡۚ وَٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ عَلِيمٞ ٢٨﴾ النور: ٢٨، واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە بە بێ مۆڵەت وەرگرتن وڕێگە دان و سەلامکردن لە خاوەن ماڵەکە، مەچنە هیچ ماڵێکەوە، مۆڵەت وەرگرتنتان چاکترە، تا هەردەم لە یادتان بێت. جا ئەو ماڵـەی کە بۆی دەچن گەر کەسی تیا نەبوو مەچنە ژوورەوە، تا ڕێگەتان پێدەدەن، گەر پێیان گوتن بگەڕێنەوە، ئێوەش بگەڕێنەوە ئەمە بۆ دڵی ئێوە پاکترە.

مسوڵمانی بەڕێـز: ئەوە خـوای بەرزو گەورە، ڕێـرەو ڕێسـایەکی زۆر جـوانی بـۆ داناوین، دەبا ئێمە لەسەر خۆمـان و مناڵەکانمـان بیهێنینـە دی و بەبـێ ئاگـاداری خاوەنماڵ و لە دەرگانەدان نەچینە ماڵی هـیچ کەسـێك، بـۆیەش وەك ئامۆژگـاری دەڵێم نەچین، چونکە زۆر کەس هەن بە بەڵگەی ئەمە ماڵی خـزممە، یـان هـاوڕێی گیانی بە گیانیمە، یان ماڵمان تێکەڵاوە، یەکسەر خۆی بە ماڵ دا دەکات!

---

(١) ئـەبوداوود، ژمارە: [٥١٨٦]. و بوخـاري لـة (الأدب المفرد ژمارە ١٠٨٢) هێناوێتیـەوەو شـێخی ئـەلبانی لـە توێژینەوەیدا (**صحيح الأدب** المفرد ل ٤١٧ ژمارە ٨٢٢) دەفەرموێ: **سەحیحە**..

ئەگەر گوتیان زەحمەت نەبێ بگەڕێوە، ئێستا کاتم نیە دڵگران نەبیت، چونکە لەو کاتەی تۆ دەچیتە لای ئەو، لەوانەیە گیروگرفتێکی هەبێ و سەلیقەی قسە کردن و ڕووخۆشی نەبێ یان لەوانەیە.....هتد.

لە كۆڕو مەجلیسدا

١- هەركەسێ هاتە كۆڕو مەجلیسێك تەوقەی لەگەڵ بكرێ:

وەك (ابن السُّنی)و ئەبوداود لە پێغەمبەریان (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) گێڕاوەتەوە، كە فەرموویەتی: ((إِذَا الْتَقَى الْمُسْلِمَانِ فَتَصَافَحَا، وَذَكَرَا اللَّهَ تَعَالَى، لَمْ يَفْتَرِقَا حَتَّى يُغْفَرَ لَهُمَا))[١] واتە: ئەگەر دوو مسوڵمان بە یەك گەیشتن و، تەوقەیان كردو، سوپاسی خوای گەورەیان كردو، داوای لێخۆشبوونیان كرد، ئەوا خوای بەخشندە لێیان خۆش دەبێ.

لە فەرموودە تردا هاتووە، كە ئەنەس خوا لێی رازی بێت دەگێڕێتەوە: (كان أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم إذا تلاقوا تصافَحُوا وإذا قَدِموا من سَفَر)[٢] واتە: یاوەرانی پێغەمبەر (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كاتێك دیدەنی یەكتریان دەكرد تەوقەیان دەكرد، وەكاتێكیش دەچوون بۆ سەفەر یەكتریان لە باوەشدەگرت.

هەروەها ترمذی و ئیبن ماجەو غەیری ئەوانیش لە بەڕائەوە (خوا لێی رازی بێ) دەگێڕنەوە، كە فەرموویەتی: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پێمی فەرموو:

---

١ ترمزی (٢٧٢٧)، ئەبوداوود (٥٢١٢)، ئیبنوماجە (٣٧٠٣)، ئیمامی ئەحمەد (١٨٠٧٧) شێخی ئەلبانی رحمە الله لە (**سلسلة الاحاديث الصحيحة**/٥٢٥) دا بە سەحیحی داناوە.

(٢)هەیتەمی لە (**مجمع الزوائد** ٣٦/٨) و تەبەرانی لە (**الاوسط**)دا هێناویانەتەوەو شێخ ئیبنوبازی رەحمەتی دەربارەی فەرموویەتی پیاوانی سەنەدەكەی پیاوانی ریوایەتی فەرموودەی سەحیحن. شێخی ئەلبانی رحمە الله لە (**سلسلە الاحاديض الصحيحة**/١٦٠) دا دەفەرموێ سەحیحە و لە (**صحيح الجامع**/٥٧٧٧ و٥٧٧٨) دا دەفەرموێ حەسەنە..

((تَصَافَحُوا يَذْهَبِ الْغِلُّ، وَتَهَادَوْا تَحَابُّوا، وَتَـذْهَبِ الشَّـحْنَاءُ))[1] واته: تەوقە لەگەڵ یەکتری بکەن، چونکە تەوقەکردن ڕق و قین لە دڵدا ناهێڵێ، دیـاری بـۆ یەکـتری ببەن، یەکتریتان خۆشدەوێ و دیاری دوژمنایەتی و ناکۆکی ناهێڵێ.

٢- لەوشوێنە دانیشێ، کە خاوەنماڵ دیاری دەکات:

ئەگەر یەکێك چوو بۆ ماڵێـك یـان کۆڕێـك، پێویسـتە لەو شـوێنە دانیشـێ، کە خاوەن ماڵەکە بۆی دیاری دەکات کە بە ئاماژەی دەستی دەزانرێت، چونکە خاوەن ماڵ باشـتر بە حـاڵی مـاڵەکەی دەزانـێ. لە کۆنیشـەوە گـوتراوە: (أهـل مكـة أدرى بشعابها) واته: خەڵکی شاری مەککە زیاتر شارەزای ڕێگەو بانەکـانین. کـوردیش دەڵێت: ئەوەی نیە لە ماڵم، ئاگای نییە لە حاڵم.

هەروا پێغەمـبەری خـوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَلَّمَ) دەفەرمـوێ: (وَمَـنْ دَخَـلَ دَارَ قَـوْمٍ فَلْيَجْلِسْ حَيْثُ أَمَرُوهُ فَـإِنَّ الْقَـوْمَ أَعْلَـمُ بِعَـوْرَةِ دَارِهِـمْ)[2] گەر یەکێـك چـووە مـاڵی کەسـانێك، بـا لەو شـوێنەدا دابنیشـێ کە بـۆی دیـاری دەکەن. چـونکە ئەو (ئەو

---

١ ئیمـامی مالیـك رحمـه الله لـه (**الموطـأ**)دا هێناویتیـەوەو ئیبنوعەبدولبـەڕ لـە (**التمهيـد**)دا فەرموویـەتی **حەسـەنە**. بـەڵام شـێخی ئـەلبانی لـە (**سلسـلة الاحاديـث الضـعيفة**/١٧٦٦)دا بـە **زەعیفـی** دانـاوە، فەرموودەیەکی تری **سەحیح** هەیە کە ئەو مژدەیەمان بە دەسەلمێنێت والحمدلله. حوزەیفە خوا لێي رازی بێت دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: (إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا لَقِيَ الْمُؤْمِنَ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ، وَأَخَذَهُ بِيَدِهِ فَصَافَحَهُ، تَنَاثَرَتْ خَطَايَاهُمَا، كَمَا يَتَنَاثَرُ وَرَقُ الشَّجَرِ) واتة: کاتێك موسوڵمان بە موسوڵمانێك دەگات و تەوقەی لەگەڵدا دەکات، گوناحەکانیان وەکو گەڵای درەخت هەڵدەوەرێت) الهيثمي: (**مجمع الزوائد**/٣٩/٨) ئەلبانی لە (**سلسلة الاحاديث الصحيحة**/٥٢٩)دا دەفەرموێ (صحيح لغيره).

(٢) تەبـەرانی لـە (**الاوسـط**٦٥٥٥) و هەیتـەمی لـە (**مجمـع الزوائـد**٢٠١/٣) هەرچەنـدە ئیمـامی ترمـزی فەرموویەتی (**حسـن صحيح**) شـێخی ئـەلبانی لـە (**سلسـلة الاحاديـث الضـعيفة** ١٧٩/٨)دا دەڤەرموص (**باطل**)ە!.

کەسانە/ ئەوکەسە) چاکتر دەزانێ بە حاڵ و باری ماڵەکەی و دەزانێ کوێندەر جێگەی ئەوە نیە تووشی ڕوانینی حەرام ببێ

٣- لە ناوەڕاستی کۆڕو مەجلیس دانەنیشێ: (لعن من جلس وسط الحلقة)[1] واتە: لەعنەت لەو کەسەی لە ناوەڕاستی کۆڕدا دادەنیشێ. حوزەیفەی یەمانی (خوا لێی رازی بێ) دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: (الْجَالِسُ وَسْطَ الْحَلَقَةِ مَلْعُونٌ)[2] واتە: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) نەفرینی لەو کەسە کردووە، کە لە ناوەڕاستی کۆڕو دانیشتنێکدا دائەنیشێ. دانیشتن لە ناوەڕاستی مەجلیسدا پشت کردنە لە هەندێك لەو کەسانەی ئامادەی دانیشتنەکەن، کە ئەمەش شتێکی جوان نیە. بەڵام گەر کۆڕو مەجلیسێك شوێنەکەی بچووك و تەسك بوو، خەڵك ناچار بوو لە ناوەڕاست دابنیشن، ئەوەیان قەیناکەو گوناهی تیا نیە، خوای گەورەش دەفەرموێ: ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾ الحج: ٧٨ واتە: خوای گەورە لە دیندا ئەو ئەرکانەی لەسەردا نەناون کە دەبێتە مایەی بارگرانایی و ناخۆشی و لە تواناد‌ا نەبوون.

---

(١)ئەبوداوود (٤٨٢٦)، ترمزی (٢٧٥٣)، ئیمامی ئەحمەد (٣٨٤/٥) حاکم (٢٨١/٤)بەڵام زۆربەی توێژەرەوەکانی فەرمووده فەرموویانە **زەعیفە** چونکە ئەبو موجلیز یەکسەر لە حوزەیفەوە خوا لێی رازی بێت گێڕاویتیەوە، ئاشکراشە کە ئەبومەجلیز حوزەیفەی نەبینیووەو لە نێوانیاندا کەسێکی تر هەیە کە ناوی نەهاتووە، بۆیە ریوایەتەکە **زەعیف** بووە.

(٢) ریوایەتێکی تری فەرموودەی پێشووەو هەر لە ڕێگای ئەبومەجلیزەوە هاتووە، بۆیە هەر هەمان حوکمی هەیە.

٤- لەنێوان دووكەس دانەنیشێ بەبێ ئیزن وەرگرتن لێیان:

عەمری کوڕی شوعەیب لە باوکی و ئەویش لە باپیرەیەوە دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: ((لَا يَحِلُّ لِرَجُلٍ أَنْ يُفَرِّقَ بَيْنَ اثْنَيْنِ إِلَّا بِإِذْنِهِمَا))[1] واتە: بۆ کەس شیاو نیە لە نێوان دوو کەسدا دابنیشێت، مەگەر بە ئیزنی هەردووکیان. بە مانای داوای ڕێگە دانیان لێبکات و بڵێ: ڕێگە هەیە لەگەڵتان دابنیشم؟

٥- ئەوکەسەی دەچێتە مەجلیسێك، دەبێ لەکۆتایی مەجلیسەکە دابنیشێت: جابری کوڕی سەمورە (خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: کە گوتویەتی (كُنَّا إِذَا أَتَيْنَا رَسُولَ الله صلى الله عليه وسلم جَلَسْنَا حَيْثُ نَنْتَهِي)[2] گەر بچوینایە کۆڕی پێغەمبەر (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، لە کۆتایی مەجلیسەکە دادەنیشتین.

ئەم جۆرە ڕەفتارە بۆ مرۆڤی ئاساییە، بەڵام گەر یەکێکی خاوەن پلەو پایەو زانیاری هات، ئەوا قەیناکە خاوەنماڵ لە شوێنێکی گونجاوو تایبەتی دابنێ.

٦- لە دانیشتنی سێ کەسدا، با دووکەسیان قسە بە نهێنی نەکەن:

وەك بوخاری و موسلیم لە عبداللە کوڕی مەسعود (ڕەزای خوای لێ بێت) دەگێڕنەوە، کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: ((إِذا كُنْتُم ثلاثة

---

(١) ئەبوداوود (٤٨٤٥)، ترمزی (٢٧٥٢) ئیمام ئەحمەد (٢/٢١٣)، ئەلبانی لە (**سلسلة الاحاديث الصحيحة**/ ٢٣٨٥)دا دەفەرموێ: حەسەنە.

(٢) بەیهەقی لە **السنن الكبرى**(٣/٢٣١)، والطيالسي في مسنده(ص:١٠٦)

فلا يتَناجى اثنان دونَ الثالثِ مِـنْ أجْـلِ أنَّ ذلـك يَحْزُنُـهُ))[1] واتـه: گەر سـێ کەس بوون لە دانیشتنێکدا، با دوو کەسیان قسـە بە نهێنـی نەکەن بە بـێ کەسـی سـێ هەم، چونکە بەمە دڵی گران دەبێ و پێی ناخۆشە. لەوانەیە بڵێ باسی مـن دەکەن، یان گومانی تریان پێ ببات. بەڵام ئەگەر لە مەجلیسـەکە لە سـێ کەسـی زیـاتری تیدا بوو، ئەوا قەینا کە قسە بە نهێنی بکرێ لە نێوان دوو کەس، بە مەرجـێ لەوە نەترسن کە مەجلیسەکە بە گشتی گومانی خراپیان پێ نابەن.

قسەنەکردن بەنهێنی و چرپەچرپ بە ئامادەبوونی سـێ کەس، ئەوەش دەگـرێتەوە، کە بە زمـانی جیـا قسـەبکرێت، جـا ئینگلیـزی بێـت یـان تـورکی بێت...هتـد، کە دروست(جائیز) نیە، پێویستە مسوڵمان خۆی دووربگرێ لەم رەفتارە، بە واقیعیش ئەمە دەبینـــین، کە زۆربەی تورکمانەکـــان کاتێـــك بەیەك دەگەن، بەتـــورکی قسەدەکەن، بێ گوێدان بە کەسی سێهەم، کە ئایا پێی ناخۆشە، یان نا.

٧- گەر یەکێك لە مەجلیسەکە بۆ پێویستی یەك چووە دەرەوە، نابێ شوێنەکەی بگیرێتەوە، گەر بەنیازبوو بگەڕێتەوە ناو مەجلیسەکە:

وەك موسلیم لە ئەبو هورەیرە دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَـلَّمَ) فەرموویەتی: ((إذا قام أحَدُكُمْ مِنْ مَجْلِسٍ ثُمَّ رَجَعَ إليه فَهُوَ أحَقُّ بِـهِ))[2] واتـە: گەر یەکێك لە ئێوە لە مەجلیسێك هەڵساو پاشان گەڕایەوە ناو مەجلیسـەکە، خـۆی لە هەموو کەسێك شایستەترە بە شوێنەکەی خۆی)).

---

(١) موسلیم، ژمارە: [٢١٨٤]. ترمزی (٢٨٢٥).

(٢) موسلیم، ژمارە: [٢١٧٩].

٨- پێش ئەوەی لە مەجلیسەکە هەڵسێ و بەجێی بێڵێ و بڕوات، داوای ئیزن بکات:

وەك پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: ((إنّما جُعِلَ الإستئذان مِنْ أجلِ البَصَرِ))[1] واتە: داوای ڕێگەپێدان بە هاتنەژوورو چوونەدەر بۆ ئەوەیە، تا تووشی ڕوانینی حەرام نەبن. دیارە ئەمەش بۆ پاراستن و ڕێزو حورمەتی ماڵەکەیە.

٩- دانیشتن بە ئەدەب و ڕێزەوە:

هەرکەسێ لە کۆڕو مەجلیسێك دانیشت، دەبێ بە ئەدەب و ڕێزو ویقارەوە دابنیشێ، نابێ گەمە بە ڕیشی بکات و خۆی بە ئەنگوستیلەکەیەوە خەریك بکات، نابێ دەست لە لوتی وەربدات، نابێ زۆر باوێشك بدات.

لە مەجلیسەکە دەبێ تەماشای چاوی ئەو کەسە بکات، کە قسەی بۆ دەکات، نابێ ڕوی لەو کەسە وەربگێڕێ.

با زۆر قسە نەکات، بە بەقەدەر شانو بالای خۆی هەڵنەلێ، با قسەی کەس نەبڕێ.

١٠- پێش ئەوەی هەڵسن لە مەجلیسەکە ویردی کەفارەتی مەجلیس بخوێندرێ:

وەك حاکم لە ئەبی بەرزە (ڕەزای خوای لێ بێت) دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: کاتێك پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بیویستایە لە مەجلیسێك هەڵبستێت دەیفەرموو: ((سبحانك اللهم وبِحَمْدِكَ أشهد أنْ لا إله إلا أنْتَ أستغفرك وأتوب

(١) بوخاری، ژمارە: [٦٢٤١]. موسلیم، ژمارە: [٢١٥٦].

أليك))[1]، جا پیاوێك گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! تۆ قسەیەك دەكەیت كە پێشتر ئەمەت نەدەگوت. پێغەمبەری خـوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ) فەرمـووی: ((كفَّـارةٌ لمـا يَكونُ في المَجلسِ))[2]...ئەم دوعـایە كەفـارەتی ئەو قسـانەیە، كە لە مەجلیسـەكە گوتراوە.

---

(١) ترمزی: (٣٤٣٣) مونزیری لە (**الترغيب والترهيب**:٢/٣٣٨).

(٢) ئەبوداود: (٤٨٥٩)، شێخی ئەلبانی لە (صحيح الترغيب:١٥١٧)دا دەفەرمویَ: سەحیحە

ئـەدەب و ئاكارى مسـولْمان

لەكاتى قسـە كردندا

بێگومان خەڵكى هاتوچۆى يەكترى دەكەن و كـۆڕو مەجلـيس دەگـرن و جۆرەهـا قسـەى تێـدا دەكەن.. ئەمەش حەتمەن كۆمەڵێـك ئـاداب دەخوازێـت كە دەبـێ بەشداربووان رەچاوى بكەن، دەنا هەر يەكە لاى خـۆيەوەو هەر باسـێكى هەبێت بيكات، كەس گوێى بـۆ ناگرێـت و كەس لە كەس حـاڵيى نابێـت و كـۆڕ دەبێـتە فەوزاو ئاخـاوتن دەبێـتە گەڕەلاوژێ! لەو ڕەفتـارە چـاك و كۆمەڵايەتيـانەى كە پێويستە مسوڵمان لێى بەئاگابێ و بە گرنگى دابنـێ، نـاوەرۆكى بـاس و شـێوازى گفتوگۆو چۆنيەتى دوواندنى خەڵكييە. پێويستە موسـوڵمانان بە تـايبەتى دايـك و باوكـان هەڵەى رەفتـارى خۆيـانى لەبەردا راسـت كەنەوەو منداڵەكانيشـيانى لـێ بەهرەمەند بكەن و بە پێى فەرمايشتى خواو پێغەمبەرى خوا (صَـلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ) ئاڕاستەيان بكەن.

ئەمەش چەنـد شـێوازو ئـادابێكى قسـە كـردنە كە قورئـان و سـوننەت داوايـان كردووە[1]:

---

(١) محمد بن ابراهيم الحمد كتێبێكى گشتگيرى لەسەر ئەم ئادابە نوسيووە بە ناوى (أخطاء في أدب المحادثة والمجالسـة) كە شەسـت و دوو ئەدەبـى تێـدا تۆمـار كـردووە، بە راسـتى شـايانى ئەوەيە بە تەفسـيل بخوێنـدرێت، بەڵام مـن نەمويسـت زۆرى لێـوە وەرگـرم، چـونكە ئـێمە لـێرەدا ئادابەكـان زۆر بە كـورتى دەناسێنين..

١.چ قسەیەکەوبۆچی دەیکەیت؟!: ئەمە پرسیارێکی گرنگە ئەگەر بتوانێت پێش قسەکردنەکەت لە خۆتی بکەیت.. ئیمامی ماوەردی ڕەحمەتی دەفەرموێ: قسەکردن بە چوار مەرج ڕێك بخە:

یەکەم: پاڵنەرێك هەبێت وات لێ بکات قسەکە بکەیت، وەکو دەستخستنی بەرژەوەندییەك یان لادانی زیانێك..

دووەم: لە کات و شوێنی خۆیدا بێت، هەلی بۆ بقۆزەرەوە..

سێیەم: بە قەدەر پێویستیەکە بیکە..

چوارەم: ووشەی شیاوی پڕ بە خۆی بۆ هەڵبژێرە..[1]

٢.قسەی بەسوود هەڵبژێرە، بزانە چ باسێك بۆ ئەو کات و شوێنە گونجاوە، دووربە لە زۆر بلێیی.. هەندێ کەس قسەشی پێ نەماوە، کەچی هەر دروستی دەکات! ئەمەیە کە کورد پێی دەڵێ چەنەبازیی..

چەنەبازیی ڕەفتارێکی لاسەنگەو بەردەوامبوون لەسەری دەبێتە ڕەوشتێکی بەد بۆ خاوەنەکەی.. کەسی چەنەباز دوورە لە کۆڕی دنیاو قیامەتی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وەك جەنابیان دەفەرموون: ((إنَّ من أحبِّكم إليَّ وأقربكم منِّي مجلِسًا يومَ القيامةِ أحاسنُكم أخلاقًا ، وإنَّ أبغضَكم إليَّ، وأبعدَكم منِّي مجلسًا يومَ القيامةِ الثَّرْثارون والمُتشَدِّقون والمُتفَيْهِقون . قالوا : يا رسولَ اللهِ قد علِمنا الثَّرثارين

(١) ماوەردی: (أدب الدنيا والدين٢٧٥).

والمُتشَـدِّقين فـما المُتفَيْهِقـون ؟ قـال : المُتكـبِّرون))[1] واته: ئەوی لە هەمووتـان خۆشەویستره لام و لە ڕۆژی دواییدا لە هەمووتان نزیکتره لـێمەوه ئەو کەسـەتانه کە باشترین ڕەوشتی هەیە.. لە هەمووشـتان نـاحەزترو دوورتـر لـێمەوه لە ڕۆژی دواییدا کەسانی چەنەبازو هەڕاڵە.. ووتیـان: ئەی پێغەمـبەری خـوا، ئەوە زانـیمان چەنەباز کێیە، ئەدی هەڕاڵەکان کامانەن؟! فەرمووی: خۆبەزلزانەکانن..

ئەگەر قسەی باشت دەزانی بیکە، ئەگەر نا بە بێدەنگی دانیشیت، سـەرمایەکەت سەلامەت دەمێنێت، و کەسیش هەست بە نوقسـانیت ناکـات.. ئەوەش بـزانین کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَلَّمَ) هۆشـداریی ئەوەی داوەتە ئـوممەتەکەی کە قسەی وا هەیە خاوەنەکەی دەریدەپەڕێنێت بـێ ئەوەی گـوێی پـێ بـدات، دوایـی دەبێتە هۆکاریی سزای سەختی قیامەتی، خوا لامانداا.. وەك دەفەرموێ: ((إنَّ العَبْدَ لَيَتَكَلَّمُ بالكَلِمَةِ من رِضْوانِ اللهِ، لا يُلْقِي لها بالاً، يَرْفَعُهُ اللَّهُ بهـا دَرَجـاتٍ، وإنَّ العَبْـدَ لَيَتَكَلَّمُ بالكَلِمَةِ مِـن سَـخَطِ اللَّهِ، لا يُلْقِـي لهـا بـالاً، يَهْـوِي بهـا في جَهَـنَّمَ))[2] واته: کەسانی وا هەن کە قسـەیەك لە ڕەزامەنـدی خـوای گەورەوە دەکەن ـ بـێ ئەوەی گوێی پێ بدەن ـ خوای گەوره بۆیان دەکاتە هۆکاری بەرز کـردنەوەی پلەوپـایەی بەهەشـتیان.. کەسـانی واش هەن کە قسـەیەك لە تووڕەبـوونی خـوای گەورەدا دەکەن ـ بێ ئەوەی گوێی پێ بدەن ـ بۆیان دەبێتە هۆکاری ئەوەی بە ناخی ئـاگری دۆزەخدا ڕۆچن!

---

(١) ئیمامي ئەحمەد (١٩٣/٤ـ١٩٤)، ئیبنوحیببان (٤٨٢)، ترمزي (٢٠١٨)، شـێخی ئەلبانیش لە (سلسلة الاحاديث الصحيحة ٧٩١) دا بە حەسەنی ناساندووه..

(٢) بوخاری، ژماره: [٦٤٧٨].

٣.وا مەبە هەرتۆقسە بکەیت: کەسانی وا هەن لەبەر ئەوەی زۆر قسە دەکەن، یان دەنگیان بڵندە، یان ڕەچاوی ئادابی دووانـدن و قسەکردن ناکەن، یان خەڵکی گوێیان بۆ دەگرێت، بەردەوام دەیەوێت مەجلیس ڕووی لەو بێت و گوێ لەو بگرێت.. ئەمە هەڵەیە.. با زۆرزانیش بێت، خۆ دەبێ هەلی قسەکردن بۆ هاودەنگانیش بڕەخسێت تا ئەوەی هەیانە دەریببڕن، ئەگینا لە دانیشتنەکە بێزار دەبن و چاوەڕێی هەلی ڕۆیشتنیان دەکەن.. ئەمە بۆ کەسێك کە قسەزان و ئامۆژگارە هەر جوان نیە، چ جای بۆ کەسانی زۆر بلێ.. کەسانێك کە سەدارەتی کۆڕییان پێ نەدراوە، زۆر ناشیرینە خۆیان بۆ خۆیانی ڕاپسکێنن..

٤.خۆهەڵنەکێشان: زۆر کەس هەن لە کاتی قسەکردندا زۆر خۆیان هەڵدەکێشن و شانازی بەو گوفتارو کردارەیانەوە دەکەن کە ئەنجامیان داوە.. ئەمە لە کات و شوێنی خۆی و بە بڕی ڕێدراوی خۆی ـ کە بۆ ناساندنە یان بۆ دوورخستنەوەی گومانێکە ـ شیاوە،[1] بەڵام لەوە بترازێت و ببێتە مەتح کردن و بەخۆ سەرسام بوون، ئەوە لاسەنگی ڕەفتارو نەخۆشی دەروونییە! زەمی ئەم سیفەتە هەر خۆمەتح کردنەوەکەت ناگرێتەوە، بەڵکو ئەوەش دەگرێتەوە کە باسی هاوسەرەکەت دەکەیت یان زیرەکی منداڵەکانت، یان جوانیی و زیرەکیان.. چونکە هەموو ئەمانە دەچنە خانەی تەزکیەی نەفسەوە واتە خۆپەسەندی کە خوای گەورە بەرهەڵستی لێ کردووەو فەرموویەتی: ﴿فَلَا تُزَكُّوٓا۟ أَنفُسَكُمْ ۖ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ ٱتَّقَىٰٓ ﴿٣٢﴾﴾ النجم: ٣٢، واتە: خۆتان بە چاك مەناسێنن، هەر خوا دەزانێت کێ دیندارترە..

---

(١) حسن أيوب : **السلوك الاجتماعي في الاسلام**، ل: ٤٢٨.

ئیمامی نەوەوی ڕەحمەتی لێ بێت دەفەرموێ: باس لە خۆ کردن، دوو جۆرە:

جۆری یەکەم: زەمکراوە.. وەك ئەوەی کە مەتحی خۆی بکات بۆ ئەوەی شانازی بەسەر کەسانی ترەوە بکات و خۆی وا نیشان دات کە لە کەسانێکی تر جیاوازترو پایەبەرزترە!

جۆری دووەم: ڕێدراوە: لەوانەیە هاندراویش بێت، بە تایبەتی کە بەرژەوەندیەکی دینەکەی تێدا بێت.. دەشێت کابرا فەرمان بەچاکەیەك بێت، دەشێت مامۆستا بێت، مەلایەك بێت، موفتی بێت، سوڵحخوازی نێوان خەڵکی بێت، یان بیەوێت تۆمەتێك لە خۆی دووربخاتەوەو باس لە خۆی بکات، بە تایبەتی لە شوێن و کاتێکدا کە نایناسن! ئەمانە شیاون و بەڵگەشیان ئەوەندە لەسەر کە ناژمێررێن..[1]

٥.قسەکردن هێمنانەولەسەرخۆ: خاتوو عایشەوە (خوا لێی ڕازی بێ) لەبارەی شێوازی قسەکردنی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (إنَّما كانَ النبيُّ صَلَّى اللَّهُ عليه وَسَلَّمَ يُحَدِّثُ حَدِيثًا، لو عَدَّهُ العَادُّ لأَحْصَاهُ)[2] واتە: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) کاتێك قسەیەکی دەکرد، ئەگەر کەسێك بیوستیایە (وشەکانی) بژمێرێت دەیتوانی هەمووی بژمێرێت. هەروەها هەر دایکە عائیشە (خوا لێی ڕازی بێت) دەفەرموێت: (إنَّ رسولَ اللهِ صلَّى اللهُ عليه وسلَّم لم يكُنْ يسرُدُ الحديثَ كسَرْدِكم)[3] واتە: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەم شێوە

(١) النووي: **الأذكار** ل: ٢٤٦.
(٢) بوخاری، ژمارە: [٣٥٦٧]. موسلیم، ژمارە: [٢٤٩٣].
(٣) بوخاری، ژمارە: [٣٥٦٨].

خێراقسەی دەکردنەی ئێوە قسەی نەدەکردا. هەروا ئەبوداود لە خاتو عایشە (خوا لێی رازی بێ) دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی (كـانَ كلامُـهُ فَصْـلاً يفْهَمُـهُ كُـلُّ مَـنْ سَمِعَهُ)[1] واتە: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَلَّمَ) کە قسەی دەکرد لە نێوان ووشەکان بەینی ئەدایە، بەشێوەیەکی وا هەر کەسێك گوێی لێبوایە تێدەگەیشت چی فەرمووە.

لەم فەرمـــوودە جوانەنانـــە بەدەردەکەوێ، کە مرۆڤـــی مســـوڵمان شـــێوازی قسەکردنەکەی، پێویستە بەهێمنی و لەسەرخۆ بێ، تا خەڵك لێی تێبگەن، نەك هێندە بە خێرایی قسە بکات بۆ خۆیشی نەزانێ چی ئەڵێ، بە تایبەتی وتاربێژ، نابێ ئەم سیفەتەی تیا بێ، کە زۆر لە وتاربێژان لەم هونەرە بێ بەشن و خۆشیان بێبەش کردووە، نوێژکەران هەر لە سەرەتای وتارەکەی، تا کۆتاییەکەی لەقسەکانی حاڵی نابن.

٦.زیادەڕۆیی نەکردن لە بەکارهێنانی ووشەی پاراو: هەڵبژاردنی ووشەی شیاوو رستەی دامەزراو لە رەوانبێژیی و زیرەکییە، بەڵام زیادەڕەوی لە بەکارهێنانی وشەی پاراو لە قسەکردندا دەبێتە جۆرێك لە زمان لووسی. ئەبوداودو ترمزی لە ئیبنو عومەرەوە خوا لێیان رازی بێت دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: ((إنَّ اللهَ عزَّ وجلَّ يُـبغِضُ البليـغَ مـن الرِّجالِ ، الَّـذي يتخلَّـلُ بلسـانِه تخلُّـلَ البـاقرةِ بلسـانِها))[2] واتە: خوای گەورە ڕقی لەو کەسانەیە، کە

(١) ئەبوداوود (٢/٢٩٣)، ئەحمەد (٦/ ١٣٨)، شێخی ئەلبانی لە (**سلسلة الاحاديث الصحيحة** ٥/١٣١) دا دەفەرموێ: **سەحیحە**.

(٢) ئەبوداوود (٥٠٠٥)، شێخی ئەلبانی لە (**سلسلة الاحاديث الصحيحة**:٨٨٠) دا دەفەرموێ: **حەسەنە**. هەروەها شێخ احمد شاکر لە (**مسند أحمد**:١١/٣٧)دا دەفەرموێ: **سەحیحە**،

لەکاتی قسەکردندا زمان لووسی دەکەن و دەمی خۆیان خوار دەکەنەوەو زمانیان لوول دەدەن وەك مانگا کە زمانی بۆ خواردن لوول دەدات.

هەروەها ئەنەسی کوڕی مالیك (خوا لێی رازی بێت) باس لە دووبارە کردنەوەی فەرمایشتی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەکات، دەفەرموێ: (أَنَّهُ كَانَ إِذَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ أَعَادَهَا ثَلَاثًا، حتَّى تُفْهَمَ عنْه))[1] واتە: کاتێك کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) قسەی دەکرد ووشەکانی سێ جار دوبارە دەکردەوە تا تێی بگەن.. کە قسەی دەکرد لە بەینی دەربڕینی ووشەکاندا بەینێکی هەبوو نە زۆر بوو نە کەم. پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) رقی لە چەنەبازیی بوو، دەم پانکردنەوەی پێ ناخۆش بوو.

دەبا ئێمە ئەم فەرموودانە لە خۆماندا بێنینە دی و خێزان و منداڵەکانیشمان فێرکەین، کە زۆر قسە نەکەن و زیادەڕۆیی تیا نەکەن و زمان لووس نەبن و دەم پان نەکەنەوەو بە هێمنی قسە بکەن. کوردەوارییش فەرموویانە: ئەوی زۆر بڵێ چاکیش دەڵێ و خراپیش دەڵێ..

٧- **گفتوگۆکردن بە شێوازێك کە خەڵکی لێی تێ بگەن:** مسوڵمانی ژیرو تێگەیشتوو لە ڕێبازی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) هیچ کاتێك ووشەی نامۆ بەکارناهێنێ، بەڵکو هەوڵ دەدات کە قسە دەکات یان ووتار دەدات، یان دەنوسێ، بە گوێرەی ئاستی تێگەیشتنی خەڵکەکە بێت. وەك پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((أُمِرنا مَعَاشِرَ الانبياء أنْ نُحَدِّثَ الناس على قدر

(١) بوخاری، ژمارە: [٦٢٤٤]، [٩٤].

عُقُولِهم))(١) واته: ئێمەی كۆمەڵی پێغەمبەران فەرمانمان پێ كراوە بە گوێرەی عەقڵی خەڵكەكە، قسەیان لەگەڵ بكەین.

هەروەها لە (صەحیحی) ی بوخاری هاتووە: لە عەلی بە مەوقوفی: (حَدْثوا الناس بما يعْرِفون أَتُحِبوون أنْ يُكْذَّبَ اللهُ ورَسُولُه)(٢) واتە: وا خەڵكی بدوێنن كە تێی بگەن، وا قسەیان لەگەڵ بكەن كە دەیزانن. چما پێتان خۆشە خواو پێغەمبەرەكەی بە درۆ بخرێنەوە؟!

ئەمە ئاماژەیە بۆ ڕەچاو كردنی ئاستی ڕۆشنبیریی و پلەكانی تێگەیشتنی خەڵكی، ئەمە ئەوە دەگەێنێت كە قسەنەكردن بەگوێرەی ئەقڵی خەڵكی بەدرۆخستنەوەی خواو پێغەمبەرەكەیەتی (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ).

لە پێشەكی سەحیحی موسیلمدا فەرموودەیەك لە ئیبنومەسعوودەوە (خوا لێی ڕازی بێت) هاتووە كە فەرموویەتی: (ما أنْتَ بمُحَدِّثٍ قَوْمًا حَدِيثًا لا تَبْلُغُهُ عُقُولُهُمْ، إلَّا كانَ لِبَعْضِهِمْ فِتْنَةً)(٣) واتە: قسەت لەگەڵ هەر قەومێك كرد، كە بە گوێرەی ئەقڵی ئەوان نەبووبێ، ئەوا بۆ هەندێكیان بۆتە مایەی فیتنەو سەرلێشوان!

پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەم ئاڕاستە پڕشنگدارانە دەیەوێ بە مامۆستایان و وتاربێژان و ئەدیبان و نووسەران و چاوساغ و ڕابەرانی ئەم پەیامە بەڕێزە بفەرمووێ كە كاتێك ئامۆژگاری خەڵك دەكەن، ووتار دەبێژن، شت

(١)رواه الديلمي بسند **ضعيف (كتاب كشف الخفا)** بەڵام شایەتی لەسەر زۆرە، كە ئەم **(حسن لغيره)**. هەروەها زەرقانی لە **(مختصر المقاصد**: ١٦٢) بە **(حسن لغيره)** هێناویتیەوە.

(٢)بوخاری، ژمارە: [١٢٧].

(٣)موسلیم، ژمارە: [٥].

دەنووسن، با بەگوێرەی تێگەیشتن و ئەقڵی ئەم خەڵکە بێ و ووشەی نامۆو نارەسەن و بێگانە بە سروشتی مسوڵمانان بەکارنەهێنن و ئەدەبی ڕەسەنی ئیسلامی تێك نەدەن، بە بیانووی ئەوەی زمانی رۆشنبیریی سەردەمەو ئەمرۆ وا پێویست دەکات! وەکو کە ئێستا زۆر لە نوسەران دەبینیت، چ عەلمانی و چ بەناو نوسەری ئیسلامی، دەیان ووشەی عەجیب و غەریب لە نووسینیاندا بەکاردێنن، بۆ ئەوەی پێیان بووترێت: رۆشنبیرن!! لە کاتێکدا زۆرینەی ئەو ووشە بێگانە نامۆیانە ووشەی بەرامبەریان لە زمانی کوردییدا هەیە.. وەك (پراکتیك و ئەلتەرناتیف و مۆدێرن و ستراکتۆرو لۆژیك و سۆسیۆلوژی و ئیبستیمۆلۆژیاو.. هتد!! کە ئەمە بەڕاستی لە خزمەتی ئەدەبی ڕەسەنی ئیسلامی و کوردی نیەو هیچ سوودێك نابەخشێ، خەڵکیشی لێی تێ ناگات، مەگەر تەنها مەبەستیان پێ ئەوە بێ کە خۆیان بە ڕۆشنبیر پیشان بدەن و خۆیان لە خەڵك جیاکەنەوە! ئەم ووشە نامۆیانەو شێوازی بەکارهێنانیان غەزوی کلتوورە، غەزووی رۆشنبیریی و قیەمە.. غەزووی زمانە، دەیانەوێ گیانی زیندوییمان لێ بستێنەوە، دەبا ئەو نوسەرانەی خۆیان بە ئیسلامی دەناسێنن لە خوا بترسن و بەخۆیان دابێنەوەو بەقسەی پێغەمبەری ئازیزمان (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بکەن، با بەگوێرەی عەقڵی خەڵك شت بنووسن، ووتار بدەن و قسە بکەن، گەر خۆیان بە مسوڵمان لەقەڵەم دەدەن و شوێنکەوتەی پێغەمبەری خوان (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، گەرنا، با ناوێکی تر بۆخۆیان هەڵبژێرن.

٨.قسەکردن بە شێوازی پێویست، نە زۆرکورت و نەدرێژ: لە ئادابی شیرینکردنی قسەو گفتوگۆ ئەوەیە، نەگاتە رادەی کورت بڕینەوە، یان درێژدادڕی و مایەی

خەڵك وەرز كردن. ئەمەش بۆ ئەوەیە گوێی بۆ ڕابگیرێ، بە دڵ گوێی لێ بگیرێ. ئیمامی موسلیم لە جابری كوڕی سەمورەوە (خوا لێی رازی بێت) دەگێڕێتەوە: (كُنْتُ أُصَلِّي مَعَ النبّي صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فكانَتْ صَلاتُهُ قَصْداً، وَخطبَتُهُ قَصْداً)[1] واتە: لەگەڵ پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) نوێژم دەكرد، نوێژەكەشی مام ناوەندی بوو ووتارەكەشی مام ناوەندی بوو.. واتە: نە زۆر كورت و نە زۆر درێژ بوو. هەروەها ئیمام ئەحمەدو ئەبو داود لە حەكیمی كوڕی حوزامەوە (خوا لێی رازی بێ) دەگێڕێتەوە، كە فەرموویەتی: (شَهِدنا الجمعةَ معَ رسولِ اللَّهِ صلَّى اللَّهُ عليهِ وسلَّمَ، فقامَ متوكِّئًا على عَصًا، أو قوسٍ، فحمِدَ اللَّهَ وأثنى عليهِ، كلِماتٍ خفيفاتٍ طيِّباتٍ مباركاتٍ)[2] واتە: هەینییەك لە خزمەت پێغەمبەری خوادا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) نوێژمان كرد، بینیم پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) خۆی دابوو بەسەر گۆپاڵێكدا ـ یان كەوانێكدا ـ سوپاس و ستایشی خوای كردو چەند ووشەیەكی ئاسان و پیرۆزو بەفەڕی فەرموو.

٩.گوێ شل كردن بۆئەوی قسەت بۆدەكات: لە ڕەفتاری جوانی مسوڵمان ئەوەیە، كاتێك یەكێك قسەی بۆ دەكات گوێی بۆ شل بكات و خۆی بە شتێكەوە سەرقاڵ نەكات، یان تەماشای تەلەفزیۆن یان ڕووی لە شتێكی دی نەبێت، با هۆش بداتە قسەی بەرامبەرەكەی..

---

(١) موسلیم، ژمارە: [٨٦٦]، [٢٤٧٣].

(٢) ئەبوداوود، ژمارە: [١٠٩٦]، ئیبنو حەجەری عەسقەلانی لە: (**التلخيص الحبير**:٢/ ٥٨٠). ئیمامی نەوەوی (**تهذيب الأسماء واللغات**:١/١٦٦). شێخی ئەلبانیش لە (**إرواء الغليل**:٣/٧٨) دا دەفەرموێ: سەنەندی فەرموودەكە **حەسەنە**. راوی فەرموودەكە بە (**حەكەم**ی كوری حوزامیش ناوی هاتووە).

هاوەڵە بەڕێزەکانی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) کە قسەی بۆ دەکردن، زۆر بە گرنگییەوە گوێیان بۆ ڕادەگرت و خۆیان بە شتێکی ترەوە سەرقاڵ نەدەکرد. پێغەمبەری خواش (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) گوێی بۆ ئەو کەسە دەگرت کە دەهاتە خزمەتی و قسەی لەگەڵ دەکرد، یان پرسیاری لێ دەکرد. سەعیدی کوڕی عاس خوا لێیان رازی بێت دەفەرموێ: ئەوی لەگەڵم دادەنیشێت سێ مافی لەسەرمە: کە هات رووی بدەمێ و بە دەمیەوە بم تا دادەنیشێت، کە وویستی دانیشێت جێی بۆ بکەمەوە، کە قسەشی کرد گوێی بۆ شل کەم.[1]

خەڵکانی وا هەیە کە قسەی بۆ دەکەی، خۆی بە شتێکەوە خەریك دەکات، یان ڕووی لەتۆ نیە! بەڕاستی ئەوە بێ ڕێزییە، مسوڵمان دەبێ هەستیار بێت، هەستی خەڵك ڕابگرێ و گوێ بۆ قسەکانیان شل بکات، ڕووی لێیان بێت.. گەر وا نەبوو ئەو خەڵکەش بە چاوێکی سوکو بێ ڕێزییەوە تەماشای دەکەن..

١٠.دوو اندن بە خەندەو ڕوخۆشیەوە: ئیمام ئەحمەد لە ئوم دەردائەوە (خوا لێی رازی بێ) دەگێڕێتەوە، کە فەرموویەتی: کاتێك ئەبودەردا قسەی دەکرد بە خەندەوە قسەی دەکرد، خەڵکیش دەیانگوت ئەبودەردا گەمژەیە (لەبەرئەوەی بە خەندەوە قسە دەکات). ئەبودەردا گوتی: نەبینیومەو نەبیستوومە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) قسەیەکی فەرموو بێت و بەخەندەوە نەیفەرموو بێت.

هەروەها ئیمامی موسلیم لە سیماکی کوڕی حەربەوە دەگێڕێتەوە، کە فەرموویەتی: (قُلتُ لِجَابِرِ بنِ سَمُرَةَ: أَكُنْتَ تُجَالِسُ رَسولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عليه وسلَّمَ؟

---

(١) المنتقى من مكارم الاخلاق / الخرائطي .تحقيق ابوطاهر السلفي ل: ٥٤.

قالَ: نَعَمْ كَثِيرًا، كانَ لا يَقُومُ من مُصَلَّاهُ الذي يُصَلِّي فيه الصُّبْحَ حتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ، فَإِذَا طَلَعَتْ قَامَ وَكَانُوا يَتَحَدَّثُونَ، فَيَأْخُذُونَ في أَمْرِ الجَاهِلِيَّةِ فَيَضْحَكُونَ وَيَتَبَسَّمُ صَلَّى اللَّهُ عليه وسلَّمَ)[1] واتە: بە جابری کوڕی سەمورەم گوت: لە کۆڕی پێغەمبەری خوادا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئامادە دەبووی؟ فەرمووی: بەڵێ، زۆربەی جار ئامادە دەبووم. پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لەو شوێنەی خۆی، کە نوێژی بەیانی تێدا دەکرد، تا ئەوکاتەی ڕۆژ هەڵدەهات، هەڵنەدەستا، ئەوکاتە هەڵدەستاو دەڕۆی، لەو کاتەی ئەو تەشریفی بوو دادەنیشت، هاوەڵە بەڕێزەکانی باسی زەمانی جاهیلی خۆیان دەکرد، کە چیان کردووە، جا دەستیان دەکرد بە پێکەنین، پێغەمبەریش (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) خەندەی دەهاتێ.

١١- برینداڕنەکردنی هەستی دوێنەرانی بەرامبەرت: هەندێ کەس هەر بە پێی تەبیعەتی خۆیان چاوقایمن، قسە ڕەقن، رووشکێنن، پارسەنگی کەسایەتی ڕەچاو ناکەن، هەستی بەرامبەرەکە ناپارێزن، هەر دەبێ من و تۆ تەحەممولیان بکەین، کە ناسیاوتەو دەیەوێت قسە بکات دەستت لەسەر دڵتەو دوعا دەکەیت: خوایە شتێکی خراپ نەڵێ!! کە ووتی: ناچاریت بۆی تەئویل کەیت، یان بۆی بپۆشیت، یان لەوێیەو دەبێ تۆ لەجیاتی ئەو پۆزش بهێنیتەوە!! ئەمە لەو جۆرانەیە کە ئیمامی ئیبنولقەییم دەرهەقیان دەفەرموێ: ڕۆحیان قورس و ژیرییان ووشکە، نە قسەیەکی بەسوودی پێیە بیکات، نە ئەقڵی پێ دەشکێت بێ دەنگ بێت و گوێ بگرێت.. جارێکیان شێخی بەڕێزمان (مەبەستی ئیمامی ئیبنوتەیمییەیە ڕەحمەتیان لێ بێت) تووشی بوو بە تووشی کابرایەکی ئاواوە، نەمدەزانی چۆن ئەوەندەی

---

(١) موسلیم، ژمارە: [٢٣٢٢].

سەبر لەسەر دەگرێت، دوایی فەرمووی: پیاوی وا تایە تا، هەر دەبێت سەبری لەسەر بگریت تا خۆی تەواو دەبێت.. لەرزو تامان زۆر گرتووە، لەسەر ئەمەش سەبر دەگرین.. [1]

ئیمامی زەهەبی لە یەکێك لە تابعینەوە دەگێڕێتەوە کە فەرموویەتی: بیست ساڵ لەگەڵ رەبیعی کوڕی خوسەیمدا بووم، قسەیەکم لێ نەبیست عەیبە بێت !! [2]

١٢.زەمکردن نەکەیتە حوکمی گشتی: وەك ئەوەی بڵێی هەموو عەشیرەتی فلانی، یان خەڵکی فڵان جێگا، یان ئەندامانی فڵان حزب.. چونکە لە زۆرینەی حوکمی گشتیدا مرۆڤ بە هەڵەدا دەچێت، ناشێت بوترێت: هەموو خەڵکی فڵان شار بێ پەیمانن!! تۆ چوزانیت؟! خۆ کەس هەموویانی تاقی نەکردۆتەوە! یان بڵێی هەموو عەشرەتی فلانی جاشن.. کەسانی وا گەلۆر هەن لێیانەوە دەبیستی دەڵێ: ئەوەی ناوی فلانییە هەر وا گەلحۆیە!! دەشێت هەر لەو کۆڕەدا یەکێکت لێ راست بێتەوەو بڵێ کاکە وەڵا من لەو عەشرەتەشم و هەرگیز جاشێتیم نەکردووە.. لەوانەیە یەکێکی تر هەر لەو عەشرەتە لەوێ بێت و تەحەممولی ئەو قسەیە نەکات و هەستێ بۆ تۆڵەسەندنەوەی ئەو سووکایەتییە!! یەکێکیش راست دەبێتەوەو دەڵێ من ناوم فلانییە تۆ بە چ هۆکارێك ئەو سووکایەتیەم پێ دەکەیت..

١٣.زۆرنەپرسین: پرسیاری پێویست زەرورییەو هیچ شەرمێکی تێدا نیە، وەك ئەوەی لە کەسێکت دەپرسیت لە کوێیە؟ ئەمە وەفادارییە.. یان پرسیارێکی

(١) ابن القيم: **بدائع الفوائد**: ٢٧٤/٢.

(٢) الذهبي: **سير أعلام النبلاء**: ٢٥٩/٤.

شەرعی. ئەمە هیممەت بەرزیی فێربوونە.. خـوای گەورە فەرمـانی بەمەیـان داوە کە دەفەرمـوێ: ﴿فَسۡـَٔلُوٓاْ أَهۡلَ ٱلذِّكۡرِ إِن كُنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ ٧﴾ الأنبيـاء: ٧ واتە: گەر نەتانـدەزانی لە زانایـانی قورئـان بپرسـن.. ئەوەی کە زەمکـراوە لە پرسیارکردندا ئەو جـۆرەیە کە عەیـب و عـاری خەڵکـی پـێ دەربخرێـت و نهێنـی خەڵکی پێ ئاشـکرا بکرێـت.. ئەمەرەفتـارێکی فزوولیـانەی خـراپە.. بـۆیە خـوای گەورە دەفەرمـــــــــوێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَسۡـَٔلُواْ عَنۡ أَشۡيَآءَ إِن تُبۡدَ لَكُمۡ تَسُؤۡكُمۡ﴾ المائـدة: ١٠١، واتە: ئەی ئەو کەسـانەی باوەڕتـان هێنـاوە، ئەوەنـدە لە شتانێك مەپرسن کە دوایـی بۆتـان دەرکەوێـت بە سـوودی خۆتـان نەیـاتەوە.. لـە موغیرەی کوڕی شوعبەوە (خوا لێی ڕازی بێت) دەفەرموێ: گوێم لە پێغەمـبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بوو کە دەیفەرموو: ((إِنَّ اللَّهَ كَـرِهَ لَكُـمْ ثَلَاثًـا: قِيـلَ وقـالَ، وإِضَاعَةَ المَالِ، وكَثْرَةَ السُّؤَالِ))[1] واتە: خوای گەورە سێ ڕەفتارتـان دەبوغزێنێـت: قسەو قسەڵۆك کردن، بەفیڕۆدانی سەروەت و سامان، زۆر پرسین..

١٤.قسە پێ نەبڕین: یەکێك لە نوقسـانی ڕەوشـتی بەرزی قسـەکردن ئەوەیە سـەبر نەگریت تا بەرامبەرەکەت قسەکەی تەواو دەکـات، خێـرا پێـی ببڕیـت و نـۆرەکە وەرگریـت بـۆ خـۆت. بە تـایبەتی ئەگەر پرسـیاری دەکـرد، چـونکە هێشــتا ئەو پرسیارەکەی بە تەواوی نەکردووە، هەرچەندە لەوانەیە تۆ لە مەبەسـتی سـەرەکی پرسیارەکەی گەیشتبیت، بەڵام ئەو لەوانەیە لە کۆتایی پرسیارەکەدا شتێکی تـری پێوە بلکێنێت.. بۆیە باشت ڕەوایە سەبر بگریـت تـا پرسـیارەکەت بەتـەواوی لـێ

(١) بوخاری، ژمارە: [١٤٧٧]. موسلیم، ژمارە: [٥٩٣]، [١٧١٥].

دەكات.. یان قسەكانی تەواو دەكات و نۆرەی خۆت دێت.. لەمەش ناشیرینتر ئەوەیە پرسیارەكەیان لە كەسێكی تر كردووەو تۆ خۆت دەكەیتە خاوەنی و وەڵام دەدەیتەوە!! ئەمە كەسایەتی لاسەنگ دەكات و سێبەر دەهەژێنێت.. ووریای بە..

١٥. خۆلادان لە كەسانی ناكەس بەچە: جاری وا هەیە دەكەویتە ناو گۆنگەڵی كۆڕێكەوە كە جۆرەها كەسی ناكەس بەچەو سەرسەریی تێدایە، دەشێت یەكێكیان لەبەرچاوی خەڵكەكە بتداتە بەر تانەو تەشەری راستەوخۆ یان لاوەكی و قسەپێ ووتن، باشتروایە خۆی لێ نەناس كەیت، باشتروایە وەڵامی نەدەیتەوە.. چونكە ئەوانە نەفامن.. خوای گەورەش دەرهەقیان فەرموویەتی: ﴿خُذِ ٱلۡعَفۡوَ وَأۡمُرۡ بِٱلۡعُرۡفِ وَأَعۡرِضۡ عَنِ ٱلۡجَٰهِلِينَ ١٩٩﴾ الأعراف: ١٩٩، واتە: لێبووردەیی وەرگرەو فەرمانت بە دابوونەریتی جوان بێت و لا مەكە بەلای نەفامانەوە..

ئەمانەی باسكران هەندێك لە ڕەفتاری مسوڵمانی مولتەزیمە، تا خۆی پێ برازێن.

ئەدەب و ئاكاری موسوڵمان

لە بەكارهێنانی تەلەفۆن

ڕەنگە یەكێك ئەم ناونیشان و بابەتەی پێ سەیر بێت كە تەلەفۆن بەكارهێنانیش ئادابی خۆی هەیە؟! بەڵێ بێ گومان هەیەتی.. مەگەر كۆمەڵێك ڕەفتاری وەكو شێوازو ئادابی قسەكردن و ئەمانەت پاراستن ونهێنی گرتن وخەڵك نارەحەت نەكردن ورەفتاری تر لەخۆ ناگرێت؟!

هەندێك لە زانایانی حەرەمەین و چەند زانایەكی ئەزهەریش باسیان لە ئادابی بەكارهێنانی تەلەفۆن كردووە (چ تەلەفۆنی هێڵ چ تەلەفۆنی دەستی) وەكو شێخ بەكر ئەبو زەید لە كتێبەكەیدا (ادب الهاتف) و محمد بن ابراهیم الحمد و شێخ سەلمان ئەلعۆدەو زاناو داعی تریش.. ئێمەش كە الحمدلله هەست پێ دەكەین هەموو خوشك و براكانمان ـ بە تایبەتی ئەوانەی لە وڵاتانی دەرەوەن ـ تەلەفۆن بەردەوام بەكار دەهێنن، برای وا مان هەیە زیاتر لە تەلەفۆنێكی دەستی هەیە، بۆیە ئەم بابەتە پێویست بوو بخرێتە بەردەستی هەموو لایەك، تا لەمیشدا بە ئادابی ئیسلامی ڕەفتار بكەین

گومانی تێدا نییە كە تەلەفۆن نیعمەتێكی گەورەیە، ئامێرێكی بیرخستنەوەو كات زانین و چاوكردنەوەیە، كات و پارەیەكی زۆر بۆ بەكارهێنەرەكانی دەگێڕێتەوە، زۆر سەفەریان بۆ كورت دەكاتەوە.

١- ئەگەرتەلەفۆنەكە بۆ خزمەتی گشتی تەرخان كر ابوو، وا مەكە هەربۆ خۆتی بەكار بهێنێیت وخەڵكی لێ مەحروم بكەیت..

٢.ئەگەرگشتی بوو، زەنگەکەی لێی دا، تۆکە پەیوەندیت پێوەی نییە هەڵی مەگرەووەڵام مەدەرەوە، مەگەر لە مزگەوتێـــك بێـــت، یـــان بنکەیەکـــی گشـــتی کە مـــافی وەڵامدانەوەیان تایبەت بە کەس نەکردبێت، ئەوە بۆت هەیە وەڵام بدەیتەوە.

٣.کەم تەلەفۆن بکە، ئەگەر کردت قسەی زیاد لە پێویستی تێدا مەکە، چونکە هەم پارەی تۆ سەرف دەبێت، هەم بەرامبەرەکەش لەوانەیە مەلەل بیگرێت و خواخوای بێت بیبڕێتەوە.. تۆ چوزانیت ئەو کاری گرنگتری هەیە یان نا؟! کەسـانی وا هەیە دەجار دەپرسێت: ئەرێ ماڵەوە چۆنن؟! منداڵەکان؟! فـلان و فـلان؟! چیتـان کـرد؟! چیتان خوراد؟! ئەمە لە غەیـری تەلەفۆنیشـدا هەر ناشـێت! چـونکە (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَلَّمَ) لە حەدیسی سەحیحی بوخاریدا فەرمـوویەتی: ((إِنَّ اللَّهَ يَـرْضَى لَكُـمْ ثَلاثًـا، ويَكْرَهُ لَكُمْ ثَلاثًا..)) واتە خوای گەورە سێ شتی ئێوەی پێ خۆشە ئەنجامی بـدەن، سێ شتیشـتان دەبوغزێنێـت: لەوانەی دەیبوغزێنێـت، دەفەرمـوێ: ((قِيـلَ وقَـالَ، وإِضَاعَةَ المَالِ، وكَثْرَةَ السُّؤَالِ))[1] واتە: قسەو قسەڵۆك، زۆر پرسیار کـردن و پـارە بە فیڕۆ دان..

٤ـ مەهـێڵە زۆرتەلەفـۆن کردنـت لێ ببێـت بە خـوو! گەر خۆشـــــــت حەزت لە زۆر بەکارهێنانی بوو، ئەوە بزانە کە خەڵکانی تری پێ نارەحەت دەکەیت..

٥ـ کە تەلەفـۆن دەکەیت، بەرامـبەرەکەت ئیحـراج مەکە بەوەی بڵێیـــت: دەی بـــزانم دەمناســـیتەوە؟! گەر دەڵـــێ: نـــا، پێـــت وا دەبێـــت بـــێ روحـــمە، بـــێ وەفـــایە، سـپڵەیە..ئیهماله، ئەگینـا چەنـد جـارم ژمـارەکەی خـۆم داوەتـێ هەر لای خـۆی

(١) بوخاری، ژمارە: [١٤٧٧]. موسلیم، ژمارە: [٥٩٣]، [١٧١٥].

نەینووسیووە، یان بایەخی پێم نەداوە.. هتد! گەر دەڵێ بەڵێ دەتناسم (رەنگە هەر لەبەر تۆ خۆشی بخاتە ئەو درۆیەوە!) دەترسێت دیسان هەڵی پێچیتەوە: دەی باشە من کێم؟! ئاخر لەوانەیە بەرامبەرەکەت کەسایەتیەك بێت کە زۆر کەس پەیوەندی پێوە دەکات و هەموویان هەر ناناسێتەوە، یان ژمارەکانتان تۆمار ناکات.. بە تایبەتی لەم زەمانی موخابەرات و گرتن و تەحقیقاتە زۆرانەی تاغووتاندا.. یان لەوانەیە ژمارەکەتی لە شوێنێکدا نوسیووە رێی ناباتەوە سەر، چونکە ئێستا خاوەن تەلەفۆن وەك جاران نین پەنجا بۆ سەد کەس نەدەبوون! ئێستا هەرچی دەیناسیت ژمارە تەفۆنێکی هەیە، ئەگەر دوانی نەبێت!

باشتر نییە لە جیاتی ئەم ئیحراج کردنە، یەکسەر بڵێیت: السلام علیکم، من فلان کەسم بۆ فڵان کار تەلەفۆنم کرد.. ئینجا شەرح بکەیت.. خۆ ئەمەش وەکو لە دەرگادان وایە کە وتیان: کێیە؟! دەبێ ناوی خۆت بڵێیت.. لە هەردوو سەحیحی بوخاری و موسلیمدا لە جابری کوڕی عبداللهوە (خوا لێیان رازی بێت) هاتووە کە فەرمووی: چوومە خزمەت، لە دەرگاوە بانگم کرد! فەرمووی: (مَنْ هذا)؟! ووتم: پێغەمبەر : (أنا): کە تەشریفی هێنایە دەرەوە هەر دەیفەرموو: (أنا أنا) واتە: منم منم، یەعنی پێی پەسەند نەبوو. [1]

٦. موراعات کردنی بارودۆخی بەرامبەرەکەت وبەهانە بۆهێنانەوەی، لەوانەیە نەخۆش بێت، یان مەشغووڵە، یان لە جێیەکی وەکو مزگەوتە، دائیرەیەکە، کۆبوونەوەیەکە، میوانداریەکە.. هتد پێی باش نییە وەڵامت بداتەوە، لەوانەیە زەنگەکەتی بۆ بچێت بەڵام ئەو هەڵی نەگرێت، یان هەڵی دەگرێت بەڵام وەکو

---

(١) بوخاری، ژمارە: [٦٢٥٠]. موسلیم، ژمارە: [٢١٥٥].

جارەکـانی پێشـوو بە گەرم و گـوڕی لەگەڵتـدا نـادوێ، وەڵامەکـانی وان کە دەخوازێـت لە کـورتی بیبـڕیتەوە، دە تـۆش تێـبگە.. ئەگەر تـۆ لەو بـارودۆخەدا بوویت و تەلەفۆنت بۆ هات، سووکە وەڵامێکی بـدەرەوەو بڵـێ دواتـر خـۆم بـۆت دەکەمەوە، بەڵام ئەوە بەڵێنەو بیبەیتە سەر.

٧ـ کە دەچیتە هەندێك شوێنی تایبەتی وەکو مزگەوت و ئەو شـوێنانەی نیشـانەی کوژاندنەوەی تەلەفۆنیان پێدا هەڵواسراوە، خێرا بیکوژێنەرەوە، یان بـیخەرە سـەر لەرزینەکەی، با خەڵکی تر نارەحەت نەکەیت.. ئیهمال مەبە، لە مزگەوتێك رەنـگە بەقەدەر ژمارەی نیوەی نوێژخوێنەکانی رەسم و ئینزاری تەلەفۆن کوژاندنەوەم دی هەڵواسراوە! کەچی لە ناوجەرگەی خوتبەی جومعەدا دەبینیـت تەلەفـۆنی یەکێـك مۆزیکی موستار یان بتهۆفن لێ دەدات!! یان تازە بە تازە ئەی رەقیب لێ دەدات!! سـەیر ئەوەی جـاری وا هەیە خـاوەنی ئەم مـۆزیکە مـوزعیجە لە نـوێژدایەو خـاوەنەکەی بـێ دەنگـی ناکـات، بە بەهـانەی ئەوەی نایەوێـت لە نوێژەکەیـدا بجـوڵێتەوە!! کـاکە بـرا ئەو جـوڵانەوەیەت لە بەرژەوەنـدی نـوێژەکەی خـۆت و خواپەرستی خەڵکەکەی ترو رێزی مزگەوتەکەیە، کوڕە! دە جار دەست بجـوڵێنەو بەس کپی بکە.

دیسان ئەگەر تەلەفۆنی کەسێك لاتەوە لێی دا، عوزرێکی بۆبهێنەرەوەو ئەوەنـدە مەیدە بەر تیغی چـاو! لەوانەیە کـابرا خـاوەن شەخسـیەتێکی بەڕێـز بێـت و ئەوە یەکەمجاری بێت کە بیری دەچێت! هەندێ کەس وا سەیری کـابرای خـاوەن زرەی تەلەفۆن دەکەن دەڵێی کابرا خۆی هەستاوەو گۆرانی دەچڕێـت!! نـا یەکجـار واش مەبن.. با لە ئاداب و رەفتاری پەروەردەیـیمان دەرنەچـین.. ئەو کەسـەی کە دوای

ئینـزاریش هەر رێ لە تەلەفـۆنەکەی ناگرێـت ولـێ دەگەڕێـت بزەڕێـت! حسـابی ئەعرابییەکەی بۆ بکەن کە هاتە مزگەوتەکەی و دوای کەمێك کۆشی هەڵـدایەوەو هەر لە ناومزگەوتەکـەی پێغەمـبەردا (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَلَّمَ) میـزی کـرد!! یـاوەران پەلاماریاندا، پێغەمبەر فەرمووی (دَعُوهُ وهَرِيقُوا علَى بَوْلِهِ سَجْلاً من مَاءٍ، أوْ ذَنُوبًا مِـن مَـاءٍ، فإنمَّـا بُعِثْـتُمْ مُيَسِّـرِينَ، ولَـمْ تُبْعَثُـوا مُعَسِّرِيـنَ)[1] واتە: لێـی گەڕێـن، دۆلکەیەك ئاو بێنن و بیکەن بەسەر میزەکەیدا، خۆ ئێوە بۆ ئاسانکاریی هیـدایەت دراون نەك بۆ قورسکاریی!!

٨- دەنگێکی شیاو بۆ تەلەفۆنەکەت هەڵبژێرە، چونکە جـاری وا هەیە لە مزگەوتیـت و تەلەفۆنت بۆ دێت، یان لای کەسایەتی بەرێزو ناوداریت و تەلەفۆنت بۆ دەکرێـت، با زەنگێکی وا نەبێت شەرمی لێ بکەیت.. هەیە قورئان یان بـانگی دەخـاتە سـەر، یان هاوارە، یان دەنگی باڵندەیە، قورئان و بانگەکە باش نـین، چـونکە لەوانەیە تـۆ لەسەر ئاو بیت و زەنگت بۆ بێت، یان ناچـار دەبیـت ئـایەتەکە ببڕیـت و ناهێڵیـت تەواوی بکات.

٩- ئەگەرلە کۆڕی زانستی شەرعدایت، یان لە دەرسێکی مزگەوتیت، یـان کـۆڕێکی پیاوماقووڵانەو باس لە شتی زۆر جیـددی دەکرێـت، تەلەفـۆنەکەت خـامۆش کە، یان بیخەرەر سەر لەرزینەوەی، چونکە زەنگی ناکاوی تەلەفۆن هەیبەت و سـامی کۆڕو دەرسەکە دەڕەوێنێتەوە، قسە بە خـۆت یـان بە خەڵکـی دەبڕێـت، بەڵام ئەمە مانای واش نییە تەلەفـۆنەکە لە خـۆت حەرام کەیـت، نـا، چـونکە لەوانەیە تـۆش چاوەڕوانی تەلەفۆنێك بکەیت، یان ئیحتیمالی پەیوەندی مـاڵ و منـداڵەکانت یـان

(١) بوخاری، ژمارە: [٢٢٠]، [٦٠١ ٢٢]، [٦١٢٨].

کەسێکی ترت بیت، بۆ نموونە تۆ لە دەرسیت و چاوەڕێی تەلەفۆنی دایکیشتی لە کوردستانەوە، خۆ ناکرێت وەڵامی دایکیشت بوەستێنیت.. نا، ئەگەر تەلەفۆنت بۆ هات، مۆڵەت لە حازریان وەرگرەو بچۆ دەرەوە

١٠ .نەکەی بێ مۆڵەت و رەزامەندی بەرامبەرەکەت دەنگی تەلەفۆنەکەت بۆ دەرەوە بکەیتەوە، یان بیخەیتە سەر بڵندگۆ (سەماعەی خاریجی) یان تەسجیلی بکەیت و دوایی بە کابرای بەرامبەر بڵێیت: دەنگەکەیم کردبۆوەو فڵان و فیساریش گوێیان لێ بوو، یان تەسجیلم کردووە!! مافی هیچ یەکێك لەمانەت نییە، چونکە ئەو قسەکەی بۆ تۆ کردووە، لەوانەیە ئەو نەیەوێت بە ئامادەیی فڵان کەس ئەو قسەیە بکات.. دەبێت پێشتر بە بەرامبەرەکەت بڵێیت، چونکە ئەم رەفتارە خیانەتە لە راسپاردە!! یان دووزمانی لێ دەکەوێتەوە!! ئەم کارە ناشیرینتر دەبێت ئەگەر بەرامبەرەکە داعیەك یان زانایەك یان کەسایەتیەکی ئیسلامی بێت و دواتر قسەکەی بڵاو ببێتەوە، لەوانەیە ببێتە شریتێك و بخرێتە سەر ئینتەرنێت!! دوایی خەمی پێ بخوات، چونکە ئەگەر پێی بووترایە بڵاوی دەکەینەوە، گەر رازی بوایە باشتر بابەتەکەی ئامادە دەکرد.. یان لەوانەی ئەو تۆی ناسیبێت و ئەو قسەیەی بۆ مامەڵەو کەسابەتی تۆ یان وەك فەتوایەکی تایبەت بۆ تۆ دابێت نەك بۆ بڵاو کردنەوەی گشتی

شێخ بەکر ئەبو زەید (کە لە گەورە زانایانی حەرەمەین بوو رحمەاللە) دەفەرموێ: (ئەگەر قسەی کەسێکت بێ رەزامەندی خۆی تەسجیل کرد، ئەوە فێل و فریوو دان وخیانەتت کردووە، ئەگەر بێ رەزامەندی خاوەنی بڵاوت کردەوە زیاد لە خیانەتەکە، خیانەتیشت لە ئەمانەتەکەی کردووە، ئەگەر کتوپچڕت کرد بۆ

سەرخستنی رای خۆشت لێت لابردو دەسکاریت کرد، ئەوە بزانە کۆمەڵێك خیانەتکاریت لەسەر دینەکەت کەڵەکە کردووە)[1].

١١.ئاگاداری تەلەفۆنت بە ولە شوێنی وا دایمەنێ منداڵ یان هەرزە دەستیان بیگاتێ، یان لەملاو لاتەوە بە ئیهمالی فێر مەبە داینێیت، چونکە هەندێك ژمارە و وێنەو دەنگی تایبەت بە خۆتت تێدا تەسجیل کردووە، با نەکەوێتە بەردەستی کەسانی فزووڵی و قەرەچەناخ و جاسووس، یان نەبادا یەکێکی تر لە ناخافڵی تۆ هەڵی گرێت و بەکاری بهێنێت و دوایی فاتۆرەکەی بێتەوە بۆ تۆی بێ ئاگا!! یان لەوانەیە لە تەلەفۆنەکەی تۆوە پەیوەندییەك بکرێت کە دواتر بۆ تۆ ببێتە سەر ئێشە.. یا لەوانەیە کابرا بە بەهانەی سەیر کردنیەوە بیدزێت!! لەسەر رێسای:

ئەگەر زانیت ئەزم.... ئەگەر نەتزانی دزم

١٢- رەسم گرتن بە تەلەفۆنە دەستیەکەت مەکە بە خوو، ئەگەر بەکارت هێنا با لە شتی پێویستدا بێت، با رەسمێکی وای تێدا نەبێت شەرمت لە بینیندا هەبێت، یان دژی خۆت بەکار بێتەوە، ئامان ئاگادار بە لە شایی و زەماوەندو ئاهەنگ و کۆڕی ژناندا رەسمی نهێنێ خەڵکی پێ نەگریت ودواتر خاوەنەکەی بزانیت و لەسەری ببێتە شەڕو دەعوا.. خوشکێکی بچووکت رەسمی کچێکی لە ئاهەنگێکدا پێ گرتبێت و رەسمەکە لای تۆ ببینرێت، چ تەفسیرێکی دەبێت؟! ئاگاداریش بە رەسمی دۆبلاج کراوت بۆ نەنێرن.. سەر هی یەکێك بێت و بەدەنەکەش هی سەماکەرێك! ئەمەیان بیست ساڵ لەمەو بەر بۆ ئەربەکانی

(١) شێخ بەکر ئەبو زەید،(**أدب الهاتف**) ، ل: ٢٨.

توركیا ساز كرد! كارتێكردنی سلبیشی زۆر بوو.. ئەم ڕەفتارە ڕەنـگە خێزانـی پـێ هەڵبوەشێتەوەو دوژمنداریێتی پێ بكەوێتەوە.

١٣ .ئەگەربە تەلەفۆنەكەت نامەیەكت نارد، بـا نـامەكەت وا نووسـیبێت كە دوای چەندینساڵ یان بۆنەی تر یان لەكاتی ئیختیلافـات و لێـك زویـر بوونتانـدا دژی خـۆت بەكـار نەیەتەوە! هەمیشــە بـا نامەكانـت یـاد خسـتنەوەی خـوای گەورەو بۆتەقواو دینداری بێت، یـان ئەگەر هەزەلیـات و سوعبەتیشـە بـا لە چوارچێـوەی شەرع دەرنەچێت، وا بكەیت پەشیمان نابیتەوە..

١٤ .پێش ئەوەی تەلەفۆن بكەیت، یـان نـامە یـان هەواڵ یـان وێـنەكە بنێریـت، لە ژمارەی بەرامبەرەكەت تەئكید كەرەوە، نەبادا بە هەڵە ژمارەیەكی تر لـێ بـدەیت، ئەمە هەم ئیزعـاج كردنـی خەڵـكە هەم فەوتـان یـان بـێ سـوود بـڵاو بـوونەوەی نـامەكەتە، جـگە لە ئیحتیمالـی دژواری نـاوەڕۆكی نـامەكەت، تـۆ لەوانەیە وویستبێتت هەوالًـی كـوژرانی تاغووتێـك بە مـن بگەیێنێـت بەڵام ژمـارەكەت بە هەڵە لێـداوەو بـۆ یەكێكـی تـرت نـاردووە كە بە هـۆی ئەو هەڵەیەوە كەشـفت دەكات.. یان تۆ نامەیەكی گەنجانەیە بۆ ڕەفیقێكـی خۆتـت دەنـارد بەڵام ژمـارەی مامۆسـتا بەڕێـزەكەی خۆتـت لێـداوەو نـامەكەت بـۆ ئەو چـوو!! ئیـدی حەتمەن ئەویش گومانی خراپی بەرامبەرت بۆ دروست دەبێت.

١٥ .تەلەفۆنەكەت .هەرچەند پێشكەوتوو بێت .مەیكە بە مایەی ڕیابازی و خـۆ پێـوە بادان، پێوەی مەنازە، وا لە خەڵكی مەگەیێنە كە زۆر دەوڵەمەنـدی و ئەوەتـا ئـاخر مۆدێلی مۆبایلی گرانت كڕیووە! چونكە تەلەفۆنیش "وەكو جل و بەرگ و خواردن

و خانوو سەیارەو وەزیفەو پارەو نەوە و زۆری دەست و پێوەنـد" دەبێـتە هۆکـاری ئەو شانازیی کردنە ناجائیزەو خوا لاماندا دەبێتە هەڵدێری ڕێی خواوویستی.. یـان خۆ بادان بەوەی کە فڵان پیاو ماقووڵ یان بەرپرس تەلەفۆنی بۆ کردوویت، یان تۆ دەتەوێت بۆی بکەیت، لەبەر چاوی خەڵکی نەڵێین: بە خـوا زۆر عەیـبە مامۆسـتا فڵان تەلەفۆنی بۆ کردم مەشغووڵ بووم نەمتوانی وەڵامی بـدەمەوە، ئەرێ ئێسـتا بۆی بکەمەوە گونجاوە؟!! یان ناوی شێخێك کەسـێکی نـاودار دەهێنرێـت، تـۆش دەڵێیت جا بۆ لە فڵان ناپرسیت، حەز دەکەیت با تەلەفۆنەکەیت بدەمێ، یا با بـۆت وەرگرم.. یان هەندێ کەس بۆ خۆ هەڵکێشـان لە کـۆڕو کۆمەڵێکـدا تەلەفـۆن بـۆ ناودارێك دەکات و قسەی وای لەگەڵ دەکات وەکو یەکێکی هاوشانی خـۆی، بـۆ ئەوەی حازرین وا حـاڵی کـات کە ئەو نـاودارە ڕەفیقـی ئەمەو ئەمـیش لە ریـزی ئەودایە!! جا لەوانەیە لە تەلەفۆنەکەشدا تێی خوڕێت، یـان لێـی تـووڕە ببێـت، یـا نازی بەسەردا کات.. تا بیسەلمێنێت کە ئەوەندە لێوەی نزیکە..

١٦ـ ئەوە چـاك بـزانە وەك بـۆت نیـیە تەماشـای مـاڵە دراوسـێت بکەیـت، یـان جانتـای هاوڕێکانت بکەیتەوە، یان نامەی تایبەتی یەکێکی تر بخوێنیتەوە، بە هەمان شێوەش بۆت نییە تەماشـای تەلەفۆنی یەکێکی تر .بێ مۆڵەت وئیزن ورەزای خـۆی .بکەیت! ئەمە سـڕ هەڵماڵینی خەڵکییە، ئەمەش جـۆرێکە لە خیـانەت، دەرگـایەکی گومـان خـراپییەو سەردەکێشێت بۆ غەیبەت و دووزمانی و فیتنەیی، لەوانەیە لە پەلەپڕوزێدا فریای ئەوە نەکەویت هەموو نامەکە بخوێنیتەوە، ئیتر بە هەڵە لە مەبەستی نـامەکە تـێ دەگەیت! یان خۆت بە پێی هەواو هەوەسـی خـۆت بۆشـاییەکان پـڕ دەکەیـتەوە!! بەمەش حەتمەن دەکەویـتە هەڵەو پەڵەو گونـاحەوە.. لەوانەی نـامەکە هـی کـابرا بێت کە بـۆ خێـزانەکەی نوسـیبێت، تـۆ بە گومـانێکی تـر بـۆی لێـك دەدەیـتەوە،

لەوانەیە ژمـارەیەکی پۆلیســی تێـدا بێـت! ئیـتر تـۆ وا بزانیـت ئەم برایەمـان لە موخابەرات کار دەکات!! نامەخوا موسوڵمانانیش بۆ یەکـتر شـکاندن ئـازان! ئیـتر زنجیـرەیەك گومـانی هەڵە بەو ژمـارەدا دەڕوات! جـگە لەوەی هەر کەس دەگـاتە ئەوی تر حەزەر دەدات، هەی نەکەن توخنی فڵان بکەون، قسەی لا نەکەن، نەچـنە ماڵی! نەهێڵن بێتە ماڵتان!! بـۆچی؟! چـونکە موخـابەراتەو ژمـارەی موخـابەراتی لایە! لەوانەیە قسەکانتان هەر ئەو کاتە بۆ پۆلیس بنێرێت!!

ئێ ئاخر ئەگەر گریمان جاسووسیش بوو، خۆ ئێمە نەخشەی کۆدەتای سەربازیمان نییە لە حاکم و حکومەتی بکەین!! ئێمە کە کڵاومان نەماوە دەستی پێـوە بگـرین، بۆ ئەوەندە ترسمان هەبێت؟!

لەكاتی گاڵتەو سوعبەتدا

گاڵتە یان سوعبەت بریتیە لە گوفتارێك یان كردارێك كە دوێنەری بەرامبەر تا ماوەیەك وا لێ دەكات راستی رەفتارەكەی لێ بزر بێت، پاڵنەری ئەمەش خۆشی و پێكەنینە.. لە دابوونەریتی كۆمەڵایەتی ئیسلامدا مرۆڤی موسوڵمان بۆی هەیە گاڵتە لەگەڵ براكەی بكات، بەو مەرجەی لە سنووری دیاریكراو دەرنەچێت، كە دەرچوو ئەوە دەچێتە بازنەی گاڵتە پێكردنەوە.. ئەوەش حەرامە.. گاڵتە نابێ بچێتە بیابانی بێ ئاگایی لە خوای گەورەو ناشبێ ببێتە مایەی ڕەنجاندنی دڵی برا موسوڵمانەكەی.

پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) گاڵتەی لەگەڵ یاوەرانی خۆیدا دەكرد بەڵام ئەوەی حەق نەبوایە نەیدەفەرموو.. جارێك وەكو ئەنەسی كوڕی مالیك دەگێڕێتەوە دەفەرموێ: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بانگی كردم: (يا أَبَا الأُذُنَينِ) یان (يَا ذَا الأُذُنَينِ)[1] واتە: خاوەن دوو گوێچكە!! هەر مەبەستی سوعبەت كردن بوو لەگەڵیدا دەنا خۆ هەموو مرۆڤێك هەر دوو گوێچكەی هەیە.. یان جارێكی تر برا بچكۆلەكەی ئەنەسی بینی، زانی كە بەچكە چۆلەكەیەكی بچووكی هەبووەو مردار بۆتەوە، ئەمی منداڵیش زۆری خەم بۆ خواردووە، كە تووشی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بوو، پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ

(١) ئەبو داوود (٥٠٠٢). و ترمزی (٤١٩٩) گێڕاویتیانەوە، و شێخی ئەلبانیش بە سەحیحی داناوە لە (**صحيح الجامع**:٧٩٠٩) و (**تخريج مشكاة المصابيح**:٤٨١٣) و (**مختصر الشمائل**:٢٠٠) دا.

وَسَلَّمَ) فەرمووی: ((يا أَبَا عُمَير، ما فَعَلَ النُّغَير؟))[1] واته: باوکی عومەره چکۆل، باڵندە چکۆلەکە چی لێ بەسەر هات؟! یان بە زۆر جار بە زەینەبی کچی ئوم سەلەمەی دەفەرموو: ((يا زُوَيْنِبُ ! يا زُوَيْنِبُ !)) [2] واته هۆ زەینەبۆکە!! ئەوەش بەڵگەیە لەسەر ئەو سوعبەت کردن و نازناو نانە لە منداڵان کە بۆ گاڵتەکردن بووە لەگەڵیاندا..

ئەبوهورەیرە (خوا لێی رازی بێت) بە پێغەمبەری خوای (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموو: ئەی پێغەمبەری خوا جەنابت سوعبەتمان لەگەڵ دەکەیت.. فەرمووی: ((إني لَأَمزَحُ ، و لا أقولُ إلا حقًّا))[3] واته: من سوعبەت دەکەم، بەڵام ئەوەی حەق نەبێت نایڵێم..

ئەنەس (خوا لێی رازی بێت) دەگێڕێتەوە کە: ((أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الباديةِ كان اسْمُه زاهِرًا، وكان يُهدي إلى رَسولِ اللهِ صلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ الهَدِيَّةَ من البادِيةِ، فيُجَهِّزُه رسولُ اللهِ صلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ إذا أرادَ أنْ يَخرُجَ، فقال النَّبيُّ صلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ: إنَّ زاهِرًا باديَتُنا، ونحن حاضِروه. وكان النَّبيُّ صلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ يُحِبُّه، وكان رَجُلًا دَميمًا، فأتاه النَّبيُّ صلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ يَوْمًا وهو يَبيعُ متاعَه، فاحْتَضَنَه مِنْ خَلْفِه ولا يُبصِرُه الرَّجُلُ، فقال: أَرْسِلْني مَنْ هذا؟ فالتَفَتَ فعَرَفَ النَّبيَّ صلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ، فجَعَلَ لا يَأْلو ما أَلصَقَ ظَهْرَه بِصَدْرِ النَّبيِّ صلَّى اللهُ عليه

---

(١) بوخاری، ژمارە: [٣٩٤٧]، [٦٢٠٣]. موسلیم، ژمارە: [٢١٥٠].

(٢)السیوطي: **الجامع الصغير** (٧١٧٠). شێخی ئەلبانی لە (**صحيح الجامع**:٥٠٢٥) و (**سلسلة الاحاديث الصحيحة**: ٢١٤١) دا بەسەحیحی ناساندووە.

(٣) الهيثمي: **مجمع الزوائد**:٩/٢٠ و ٩٢/٨)، تەبەرانی لە (**المعجم الكبير** ٣٩١/١٢)، شێخی ئەلبانی رەحمەتیش بە سەحیحی داناوە لە (**صحيح الجامع** ٢٤٩٤) .

وسلَّمَ، حينَ عَرَفَه، وجَعَلَ النَّبيُّ صلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ يقول: مَنْ يَشْتَرِي العَبْدَ؟ فقال: يا رسولَ اللهِ، إذَنْ واللهِ تَجِدُني كاسِدًا، فقال النَّبيُّ صلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ: لَكِنْ عندَ اللهِ لَستَ بِكاسِدٍ، أو قال: لَكِنْ عندَ اللهِ أنتَ غالٍ))[1] واتە: کابرایەکی دەشتەکی بچکۆلەو ناشیرین هەبوو ناوی زاهر بوو، لە بیابانەوە دەهاتە مەدینە شتی دەهێنا بۆ فرۆشتن، هەموو جارێکیش شتێکی بە دیاری بۆ پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەهێنا.. پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەیفەرموو: زاهیر دەشتەکی ئێمەیەو ئێمەش شاریی ئەوین.. واتە ئەو لە دەشتەوە شتی دەشتمان بۆ دەهێنێت و ئێمەش لە شارەوە شتی شاریی بۆ دەپێچینەوە.. ڕۆژێك پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) تەشریفی بردە بازاڕ بینی وا زاهیر وەستاوە شت دەفرۆشێت، پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وەکو دۆستێکی خۆشەویست بۆ سوعبەت کردن لەگەڵیدا لە دواوە توند باوەشی پێدا کرد، بێ ئەوەی ڕێی بدات لاکاتەوە، ئینجا جەنابی هاواری کرد: (مَن يشتري هذا العبدَ) واتە: کێ ئەم عەبدە دەکڕێت؟! زاهیر کە ئاوڕی دایەوەو بینی ئەوە پێغەمبەری خوایە (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ، ئەوجا لە خۆشیاندا کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) باوەشی پێدا کردووە، پشتی لە سینەی پیرۆزی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) نەدەکردەوەو ئومێدی بوو بەرەکەتی زیاتری بەرکەوێت.. فەرمووی: وەڵا ئەی پێغەمبەری خوا بازاڕەکەت کەوتووە، یەعنی کەس ئەم کۆیلە ناشیرین و بچکۆلەیەت لێ ناکڕێت..

---

(١) ئیبنو حیبان، ژمارە: [٥٧٩٠]. بەیهەقی، ژمارە: [٢٠٩٦١]. ئیبنو کەسیر، (**البداية والنهاية**: ٤٨/٦). شێخی ئەلبانی لە (**مختصر الشمائل**: ٢٠٤) و (**تخريج مشكاة المصابيح**:٤٨١٥) دەفەرموێ: لەسەر مەرجەکانی هەردوو شێخەکە "بوخاری و موسلیم"**سەحیحە**.

پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: بەڵام تۆ لای خوای گەورە بازاڕ کەوتوو نیت، تۆ لای خوای گەورە بەنرخیت!!

هەر ئەنەس (خوا لێی رازی بێ) دەگێڕێتەوە: ((أنَّ امرأةً عجوزًا جاءتْهُ تقولُ لَهُ: يا رسولَ اللهِ ادعُ اللهَ لي أنْ يدْخِلَني الجنةَ فقال لَها: يا أمَّ فلانٍ إنَّ الجنَّةَ لا يدخلُها عجوزٌ وانزعجَتِ المرأةُ وبكَتْ ظنًّا منها أنها لن تدخلَ الجنةَ فلما رأى ذلكَ منها بيَّنَ لها غرضَهُ أنَّ العجوزَ لَنْ تدخُلَ الجنَّةَ عجوزًا بل يُنشئُها اللهُ خلقًا آخرَ فتدخلُها شابَّةً بكرًا وتَلَا عليها قولَ اللهِ تعالى: ﴿إِنَّآ أَنشَأْنَٰهُنَّ إِنشَآءً ﴿٣٥﴾ فَجَعَلْنَٰهُنَّ أَبْكَارًا ﴿٣٦﴾ عُرُبًا أَتْرَابًا ﴿٣٧﴾﴾ الواقعة: ٣٥ – ٣٧))[(١)] جارێکی تر پیرێژنێك هاتە خزمەتی و داوای لێکرد کە دوعای بۆ بکات تا خوا بیخاتە بەهەشتەوە، پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: دایکی فلان، پیرێژن ناچنە بەهەشتەوە.. ئەویش بە گریانەوە رۆیشت، پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: هەواڵی بدەنێ کە دەچێتە بەهەشتەوە، بەڵام نەك بە پیرێژنی، ئینجا ئەو ئایەتانەی خوێندەوە کە خوای گەورە تێیدا باسی ئافرەتانی بەهەشتی تێدا دەکات و دەفەرموێ: ئێمە سەرلەنوێ دروستمان کردوونەتەوە، هەر هەموویان پەردەی کچێنییان پێوەیە، هەموویان خۆشەویستی مێردەکانیانن و هەموو لە یەك تەمەنی نەگۆڕدان.. تەمەنەکەش سی وسێ ساڵە وەکو لە فەرموودەی سەحیحی پێغەمبەری (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) هاتووە..

---

(١) شێخی ئەلبانی رەحمەتی لە توێژینەوەی فەرموودەکانی (**غاية المرام** ژمارە ٣٧٥) و (**السلسلة الصحيحة** ژمارە: ٢٩٨٧) دا دەربارەی فەرموویەتی: **حەسەنە**

زانایانی ئیسلام به تایبەتی ئەوانەی لەسەر رەوشتناسیی و پەروەردەی دەروون نووسیویانە باسی ئەم ئەدەبی سوعبەت کردنەیان بە تەفسیل کردووە، دەیانی وەکو ئیمامی غەزالی و ئیبنولقەییم، هەیانە کتێبی تایبەتی لەسەر ئەم ئەدەبە بەتایبەت نووسیووە، وەکو ئەلغوززی کە کتێبێکی نوسیووە بە ناوی (المراح فی المزاح) هەروەها ماوەردی لە (أدب الدنیاو الدین) بەشێکی زۆری لەسەر ئەدەبی گاڵتەو سوعبەت نوسیووە..

ئەمە هەندێك لەو ئادابانەیە کە ئیسلام بۆ سوعبەت کردنی داناوە، پێویستە لەسەر موسوڵمان لە کاتی گاڵتەو سوعبەت کردندا رەچاویان بکات:

١.زۆرگاڵتەنەکردن وزیادەڕەوی نەکردن تێیدا: چونکە ئەنەسی کوڕی مالیك (خوا لێی رازی بێ) فەرموویەتی: پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: (لَسْتُ مِنْ دَدٍ، وَلا الدَّدُ مِنّي)[1] واتە: من نە ئەهلی یاری و گاڵتەو لەهوم، نە ئەوانیش هی منن. زۆر گاڵتەکردن وا لە موسوڵمان دەکات، کە ئەرکە سەرەکییەکەی لەبیر بچێتەوە، کە بەندایەتی خواو گێڕانەوەی حوکمی خوایە لەسەر زەوی و پێکهێنانی کۆمەڵگایەکی چاك و پاك و ساڵحە.

ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ کە نابێ موسوڵمان گاڵتەو سوعبەت بکات، نا، ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە کاتی جددییەت دەبێ جیددی بین، گاڵتەکردن هەموو دڵمان دانەگرێ.. دەنا خۆ هاوەڵە بەڕێزەکانی پێغەمبەری خواش (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)

---

(١) بوخاری لە: (الادب المفرد :١/٢٧٤). و تەبەرانی لە: (الأوسط ل:١/١٣٢ ژ:٤١٣). بەیهەقی لە السنن الکبری :١٠/٢١٧) شێخی ئەلبانی لە: (ضعیف الجامع:٤٦٧٤) دا دەفەرموێ: زەعیفە.

گـاڵتەو گەمەیـان کـردووە.. ئیمامـی بوخـاری لە (الادب المفـرد)دا فەرمـوودە دەهێنێتەوە کە باس لە گاڵتەو گەمەی یاوەران دەکـات، وەك لـە بـەکـری کـوڕی عبداللّٰهی ئەلموزنییەوە دەگێڕێتەوە کە دەفەرموێ: (كان أصحابُ النبيِّ صلَّى اللّٰهُ عليه وسلَّمَ يتبادَحون بالبِطِّيخ ، فإذا كانت الحقائقُ كانوا هم الرجال)[1] واتە: هاوەڵەکـانی پێغەمـبەری خـوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بـۆ گـاڵتەو گەمەی خۆیـان، شەڕیان بە توێکڵە کاڵەك دەکردو کاڵەکیان بۆ یەکتری دەهاویشت، بەڵام لـەکاتی جددیەتدا هەر ئەوان مەردی مەیدان بوون.

زۆر گاڵتەکردن دەبێتە مراندنی دڵ وڕق لە یەکتری بوونەوەو نەمانی هەیبەت و ویقار.. وەك ئیمامی عومەر (خوا لێی رازی بێت) فەرموویەتی (مَنْ كَثُرَ ضحكه قلت هيبته ومَنْ مَزَحَ استُخِفّ بِهِ) واتە: هەر کەسێك زۆر پێبکەنێ، هەیبەت و ویقاری کەم دەبێتەوە، هەر کەسێك سوعبەت و گـاڵتە زۆر بکـات پێـی سـووك دەبێت.

٢.لە کاتی گاڵتەکردندا نابێ مەبەستت پێ ئازارگەیاندن ودڵ ئێشانی هیچ کەسێك بێت:
زۆر کەس هەن تەنانەت لە نێو موسوڵمانانیش کە گـاڵتەیەك دەکـات، مەبەسـتی پێ ئازاردانی دڵی موسوڵمانەکەی بەرامبەرێتی یان یەکێکی تر کە گوێی لێیە یان دۆستێکی دوێنەرانەو بە زەمکردنی نـاڕەحەت دەبـن! دیـارە ئەمەش کـارێکی ناشایستەیەو لایەقی رەفتاری موسوڵمانانە نیە.. ئەمە رەفتارێکی کە پێغەمـبەری

---

(١) بوخـاری لـە: (الادب المفـرد : ٢٠١). شـێخی ئـەلبانی لـە (السلسـلة الصحيحـة :٤٣٥)دا دەفـەرموێ: صەحیحە

خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ڕێی لێ گرتووه، چونکه دەبێته مایەی ئازاردان و هەست بریندارکردنی موسوڵمانان..

له سونەنی ئەبی داودو ترمزیدا هاتووه، که عبداللەی کوڕی سائیبەو ئەویش له باوکییەوه ئەویش له باپیرەیەوه گێڕاوەتەوه که گوێی له پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بووه، که فەرموویەتی: ((لا يأْخذَنَّ أحدُكم متاعَ أخيهِ لاعبًا ولا جادًّا . وقال سليمانُ : لعبًا ولا جدًّا ومن أخذ عصا أخيهِ فلْيردُّها))[1] واته: با هیچ کەسێکتان شتێکی براکەی بەگاڵته، یان بەڕاست نەبات و لێی نەشارێتەوه، هەر کەسێکیش گۆپاڵ (گۆچان یان دارعاسا)ی براکەی برد با بۆی بگێڕێتەوه.

له جەنگی خەندەقدا زەیدی کوڕی سابیت لەگەڵ موسوڵماناندا گڵی دەگواستەوه، که زۆر ماندوو بوو، سەرەخەوێکی شکاند، عومارەی کوڕی حەزم هات و چەکەکەی برد، که پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەمەی زانی یەکسەر ئەم کارەی قەدەغه کرد.

هەروەها بەزارو تەبەرانی و ئیبنوحیببان له عامری کوڕی ڕەبیعەوه (خوا لێی ڕازی بێ) دەگێڕنەوه، که پیاوێك بەگاڵتەوه پێڵاوی پیاوێکی بردو لێی شاردەوه، که ئەمەیان بۆ پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) گێڕایەوه، فەرمووی: ((لا تُرَوِّعوا المُسْلِم، فإِنَّ رَوْعَةَ المسلم ظُلْمٌ عظيم)) واته: موسوڵمان مەترسێنن، چونکه ترساندنی موسوڵمان زوڵم و ستەمێکی زۆر گەورەیه. هەروەها ئەبوداوود له

---

(١) ئەبوداود، ژمارە: [٥٠٠٣]. ترمزی، ژمارە: [٢١٦٠]. شەوکانی: (**نيل الأوطار**:٦/٦٢). شێخی ئەلبانی له (**صحيح الجامع**:٧٥٧٨) و (**إرواء الغليل**:١٥١٨) و (**تخريج مشكاة المصابيح**:٢٨٧٧) و (**التعليقات الرضية**:٢/٤٩١) هێناویتییەوەو فەرموویەتی: لەسەر مەرجی ئیمامی موسلیم **سەحیحه**.

عبدالرحمنی کوڕی ئەبی لەیلاوە دەگێڕێتەوە، کە فەرموویەتی: جارێکیان هاوەڵەکانی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە ڕێگادا دەڕۆیشتن، پیاوێکیان خەوی لێ کەوت، هەندێکیان ئەو گوریسەی بەم پیاوە بووە بردیان و لێیان شاردەوە، کە خەبەری بۆوە ترسا، پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە هەموانی فەرموو: ((لاَ يحِلُّ لمسلمٍ أنْ يُروِّعَ مُسلماً)) واتە: حەڵاڵ نیە بۆ موسوڵمان برا موسوڵمانەکەی بترسێنێ.

کەوابوو ئێمە کە خۆمان بە شوێنکەوتەی ڕێبازی ئیسلام دادەنێین دەبێ لە ئاست ئەم فەرمووده جوانانەدا بوەستین و سەرنجی ڕەفتاری خۆمان بدەین، ئەگەر کەوتووینەتە هەڵەی واوە داوای لێبوردن لە خوای گەورە بکەین و ئەم جۆرە هەڵانە دووبارە نەکەینەوە، ئەگەر تا ئێستاش نەکەوتووینەتە شتی واوە ئەوە شوکرانەی خوای دەوێت.. ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ.

٣ـ گاڵتەکردن نابێ درۆی تێدا بێت: زۆر کەس هەن بۆئەوەی بڵێن فلانەکەس سوعبەتچی و قسەخۆشە، نوکتەی درۆو پێکەنین هێنەر دەگێڕێتەوە، یان هەر خۆی دروستی دەکات! لەوانەشە خۆی زۆر بە موسوڵمان بزانێ! ئەم داماوە لە هەڕەشەی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بێ ئاگایە کە لەو کەسانەی دەکات کە قسەی درۆ دەگێڕنەوە تا خەڵك پێبکەنێ. ئەبوداوودو ترمزی و نەسائی و بەیهیقی لە بوهزی کوڕی حەکیم لە باوکی، ئەویش لە باپیرەیەوە خوا لێیان ڕازی بێ دەگێڕنەوە، کە فەرموویەتی: گوێم لە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بوو دەیفەرموو: ((وَيلٌ للذي يحدِثُ بالحديث لِيُضْحِكَ بِهِ القوم فَيكْذِب ويلٌ لـه، ويلٌ

له))[1] واته: دۆڵی وەیل (کە لە دۆزەخدایە) ببێت بە نسیبی ئەو کەسەی قسەی بێ سەروبن بۆ خەڵکی دەکات تا بیانخاتە پێکەنین، قسەیان بۆ دەکات و دەشزانێت درۆیە، دۆڵی وەیل ببێت بە نسیبی.. دۆڵی وەیل ببێت بە نسیبی..

هەروەها لە نەوواسی کوڕی سەمعانەوە (خوا لێی ڕازی بێ) هاتووە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: (كَبُرَتْ خِيانَةً أن تُحدِّث أخاكَ حديثًا هو لكَ به مُصدِّقٌ وأنتَ له به كاذبٌ)[2] واتە: خیانەتەکەت گەورەتر دەبێت، کە قسە بۆ برا موسوڵمانەکەت بکەی، ئەو تۆ بە ڕاست دەزانێت، لە کاتێکدا کە تۆ درۆی بۆ دەکەیت.

هەروەها ئەبوهورەیرە (خوا لێی ڕازی بێت) دەفەرموێ: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وسلم فەرموویەتی: ((لا يؤمِنُ العبدُ الإيمانَ كلَّه حتَّى يترُكَ الكذبَ في المزاحَةِ والمِراءِ وإن كان صادقًا))[3] واتە: پلەو لایەنەکانی ئیمانی موسوڵمان هەموو بەتەواوی دانامەزرێ، تا لە گاڵتەکردندا واز لە درۆ نەهێنێ، تا لەموجادەلەو موناقەشەشیدا واز لە ریابازیی و خۆدەرخستن نەهێنێ..

بەڕێزان ئێوەش حەتمەن تێبینی ئەوەتان کردووە کە دەمێکە شتێکی زۆر ناشیرین خۆی خزاندۆتە ناومان و ئێمەش بە پێشوازیەکی گەرمەوە قبوڵمان

(١) ئەبوداود، ژمارە: [٤٩٩٠]. ترمزی، ژمارە: [٢٣١٥]. شێخی ئەلبانی لە (**صحيح الترغيب**: ٢٩٤٤) هێناوێتییەوەو فەرموویەتی: **حەسەنە**.

(٢) ئەبوداود، ژمارە: [٤٩٧١]. شێخی ئەلبانی لە (**ضعيف الترغيب**: ١٧٥٥) هێناوێتییەوەو فەرموویەتی: زەعیفە.

(٣) شێخی ئەلبانی لە (**صحيح الترغيب**: ٢٩٣٩) هێناوێتییەوەو فەرموویەتی: **صحيح لغيره**.

کـردووه، ئەویـش فشـەی نیسـانە!! کە لەڕاسـتیدا ئەمە ڕەفتـارێکی بەدکـاری ناشیرینی ڕۆژئاوایەو هێـنراوەتە نـاو ئـوممەتی ئـێمەوە.. موسـوڵمانان دەبـێ ئەوە بزانن کە فشەی نیسان و غەیرە نیسانیش کە ڕۆژئاواییەکـان پێـی دەڵـێن "درۆی سپی" هەمووی حەرامێکی گەورەیەو گاڵتەکردنێکی ناحەقە.. پێویستە خۆمـان و ماڵ و منداڵمانی لێ بەدوور بگرین و خۆمان و کردارەکانمان بەقسەی ڕاستگۆیانە بڕازێنینەوەو دڵمان بە تەقواو لەخوا ترسان هەردەم بگەشێنینەوە.

خۆ پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) سوعبەت و گاڵتەی کردووە، بەڵام ئەوەی ڕاست نەبووبێ نەیفەرمووە، ئەمەش چەند نموونەیەك لە گاڵتەکردنی پێغەمـبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ):

ـ ئیبنوبەککار لە زەیدی کوڕی ئەسلەمەوە (خوا لێـی رازی بـێ) دەگێـڕێتەوە، کە ژنێك هەبووە پێیان ووتووە ئوم ئەیمەنـی حەبەشـی (أم أيْمَـن الحبشـيه)، جارێـك هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) و عەرزی کرد: مێردەکەم بانگت دەکـات! پێغەمـبەری خـوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمـووی مێـردەکەت کێـیە؟ مێردەکەت ئەو پیاوەیە کە سپیایی بە چاوییەوەیە؟

ژنەکەش عەرزی کرد: چاوی سپیایی پێوە نیە.

پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: بەڵێ سپیایی بە چاوییەوەیە.

ژنەکە عەرزی کردەوە: بەخوا سپیایی بە چاوییەوە نیە.

پێغەمــبەری خــوا (صَـلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ) فەرمــووی: چــما کەس هەیە ســپیایی بە چاوییەوە نەبێ. (مەبەستی پێ سپیایی ناوەوەی چاو بوو).

ئەدەب و ئاكاری مسوڵمان

لە پیرۆزبایی كردندا

لە ڕەوشتی جوانی مسوڵمان ئەوەیە، كاتێك برایەكی مسوڵمان ژن دێنی، یان خوشكێكی مسوڵمانی شوو دەكات، یان خوا منداڵێكیان پێ دەبەخشێ، یان خوێندن بە سەركەوتوویی تەواو دەكات، یان هەر بۆنەیەكی تری بێ، پیرۆزبایی لێ بكرێ. پیرۆزبایی كردن لە ئیسلامدا ماف و ئەركە بۆیە چەند ئادابێكی تایبەتی بۆ دانراوەو بە درێژایی تەمەنی ئەم ئوممەتە پیادە كراوە، لەوانە:

١.كاتێك مسوڵمانێك خۆشی و شادیەك ڕووی تێدەكات، دڵخۆشی خۆتی بۆ دەرخەو گرنگی پێ بدە.. ئەگەر خۆی نەیزانیبوو كە خێرو خۆشییەك رووی تێكردووە، بۆی بكە بە مژدەو پێی راگەیێنە.. باسی سێ یاوەرە بەڕێزەكەی لە سەحیحی بوخاری موسلیمدا هاتووە، كە خۆیان لە غەزای تەبووك دزییەوە بێ ئەوەی عوزری شەرعییان هەبێت خۆیان دواخست، لەسەر ئەمەش خوای گەورە سزای دان كە تا پەنجا رۆژ كەس قسەی لەگەڵ نەكردن، تەنانەت ژن و منداڵەكانیشیان!! یەكێك لەوانە كەعبی كوڕی مالیك بوو (خوا لێی رازی بێت)، دوای ئەوەی سزاكەیان تەواو بوو، وەحی هاتە خوارێ كە خوای گەورە لێییان بورا.. ئەوجا ئەوی لێیەوە نزیك بوو بە هەڵەداوان بەرەو ئەو شوێنانە دەچوون كە وایان گومان دەبرد كە لەوێیە.. دەفەرموێ: گوێم لە دەنگێك بوو بە هەموو هێزو تینی خۆی بە دەنگی بەرز هاواری دەكرد: ئەی كەعبی كوڕی مالیك! مژدەت لێ بێ، ئیتر پۆل پۆل خەڵكەكە دەهاتن پیرۆزباییان دەكرد.. منیش یەكسەر دەرپەڕیم تا زوو بگەمە خزمەت پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئیتر پۆل پۆل خەڵكم

دەبینــی بەرەو رووی مــن و هاوڕێکــانم دەهــاتن و پیرۆزبــایی قبــوڵ کردنــی تەوبەکەمانیان لێ دەکردین، دەیانگوت: تەوبە قبوڵ کردنـت لەلای خـواوە پیـرۆز بێ.. تا گەیشتمە مزگەوت و بینیم خەڵکەکە بەدەوری پێغەمبەری خـواوەن (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ، یەکسـەر تەلـحەی کـوڕی عوبەیـدوالله بە غـاردان هـاتە لام و تەوقەی لەگەڵ کردم و پیرۆزبایی لێ کـردم.. (کەعـب ئەم هەڵوێسـتەی تەلـحەی هەرگیز لەبیـر نەچـۆوەو بەردەوام باسـی دەکـردەوە) کەعـب دەفەرمـوێ: کاتێـك سـەلامم لە پێغەمـبەری خـوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) کـرد لە خۆشـیانا دەموچـاوی ئەدرەوشایەوەو فەرمووی: ((أبْشِـرْ بخَيْرِ يوم مَرَّ عَلَيْكَ مُنْذُ ولَـدَتْكَ أُمُّـكَ))[1] واتە: مژدەی چاکترین ڕۆژت لێ بـێ کە بە سـەرتدا تێپەڕبـووە، لەو ڕۆژەوەی لەدایـك بووی رۆژی وات بەسەردا نەهاتووە.

٢.هەڵبژاردن و دەربڕینی ووشەی جوان وناسك و دوعـای خێـرکردن لەکـاتی بـۆنەو موناسەبەدا: ئاینی ئیسلامی بەرنـامە دارێـژراوی پەروەردگـاری جیهانیـان، هـیچ شتێکی لایەنی کۆمەڵایەتی موسوڵمانانی فەرامـۆش نەکـردووە، تەنـانەت قسـەو ووشەو دوعای جوان و ناسکی بۆ پیرۆزبایی کردنیان لە یەکتریی بـۆ دانـاون، کە پێویسـتە مسـوڵمانان لەبیـری نەکەن و لە ژیانیانـدا پەیـڕەوی بـکەن و خەڵکـیش فێربکەن. لەوانە پیرۆزبایی بۆنەکان، وەك:

١.پیرۆزبایی کردن بە بۆنەی منداڵبوونەوە: گەر زانیـت خـوا منـداڵی بە مسـوڵمانێك بەخشی، وا چاکە پیرۆزبایی لـێ بکەی و بڵێـی: (بُـورِكَ لَـكَ الموهـوبُ، وَشَـكَرْتَ الواهـبَ، وَرَزَقْـتَ بِـرَّهُ، وَبَلَـغَ أشُـدَّهُ) واتە: بەرەکەت بکەوێـتە تەمەنـی

(١) بوخاری، ژمارە: [٤٤١٨].

لەدایکبووەکەوەو تۆش سوپاسکاری خوای بەخشندە بیت و زارۆکەکەشت بگاتە پلەی کامڵبوون..

وا باشە ئەو کەسەش کە پیرۆزبایی لێ دەکرێ ئاوا وەڵامی بداتەوە: (بارك الله لَكَ، وبارك عَلَيكَ، ورَزَقَك مِثْلَه)واتە: خوا بەرەکەت بخاتە ئەوانەی بە جەنابتیشی دەبەخشێت، بەرەکەت برژێ بەسەر خۆشتدا، خوا بە ئێوەشی ببەخشێت.

ئەم جۆرە پیرۆزباییە لە حوسەینی ئیمام عەلی و ئیمام حەسەنی بەسری گێڕراوەتەوە.

٢.پیرۆزبایی کردن لەوکەسەی لە سەفەرهاتۆتەوە: ئەو کەسەی لە سەفەر دێتەوە، واباشە ئەم قسەیەی پێ بڵێ ی وەك، کە لە پێشینەوە گێڕراوەتەوە: (الحمدلله الذي سَلَّمَك، وَجَمَعَ الشَّمْلُ بِكَ وأكرمك)واتە: سوپاس بۆ ئەو خوایەی کە تۆی پاراست و بەتۆوە یەکگرتنەکەی کۆکردەوەو ڕێزی لێنایت.

٣.پیرۆزبایی کردن لەوکەسەی لە مەیدانی جیهاد دێتەوە: ئەو کەسەی کە لە جیهاد دەگەڕێتەوە، وا باشە پێی بگوترێ: (الحَمْدُ لله الذي نَصرَكَ، وأَعَزَّكَ وأكرَمك). وەك خاتوو عائیشە بە پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووە کاتێك کە لە جیهاد گەڕاوەتەوە.. موسلیم و نەسائی و غەیری ئەوانیش لە خاتوو عائیشەوە (خوا لێی رازی بێت) دەگێڕنەوە، کە فەرموویەتی: (كانَ رسول الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ في غزوٍ، فَلَما دَخَلَ استقبلتهُ فأخَذْتُ بيده فقلت: الحمدلله الذي نصرك وأعزكَ وأكرمكَ) واتە: پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە جەنگێك گەڕایەوە، کاتێك

هاتەوە پیشوازیم لێکردو دەستیم گرت و گوتم: سوپاس بۆ ئەو خوایەی کە سەری خستی و بە عیززەتی کردی و ڕێزی لێ گرتی.

٤- **پیرۆزبایی کردن لەوکەسەی کە لە حەج دێتەوە:** ئەو کەسەی لە حەج دەگەڕێتەوە، وا باشە پێ ی بگوترێ: ((قَبَّـلَ الله حَجَّـكَ، وَغَفَـرَ ذَنْبَـكَ، وأخْلَـفَ نفَقَتَـكَ))[1]. ئەم جۆرە پیرۆزباییە، پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە کوڕێکی فەرمـووە کە لە حەج گەڕاوەتەوە..

٥. **پیرۆزبایی کردنی ژن هێنان و شووکردن:** کاتێك کە مارەی کچ و کوڕێك دەبڕرێ، وا سوننەتە، کە پیرۆزباییان لێ بکرێ.. کاتێـك یەکێـك ژنـی بهێنـایە، یـان شـووی بکردبایە، پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەیفەرمـوو: (بـاركَ الله لـكَ، وبـاركَ عليْكَ، وَجَمع بينكما في خَير)[2].

٦. **پیرۆزبایی جەژن:** وا باشە لەدوای نوێژی جەژن مسوڵمان بە بـرای مسـوڵمانی بڵـێ: (تَقَبَل الله منّا ومِنْكَ) واتە: خوا لە ئێمەو ئێوە وەربگـرێ بەرامبەرەکەشـی هەمـان شتی وەڵام داتەوە.

٧ـ گەر کەسێك چاکەی لەگەڵ کردی سوننەتە پێی بڵێی: (بـارك الله لك فى أهلـك ومالك، وجزاك الله خيْراً).

ئەمەش وەك نەسائی و ئیبنوماجە لە عبداللّەی کوڕی ئەبی ربیعەیان گێڕاوەتەوە، کە فەرموویەتی: پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) چل هەزاری لێ قەرز کـردم،

---

(١) ابن السني لە ئیبن عومەر گێڕاوێتییەوە.

(٢) ابو داود وترمذي وغەیری ئەوانیش لە ئەبو هورەیرە (خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕنەوە.

کاتێـك كه پـارەی بـوو قەرزەكەی دامەوە فەرمـووی: ((بـارك الله لـك في أهلـك ومالك، إنما جـزاء الْمُسْـلَفِ الحَمْـدُ والثنـاء)) واتە: خـوا بەرەكەت بهـاوێتە مـاڵ و منـداڵت و سـامانت، بەڕاسـتی پاداشـتدانەوەی قەرزدەر سـوپاس و سـتایش كردنیەتی. ترمژی لە ئوسامەی كوڕی زەید (خـوا لێـی رازی بێـت) دەگێـڕێتەوەو ئەویش لە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كە فەرموویەتی: ((مَـن صُـنِعَ إليـه معروفٌ، فقال لفاعِلِه: جزاك اللهُ خيراً؛ فقـد أبلَـغَ في الثَّنـاءِ))[1] واتە: هەر كەسـێك چاكەیەكی لەگەڵ كراو بە چاكەكەرەكەی گـوت: (خـوا پاداشـتت بـداتەوە) ئەوا سوپاس و ستایشی كردووە.

٣.لەگەڵ پیرۆزبایی كردن و اباشە دیاری پێشكەش بكرێ: گەر خوا منداڵی بە كەسـێك بەخشی، یان ژنی هێناو شووی كرد، واباشە دیاری پێشكەش بكرێ، وەك لە چەنـد فەرموودەیەكی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئاماژەی بۆ كراوەو هـان دراوە لەوانە:

* لە خاتوو عائیشەوە (خوا لێی رازی بێ) بە مەرفوعی هاتووە، كەوا پێغەمـبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: (تهادَوْا تحابُّوا)[2] واتە: دیاری بـۆ یەكـتری ببەن، یەكتریتان خۆش دەوێ.

---

(١) ترمزی، ژمارە: [٢٠٣٥]. ئیبنـو حیببـان، ژمارە: [٣٤١٣]. شـەوكانی: (**تخريج مشكاة المصابيح**: ٣/٢٢٢). سیوێتی: (**الجامع الصغير**: ٨٨٠١) (شێخی ئەلبانی لە (**صحيح الجامع**: ٦٣٦٨) و (**صحيح الترغيب**: ٩٦٩) و (**تخريج مشكاة المصابيح**: ٢٩٥٨) دا هێناوێتییەوەو فەرموویەتی: **سەحیحە**.

(٢) بوخـاری : (الأدب المفـرد: ٥٩٤). شـێخی ئـەلبانیش (**صـحيح الجـامع**: ٥٣٥١) دا هێناوێتییـەوەو فەرموویەتی: **حەسەنە**.

لە ئەبوهورەیرە بە مەرفوعی: (تهادَوْا فإنَّ الهديَّةَ تُذهِبُ وحَرَ الصَّدرِ)[1] واتە: دیاری پێشکەشی یەکتری بکەن، چونکە دیاری خاشاکی دڵ ڕادەدات..

لە ئەنەسەوە بە مەرفوعی: (عليْكُم بالهدايا فإنَّها تُورِثُ المودة. وتَذْهَبُ الضَغائن) واتە: دیاری پێشکەش بە یەکتری بکەن، چونکە دیاری دەبێتە مایەی خۆشەویستی و ڕق و قینیش لەدڵدا ناهێڵێ.

سەبارەت بە دیاری بردن دیاردەیەکی سەیر لە کۆمەڵگەی ئێمە دەبینرێ ئەویش ئەوەیە، کە خێزانێك.. ماڵێك.. کەسێك خۆی ئەخاتە ژێر باری قەرزەوە، لەبەر خاتری ئەوەی دیارییەکی گرانبەها ببات!! ئەمە پێچەوانەی ڕێنماییەکانی پێغەمبەری خوایە (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ).. مەرج نیە دیاری شتێکی گرانبەها بێت، یان پارەیەکی زۆر بێ، دیاری شتێکی ڕەمزییە، تۆ خۆشەویستی خۆت دەردەبڕی، نەك خۆ خستنە ژێر باری قەرز، کە خۆشت حەزی پێ ناکەیت و لە شەرمی شکانەوەی ناو خەڵکی ئەم دیاریە گرانبەهایە پێشکەش دەکەیت. ئەمە مەکەن و بە دابونەریتی دینەکەوە پابەند بن کە هەموو ژیانەکەی بۆ کردووینەتە متمانەو خۆشەویستی بێ تەکەللوف و تەمەللوق و ریابازیی..

(١) ئیبنو حەجەری عەسقەلانی: (**تخريج مشكاة المصابيح**:٣/٢٢٤).

لە كاتی سەردانی نەخۆشدا

موسوڵمانان كە لە هەست و بیروباوەڕی ئیسلامیدا برای یەكترین، وەك یەك جەستە وان، كە ئەندامێكی ژان كات، گشت ئەندامەكانی تری دەكەونە ئازارو شەونخوونی دەكێشن.

مرۆڤ تا لە ژیاندابێ، تووشی نەخۆشی دەبێ. كەسی نەخۆش پێویستی بە سەردان و دڵدانەوە هەیە، تا كاریگەریی نەخۆشیەكە لەسەر دەروون و جەستەی كەم بێتەوە.

نەخۆش بە لای ئیسلامەوە ئەو كەسەیە كە بارودۆخی تەندروستیی وای لێ هاتووە ناتوانێت لە ماڵ بێتە دەرەوە..

سەردانی نەخۆش سوننەتێكی موئەككەدەیە، واتە جەخت لێكراوێكی وا كە نەزانراوە كە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وازی لێ هێنابێت.. لەمەوەیە كە ئیمامی ئیبنوتەیمییە دەفەرموێ: سەردانی نەخۆش فەرزی كیفایەیە..[1] واتە: ئەگەر كەسانێك سەردانی نەخۆشەكەیان كرد فەرزەكە لەسەر موسوڵمانەكانی تری ئەو ناوچەیە دەكەوێت.. ئەگەر كەس سەردانی نەكرد هەموو موسوڵمانانی ناوچەكە گوناحبار دەبن.. پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((خَمْسٌ تَجِبُ لِلْمُسْلِمِ علىَ أخِيهِ: رَدُّ السَّلامِ، وتَشْمِيتُ العاطِسِ، وإجابَةُ الدَّعْوَةِ، وعِيادَةُ

(١) ابن تيمية : **الاختيارات** ل: ٨٥.

المَرِيضِ، واتِّباعُ الجَنائِزِ))[1] واته: پێنج ئەرك لەسەر موسوڵمان بەرامبەر بە برا موسوڵمانەکەی فەرزە: وەڵامدانەوەی سڵاو، ووتنی یرحمك الله لە دوای پژمین و الحمدلله کردنی، و بەدەمچوونی دەعوەتی خواردنیەوە، سەردانی کردنی کاتی نەخۆش کەوتنی، شوێن جەنازە کەوتنی کە کۆچی دوایی دەکات.. هەروەها دەفەرموێ: ((أَطْعِمُوا الجَائِعَ، وعُودُوا المَرِيضَ، وفُكُّوا العَانيَ))[2] واته: خۆراك بدەنە برسی و سەردانی نەخۆش بکەن و هەوڵدەن دیل ئازاد کەن..

لەم روانگەوە ئیسلام چەند ئاداب و ڕەفتارێکی بۆ سەردانی نەخۆش داناوە، پێویستە مسوڵمانان بۆخۆیان بە گشتی پێوەی پابەند بن و منداڵەکانیشیان لێ فێر بکەن.

هەندێك لەو ئادابانە:

١- گەورەیی پاداشتی سەردانی نەخۆش: ئەوە بزانە کە سەردانی نەخۆش بە خواپەرستی دەژمێررێت، بۆیە پاداشتی تایبەتی خۆی بۆ دانراوە.. پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((إنَّ المُسْلِمَ إذا عادَ أخاهُ المُسْلِمَ لَمْ يَزَلْ في خُرْفَةِ الجَنَّةِ حتَّى يَرْجِعَ))[3] واته: کاتێك موسوڵمانێك سەردانی برا موسوڵمانە نەخۆشەکەی دەکات، تا ئەو ساتەی بەجێی دەهێڵێت هەر لە چنینی بەروبوومی بەهەشتدا دەبێت تا دەگەڕێتەوە.. واته ئەو پاداشتەی دەستی دەکەوێت وەکو چنین و لێکردنەوەی بەرووبومی بەهەشت وایە، کە چۆن موسوڵمانێك بچێتە

---

(١) بوخاری، ژمارە: [١٢٤٠]. موسلیم، ژمارە: [٢١٦٢].

(٢) بوخاری، ژمارە: [٥٦٤٩]، [٥٣٧٣].

(٣) موسلیم، ژمارە: [٢٥٦٨].

بەهەشتەوە تـا بـۆی بکرێـت دەڕنێـتەوە!! ئەم کەسـەی سـەردانی بـرا موسـوڵمانە نەخۆشەکەی کردووە وەکو ئەو کەسە بە باوەش پاداشتی کۆکردۆتەوە..

ـ هەروەها دەفەرموێ: ((مَن عادَ مريضًا ، أو زارَ أخًا لَهُ في اللَّهِ ناداهُ مُنادٍ : أن طِبتَ وطابَ مَمشاكَ وتبوَّأتَ مِنَ الجنَّةِ منزلًا))[1] واتە: هەرکەسـێ لەبەر خـاتری خـوای گەورە چووە سەردانی نەخۆشێك یا بـۆ لای برایەکـی چـوو، ئەوە ئۆژی دوایـی لە بەهەشــتدا فریشــتەیەك بــانگی دەکــات و پێــی دەڵــێ: چاکــت کــرد، چــوون و هاتنەوەکەت چاك بوو، وا ماڵێکت بۆ خۆت لە بەهەشتدا پێکەوەنا.

٢- پەلەکردن لە سەردانی نەخۆش:

کاتێك مسوڵمانێك نەخۆش دەکەوێ لەسەر موسوڵمانان پێویسـتە یەکسـەر بچـنە سـەردانی، وەك پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللہ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمـوویەتی: ((حَـقُّ الْمُسْـلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ سِتٌّ قِيلَ مَا هُنَّ يا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: إِذَا لَقِيتَـهُ فَسَـلِّمْ عَلَيْـهِ، وَإِذَا دَعَـاكَ فَأَجِبْهُ، وَإِذَا اسْتَنْصَحَكَ فَانْصَحْ لَهُ، وَإِذَا عَطَسَ فَحَمِدَ اللَّهَ فَشَمِّتْهُ، وَإِذَا مَرِضَ فَعُـدْهُ، وَإِذَا مَاتَ فَاتَّبِعْهُ)) [2]واتە: مافی موسوڵمان لەسـەر موسـڵمان شەشـن: کە تووشـی بوویت سڵاوی لێ بکە، کە دەعـوەتی میوانـداریی کردیـت بەدەنگـیەوە بچۆ، کە نەسـیحەتی کردیـت لێـی وەرگـرە، ئەگەر پژمـی و سوپاسـی خـوای کـرد داوای ڕەحمەتی بۆ بکە، ئەگەر نەخۆش کەوت سەردانی بکە، ئەگەر کۆچی دوایی کـرد بە دووی جەنازەکەی کەوە..

---

(١)ترمـزی (١٩٣١) شـێخی ئـەلبانی لـە (**صـحیح الترغیـب والترهیـب** ژمـارە ٢٥٧٨) و توێژینـەوەی (**ریـاض الصالحین** ژمارة (٣٦٦) دا دەفەرموێ : **حەسەنە**..

(٢)بوخاری، ژمارە: [١١٦٤]. موسلیم، ژمارە: [٤٠٢٣].

٣- نەخۆش هەركەسێك بێت سەردانی پێویستە: دەشێت موسوڵمان سەردانی كافری نەخۆش بكات، هەر وەكو كە دەشێت ژن سەردانی پیاوی نەخۆش و پیاو سەردانی ژنی نەخۆش بكات.. مەرج ئەوەیە كەس تووشی نەزەرو تێكەڵاوی و ناشەرعیی نەبێت..

ـ ئیمامی بوخاری لە سەحیحەكەی خۆیدا (باب)ێكی كردۆتەوە بە ناوی (باب عیادە النساء الرجال) و لەوێدا فەرموودەی هێناوەتەوە تا بیسەلمێنێت كە سەردانی ژنان بۆ پیاوانی نەخۆش و پیاوان بۆ ژنانی نەخۆش جائیزە.. وەكو سەردانی ئوم دەرداو بۆ پیاوێكی نەخۆش لە مزگەوت و سەردانی خاتووعائیشە (خوا لێی رازی بێت) بۆ بیلالی حەبەشی.. هەروەها ئیمامی موسلیم ئەوەی سەیدنا ئەبوبەكری سددیقی (خوا لێی رازی بێت) گێڕاوەتەوە كە دوای كۆچی دوایی كردنی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە سەیدنا عومەری (خوا لێی رازی بێت) فەرمووە: (انْطَلِقْ بِنَا إِلَى أُمِّ أَيْمَنَ نَزُورُهَا، كَمَا كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم يزُورُهَا، وَذَهَبَا إِلَيْهَا) واتە: با بڕۆین بۆ سەردانی ئوم ئەیمەن، هەر وەكو كە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) سەردانی دەكرد.. ئیدی تەشرسفیان برد بۆ لای.

٣- كەم مانەوە لای نەخۆش:

لە ڕەوشتی جوانی مسوڵمان لەكاتی سەردانی بۆ لای نەخۆش ئەوەیە، كە زۆر لەلای نەمێنێتەوە، بەتایبەتی گەر نەخۆشەكە ئافرەت بوو. بەڵام گەر نەخۆشەكە حاڵەتی باش بوو، سەلیقەی قسەكردنی هەبوو، ئەوا قەیناكە زۆریش لەلای

بمێنێتەوە، واچاکە ڕۆژێك نا ڕۆژێك سەردانی نەخۆش بکرێت، گەر حاڵەتی چاك بوو.

ـ هەروەها دەفەرموێ: ((مَنْ عَادَ مَرِيضًا لَمْ صزَلْ صخُوضُ فِي الرَّحْمَةِ حَتَّى صجْلِسَ, فَإِذَا جَلَسَ اغْتَمَسَ فِيهَا))[1] واتە: هەر کەسێك سەردانی نەخۆشێك بکات لە بەزەیی خوادا دەبێت تا داگاتە لای نەخۆشەکەو دادەنیشێت، کە لە لای دادەنیشێت لە بەزەیی خوادا نقوم دەبێت..

٤- دوعاکردن بۆ نەخۆش:

کاتێك دەچیتە لای نەخۆشێك، واباشە دوعای شیفای بۆ بکەی، وەك ئەم دوعایەی، کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بۆ نەخۆشی کردووە. لە خاتوو عائیشەوە (خوا لێی رازی بێت) ، کە کاتێك پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) خێزانی نەخۆش بووە، چووەتە لای و دەستی ڕاستی بەسەردا هێناوەو فەرموویەتی: ((اللّهم رَبَّ الناس. أذهَبْ البأس، إشفِ أنتَ الشَّافي لا شِفاو إلاَّ شِفاؤكَ، شِفاو لا يُغادِرُ سَقَماً))[2] . واتە: خوایە ئەی پەروەردگاری خەڵك، نەخۆشی لادە. شیفا بنێرە هەر تۆ شیفادەری و هیچ شیفایەکی نەخۆش نیە، جگە لە شیفای تۆ، شیفایەك بنێرە کە نەخۆشی بە دواوە نەبێ.

---

(١) شێخی ئەلبانی رەحمەتی لە (**سلسلة الاحاديث الصحيحة** ژمارە ٢٥٠٤) دا فەرموویەتی: **سەحیحە**..

(٢) ئەبوداوود، ژمارە: [٣٨٨٣]. ئیبنو حیببان، ژمارە: [٢٩٧١]. ئیمامی ئەحمەد: (٥/٢١٩). (شێخی ئەلبانی لە (**صحيح الجامع**: ٤٦٣٩) و دا هێناوێتییەوەو فەرموویەتی: **سەحیحە**.

هەروەهـا ئیـبن عەبـاس گوتـویەتی: پێغەمـبەری خـوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ) فەرموویەتی: ((مَن عاد مريضًا لم يَحضُرْهُ أجَلُه، فقال عندَه سَبع مـراتٍ: أسـأَلُ اللهَ العظيمَ ربَّ العَـرْشِ العظـيمِ أن يَشْـفيَكَ: إلَّا عافـاهُ اللهُ مـن ذلـك المـرضِ))[1].هەر کەسێك سەردانی نەخۆش بکات، بەمەرجێ ئەجەلـی نەهـاتبێ، حەوت جـار بڵـێ: ((أسأَلُ اللهَ العظيمَ ربَّ العَـرْشِ العظـيمِ أن يَشْـفيَكَ)).لە خـوای بەرزو مەزن داوا دەکەم، کە خـوای عەرشــی گەورەیە شــیفات بـۆ بنێـرێ، ئەوا خـوای گەورە لەم نەخۆشیە چاکی دەکاتەوە.

بـا ئـێمەش هەردەم دوعایەنەمـان لەیـادبێ تـا پاداشـتی خـوا بەدەسـت بێنـین و دڵنەوایی نەخۆشەکان بین.

٥.دەست خستنەسەرشوێنی ئازارەکەودوعا خوێندن بەسەریدا:

لە ئەبی عبداللّەی عوسمانی کوڕی ئەبی العاصـەوە، کەوا لە لەشـیدا، شـوێنێکی ئازاری هەبووەو، بە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووە، کە ئەم ئازارەی هەیە. پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پێی فەرموو: ((ضَعْ يَدَكَ على الذي تَأَلَّمَ من جَسَدِكَ، وَقُلْ باسْمِ اللهِ ثَلَاثًا، وَقُلْ سَبْعَ مَرَّاتٍ أَعُوذُ بِاللَّهِ وَقُدْرَتِهِ من شَرِّ مـا أَجِدُ وَأُحَاذِرُ))[2]. واتە: دەستت لەسەر ئەو شوێنە دابنێ کە ئـازار بە لەشـت ئەگەیەنـی سێ جار بڵێ: بسم الله و حەوت جاریش بڵێ: (مَرَّاتٍ أَعُوذُ بِاللَّهِ وَقُدْرَتِهِ مـن شَرِّ مـا

(١) ئەبوداوود، ژمارە: [٣١٠٦]. ئینو حەجەری عەسقەلانی: (**الفتوحات الربانية**: ٦٢/٤). (شێخی ئەلبانی لە (**صحيح الجامع**: ٦٣٨٨) و دا هێناوێتییەوەو فەرموویەتی: **سەحیحە**.

(٢) موسلیم، ژمارە: [٢٢٠٢].

أَجِدُ وَأُحَاذِرُ...پەنا دەگرم بە عیزەت و هێـزو توانـای خـوای گەورە لە خـراپەی ئەو شتەی کە هەمەو حەزەریش وەرئەگرم.

٦- وا چاکە لە ئەحواڵی نەخۆش پرسیاربکەی:

لە ئیبن عەباسەوە کەوا عەلی کوڕی ئەبی تالب (خوا لێی رازی بێت) ((خَرَجَ مِن عِندِ النبيِّ صَلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ في وجَعِهِ الذي تُوُفِّيَ فيه، فَقالَ النَّاسُ: يا أبَا حَسَنٍ، كيفَ أصْبَحَ رَسولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عليه وسلَّمَ؟ قالَ: أصْبَحَ بحَمْدِ اللَّهِ بَارِئًا))[1].واتـە: لەلای پێغەمـبەری خـوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ) هـاتە دەرەوە، کە نەخـۆش بـوو بەو نەخۆشیەی، کە گیانی پێ سـپارد. جـا خەڵـکەکە گوتیـان: ئەی بـاوکی حەسـەن! پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) حاڵی چۆنە؟ گوتی: سوپاس بۆ خوا چاکە.

٧- واچاکە لەلای سەری نەخۆش دابنیشی:

ئەمەش وەك کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ) ئـاوای ڕەفتـارکردووە، وەك ئیبن عەباس (ڕەزای خوایان لێ بێت) گوتویەتی: کاتێك پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) سەردانی نەخۆشی دەکرد، لەلای سەریەوە دادەنیشـت و پاشـان حەوت جار ئەیفەرمـوو: ((أسـألُ اللهَ العظـيمَ ربَّ العَـرْشِ العظـيمِ أن يَشْـفيَكَ))، جـا گەر ئەجەلی دوا بخرێ، ئەوا لەم نەخۆشییەی چاك ئەبێتەوە.

---

(١) بوخاری، ژمارە: [٦٢٦٦]، [٤٤٤٧].

٨- دلدانەوەی نەخۆش و ئاوات خواستن بە چاکبوونەوەو تەمەن درێژی:

ئەم سیفەتە دڵرفێنە کاریگەریەکی بە تینی هەیە لەسەر دڵ و دەروونی نەخۆش، هەروا دەبێتە دڵخۆشکردنی و هیوا پێدانی.

هەروا لە حەدیسی ئیبن عەباسدا هاتووە، کە بە نەخۆش دەگوترێ: ((لا بَأْسَ، طَهُورٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ))[١] . قەیناکە ان شاء الله بوەتە مایەی پاککردنەوەی گوناهەکان.

٩.واچاکە داوای دوعا لە نەخۆش بکەیت:

وەك ئیبن ماجەو ئیبن السنی لە عومەری کوڕی خەتاب (ڕەزای خوای لێ بێت) دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەت: ((إذا دخلتُ على مريضٍ فمُرهُ فليدعُ ، فإن دعاءهُ كدعاءِ الملائكةِ))[٢]. گەر چوویتە لای نەخۆش پێ ی بڵێ دوعات بۆ بکات، چونکە دوعاکەی وەك دوعای فریشتەکان وایە.

---

(١) بوخاری، ژمارە: [٣٦١٦]، [٥٦٥٦]، [٧٤٧٠].

(٢) ئیمامی نەوەوی لە (**المجموع**:١١٨/٥) بەلام لە کتێبی: (شێخی ئەلبانی لە (**السلسلة الضعيفة**: ١٠٠٤) و دا هێناوێتییەوەو فەرموویەتی: **زۆرزەعیفە**. هۆکاری بە زەعیف دانانی ئەم فەرموودەیە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە مەیمونی کوڕی مهران ئیمامی عومەری نەبینوە، بەڵام راوییەکانی تری هەمووی ناسراون.

١٠- گەرنەخۆشێك لە حاڵەتی گیاندان بوو(لا إله إلا الله)ی بیربخرێتەوە:

ئەبو هوریرەو ئەبی سەعیدی خودری (خوا لێیان رازی بێت) گێڕاویانەوە: پێغەمبەری (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: ((لَقِّنُوا مَوْتَاكُمْ لا إِلَهَ إِلَّا الله))[(١)]. ئەو نەخۆشانەی کە لە حاڵەتی مردندان پێ یان بڵێن: (لا إله إلا الله) بڵێن.

هەروەها مەعازی کوڕی جەبەل (خوا لێی رازی بێت) گوتویەتی: پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ((مَنْ كان آخِرُ كَلامه لا إله إلا الله دَخَل الجنّة))[(٢)] هەرکەسێك لەکاتی گیاندانی، کۆتا قسەی لا إله الا الله بێت، دەچێتە بەهەشت.

(١) موسلیم، ژمارە: [٩١٦]، [٩١٧].

(٢) ئەبوداوود، ژمارە: [٣١١٦]. ئینو حەجەری عەسقەلانی: (**تخريج مشكاة المصابيح**: ١٨٨/٢). ئیمامی نەوەوی (**المجموع**:٥/١١٠) شێخی ئیسلام ئیمامی ئینوتەیمییە (**مجموع الفتاوى**:١٠/٢٢٧) دا دەفەرموێ **(ثابت) جێگیرە**. شێخی ئەلبانی لە (**إرواء الغليل**:٦٨٧) و دا هێناویەتییەوەو فەرموویەتی: **حەسەنە**. لە توێژنەوەی سەحیحی ئەبوداوودیشدا: دەفەرموێ: **سەحیحە**.

ئەدەب و ئاکاری مسولمان

لە پرسەو ماتەمینیدا

پرسەو سەرەخۆشی رەفتارێکی کۆمەڵایەتیین و هەموو کۆمەڵێکی مرۆڤایەتی و هەموو دیدو رێبازێك ئادابی خۆی بۆی هەیە.. پرسە: کە دڵدانەوەی خاوەن مردووە، کە هێور کردنەوەی باری ئاڵۆزی دەروونی ئەو کەسانەیە کە عەزیزانیان کۆچی دوایی کردووە.. ئەمەش لە ناو موسوڵمانان‌دا بەوە سووك دەبێت کە خاوەن موسیبەتەکە بیر بخرێتەوە کە هەموو شتێك بە پێی قەدەری خوا دەڕوات و ئەو مردنەش ئەجەلێکی حەتمی بووەو هاتووە، خواش بە بەزەییترەو زاناترە بە بەرژەوەندی ئەم بەندە موسوڵمانیی و کەسوکارەکەی.. قورسی باری خەمی ئەم جۆرە موسیبەتانە بەوە سووکتر دەبێت کە لە نزیکەوە بە هانای خاوەن مردووەکەوە دێین و دڵنەواییان دەکەین.. ئەمەش بە پێی دابوونەریتێکی کۆمەڵایەتیە کە شەرعی پاك دایڕشتووەو نەوە بە نەوەی موسوڵمانان پێوەی پابەند بوون.. ئیسلام چەند یاساو ئادابێکی تایبەت بە پرسەو ماتەمینی دیاری کردووە، کە دەبێ مسوڵمانان پەیرەوی بکەن و تەنها بەویشەوە پابەند بن نەك بەو هەموو زیادە داهێنراوە خراپانەی خزێنراونەتە ناوی، دەبێ موسوڵمانان خۆیان دوورخەنەوە لە ئاکارو داب ونەریتە نەفامیەکانی ئەمڕۆ کە بوون بە ئادابی کۆمەڵایەتی شین و ماتەمینی.

یاساو ئادابەکانیش ئەمانەن:

١.راگەیاندنی مردنەکە: ئەمە بە لای شەرعناسانی هەر چوار مەزهەبەکەی ئەهلی سوونەت و جەماعەتەوە شتێکی شیاوەو باشە کە هەواڵ بدرێتە کەسوکارو ناسیاوان و نزیکانی مردووەکە[(١)]، کە ئاگادارتان دەکەینەوە کە فڵان کەس کۆچی دوایی کردووە، تا خۆیان بۆ مەراسیمی کفن و دفن کردن ئامادە بکەن.. یان وەکو زانین و ماف و ئەرکی بەرامبەریی ئاگادار ببنەوە.. بەڵگەی ئەمەش ئەو رەفتارەی پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) کە کاتێك هەواڵی کۆچی دوایی نەجاشی حەبەشەی پێ گەیشت بانگی لە خەڵکەکە کردو فەرمووی: ((ماتَ اليومَ عَبْدٌ لِلَّهِ صالِحٌ أَصْحَمَةُ))[(٢)] واتە: عەبدێکی پیاوچاکی خوا کۆچی دوایی کرد کە ئەسحەمەیە (ناوی نەجاشییە)، ئەوجا هەستاو بە چوار تەکبیرە نوێژی غائیبی لەسەر کرد..

هەروەها لەبەر ئەو ریوایەتەی کە دەفەرمویٚ: ئافرەتێك مجێوری مزگەوتی مەدینە بوو، کە ماوەیەك دیار نەبوو پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لێی پرسی، ووتیان: کۆچی دوایی کردووە، فەرمووی ((أفلا كُنْتُمْ آذَنْتُمُوني بِه))[(٣)] واتە: ئەدی بۆچی هەواڵتان نەدامیٚ؟! ئەوجا تەشریفی بردە سەر گۆڕەکەی و نوێژی لەسەر کرد..

---

(١) البناية شرح الهداية، (٢٦٧/٣)، الخرشي على مختصر خليل، (١٣٩/٢)، الأذكار للنووي، ص(٢٢٦).

(٢) بوخاری: ژمارە: [٣٧٠٠]. موسلیم، ژمارە: [٩٥٢]، [١٥٨٠].

(٣) بوخاری: ژمارە: [٤٥٨]. موسلیم، ژمارە: [٩٥٦].

بەڵام ئەگەر شاردنەوەی مردنێك بەرژەوەندی دین و دنیای موسوڵمانانی تێدا بوو، دەشـێت دەسـبەجێ رانەگێنرێـت.. چـونكە پێغەمـبەری خـوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ) هەواڵـی شـەهیدبوونی یەك لەدوای یەكـی زەیـدو جەعـفەرو عبـداللەی كـوڕی رەواحەی لە جەنگی موئتەدا پێ گەیشـت، بەڵام دەسـبەجێ راینەگەیانـد.. پاشـان فەرمووی: ((أخَذَ الرَّايَةَ زَيْدٌ، فَأُصِيبَ، ثُمَّ أخَذَ جَعْفَرٌ فَأُصِيبَ، ثُـمَّ أخَـذَ ابـنُ رَوَاحَـةَ فَأُصِيبَ، وعَيْنَاهُ تَذْرِفَانِ حتَّى أخَذَ سَيْفٌ من سُـيُوفِ اللَّهِ حتَّـى فَـتَحَ اللَّهُ علـيهم [(١)]))
واتە: زەیـد ئـاڵای جیهـادەكەی بەرز كردبـۆوە، كە بەركەوت، جەعـفەر بەرزی كـردەوە، ئەویـش بەركەوت، ئینجـا كـوڕی رەواحە بەرزی كـردەوە، ئەویـش بەركەوت.. ئا لەم كاتەدا فرمێسك بە چاوی پیرۆزی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ) دەهـاتە خـوارەوە، پاشـان فەرمـووی: تـا ئەو سـاتەی كە شمشـێرێك لە شمشێرەكانی خوا بەرزی كردەوە، تا خوای گەورە سەركەوتنی پێ بەخشین..

٢- مەرجە ئەم ئاگـاداركـردنەوەیە لە شـێوەی ئیسـلامی بێـت كە هەواڵدانەكـــــــە سەرنەكێشێت بۆ شـێوازەكەی جـاهیلییەت كە نـاوداری هۆزێـك كـۆچی دەكـرد، هـۆزەكەی خەڵكـی بەمـلاولادا دەنـارد كە هەی عەرەبیـنە بە مەرگـی فـلان كۆڵەكەیەكی ئازایەتی و جوامێری رما.. ئیـتر دەبـووە مەراسـیمێكی شـكۆمەندو شـانازی كـردن بەسـەر یەكەوە.. لە ترسـی تـێكەڵ نەبـوونی ئەم دوو شـێوازە ئیسـلامیی و جـاهیلییە هەنـدێك لە یـاوەران پیاوچاكـان وەسـێتیان دەكـرد كە مـردنەكەی لە بـازنەیەكی بەرفراوانـدا رانەگێـنن.. حـوزەیفەی كـوڕی یەمـان لە وەسێتەكەیدا فەرمووی: (إذا متُّ فلا تؤذِنوا بي أحدًا إنيِّ أخافُ أن يكونَ نَعيًا فإنيِّ

(١) بوخاری: ژمارە: [٣٧٥٧]، [٤٢٦٢].

سمعتُ رسولَ اللهِ صلَّى اللهُ عليه وسلَّم ينهَى عن النَّعْي)[1] واته: ئەگەر مردم کەس لە مـــردنەکەم ئاگـــادار مەکەنەوە، دەترســـم ئاگاداریەکەتـــان بکەوێـــتە بەر ئەو (نەعی)یەی کە پێغەمـبەری خـوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَلَّمَ) بەرهەڵسـتی لـێ دەکـرد.. هەنـدێکی تـریش لە یـاوەران و تـابعین هەر وایـان وەسـێت کـردووە، وەکـو ئیبنومەسعوودو ئیبنو عومەرو ئەبو سەعیدی خـودری و لە تـابعینیش عەلـقەمەو سەعیدی کوڕی موسەییب و ڕەبیعـی کـوڕی خوسـەیم و ئیبراهیمـی نەخەعـی و ئەوانە..

مەبەست لە بەرهەڵستەکەی پێغەمـبەری خـوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَلَّمَ) ئەوە بـوو کە ئیبنومەسعوود گێڕاوێتیەوە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ) دەیفەرمـوو: ((إيَّاكُم والنَّعيَ ، فإنَّ النَّعـيَ مِـن عمَـلِ الجاهليَّـةِ))[2] واتە: نەکەن هەواڵـی مەرگ بنێرن بەملاولادا، ئەمە ڕەفتاریی جاهیلییەتە..

ئاگادار کردنەوەکانی ئەم سەردەمە بە نووسینی لافیـتەو ڕاگەیانـدنی ڕۆژنـامەو سـایت و هەواڵـدان بە مۆبایـل و ئەوانە هەمـووی شـیاون و ئەو بەرهەڵسـتییەی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) نایگرێتەوە ان شاء الـله.. ئەگەر بشچەسـپێت کە سەحیحە..

زانایانی ئیسلام ئەوەیان ڕوون کـردۆتەوە کە هەر کاتێـك ڕاگەیانـدنی مـردنەکە بـوو بە شـیوەن و لاڵانەوەو پێـدا هەڵگـوتنی مـردووەکە بەوەی کە بـێ هاوتـای

(١) ترمزی ژمارە: [١٠٠٢]. و شێخی ئەلبانی لە (**صحيح سنن الترمذي**: ٩٨٦) و دا بە سەحیحی ناساندووە.
(٢) ترمزی ژمارە: [٩٨٦]. ئیمامی ئەحمەد، ژمارە: [٢٣٨٤٨]. سیوتی: (**الجامع الصغير**:٢٨٩٥). شێخی ئەلبانی لە (**ضعيف الجامع**: ٢٢١١) و دا هێناویتییەوەو فەرموویەتی: **زەعیفە**.

ئازایەتی و سەخاوەت و جوامێریی بوو، بێ نموونەی جوانی و شۆخ و شەنگی بوو، کەم وێنەی پیاوەتی بوو، بە مردنی ئەو ئەم سیفەتانە بزر بوون.. ئەوە راگەیاندنەکە دەچێتە بەشی (نەعی و نیاحە) و حەرام دەبێت.[1]

٣.دوعاکردنی پاداشتدانەوە بۆ خاوەن پرسەکە:

ئیمامی نەوەوی لە کتێبەکەی (الاذکار)دا دەڵێ: باشترین قسە، کە بە خاوەن مردوو بگوترێ ئەوەیە، کە لە سەحیحی بوخاری موسلیمدا هاتووە، لە ئوسامەی کوری زەیدەوە هاتووە ((كُنَّا عِنْدَ النبيِّ صَلَّى اللّهُ عليه وسلَّمَ إذْ جَاءَهُ رَسولُ إحْدَى بَنَاتِه، يَدْعُوهُ إلى ابْنِهَا في المَوْتِ، فَقالَ النبيُّ صَلَّى اللّهُ عليه وسلَّمَ: ارْجِعْ إلَيْهَا فأخْبِرْهَا أنَّ لِلَّهِ ما أخَذَ وله ما أعْطَى، وكُلُّ شيءٍ عِنْدَهُ بأَجَلٍ مُسَمًّى، فَمُرْهَا فَلْتَصْبِرْ ولْتَحْتَسِبْ))[2] واتە: لە خزمەتی پێغەمبەری خوادا بووین (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) کە کەسێکی راسپێرراوی یەکێك لە کچەکانی هات و هەواڵی دایە کە کۆرپەیەکی وا لە گیانەڵادا، بە نێرراوەکەی فەرموو بگەڕێوەلای و پێی بڵێ: (أنَّ لِلَّهِ ما أخَذَ وله ما أعْطَى، وكُلُّ شيءٍ عِنْدَهُ بأَجَلٍ مُسَمًّى، فَمُرْهَا فَلْتَصْبِرْ ولْتَحْتَسِبْ) واتە: ئەوەی خوای گەورە بردوێتیەوە هی خۆیەتی، ئەوەش کە بەخشیوێتی هی خۆیەتی، هەموو شتێکیش لای ئەو، ماوەی دیاریکراوی هەیە. جا پێ ی بڵێ با ئارام بگرێ و داوای پاداشت لە خوا بکات.

---

(١) حاشية القليوبي (ل٣٤٥)، الزواجر، ابن حجر الهيتمي، (٣٦١/١) الفروع (٢٢٧/٢)، الإنصاف (٥٦٩/٢)، الفروق (١٧٢/٢)..

(٢) بوخاری: ژمارە: [١٢٨٤]، [٧٣٧٧]. موسلیم: ژمارە: [٩٢٣].

ئیمامی نەوەوەی دەفەرموێ: شێوازی پرسەنامە هیچ حەرامی تێدا نیە، بە هەر چ شێوازێك بێت دروستە. بەڵام وا باشترە لە پرسەی مسوڵماندا بگوتری: (أعظَمَ اللهُ أَجْرَك، وَأَحْسَنَ عَزاؤكَ، وَغَفَرَ لِمَيّتِكَ)، واباشە پرسەکردنی مسوڵمان بۆ کافر بەم شێوەیە بگوتری: (أعظَمَ اللهُ أَجْرَك، وَأَحْسَنَ عَزاؤكَ).

٤. چێشت دروستکردن بۆ خاوەن مردوو:

بۆ پتەوکردنی پەیوەندی کۆمەڵایەتی، ئیسلام بە باشی داناوە، کە خواردن بۆ ماڵی خاوەن مردووەکە بکرێت، چونکە ماڵە مردووەکە لەبەر دڵتەنگی و خەمباریان، لەوانەیە نەتوانن بەم کارە هەڵسن. ئەمەش بە پێی ئەو گێڕانەوەی، کە ئەبوداودو ئیبن ماجەو ترمزی لە عبداللّهی کوڕی جەعفەر گێڕاویەتیانەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: ((اصنَعوا لآلِ جعفَرٍ طعامًا؛ فإنَّهُ قد أتاهُمْ أمْرٌ يَشْغَلُهُمْ))[1] واتە: خواردن بۆ ماڵی جەعفەر[2] دروستکەن، چونکە ئەوان شتێکیان بەسەر هاتووە، سەرقاڵی کردوون و ناتوانن چێشت دروستکەن.

٥- بەدەرنەخستنی دڵ خۆشی وڕووخۆشی بەرامبەرئەوکەسانەی، کە پرسەنامەیان لێ دەکەی، یان دڵیان دەدەیەوە:

(١) أحمد (١٧٥/١)، الترمذي (٣١٤/٣بەژمارەی ٩٩٨) وقال الترمذي حديث **حسن صحيح**، وهذا اللفظ له، وأخرجه أبو داود (٢٥٣/٣-٢٥٤بەژمارەی ٣١٣٢)، وأخرجه ابن ماجه (٥١٤/١برقم١٦١٠)، والحاكم وقال صحيح الإسناد ووافقه الذهبي، وحسنه الألباني في أحكام الجنائز (ص:٢١١).

(٢) جەعفەری کوڕی ئەبو تالیب لە جەنگی (موئتە) شەهید بوو.

له کاتێك یەکێك دەمرێ مسوڵمانی پابەندی دینی خوا، هەرگیز کارێکی وا ناکات کە خەڵك بە سوکی سەیری بکەن و بە خراپە باسی بکەن و ئیسلامیشی پێ ڕەش و ناشیرین بکات، بەڵکو لەم کاتەدا دڵنەوایی کەسوکاری مردووەکە دەداتەوە چ بە ئایەت بێ، یان بە فەرمووده شیرینەکانی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) یان بە بەسەرهاتێکی واقیعیانەی ئیسلامی. لەم کاتانەشدا پێ ناکەنێ و تەنانەت خەندەشی نایەتە سەر لێوو قسەی پڕوپووچ ناکات و نوکاتی پێکەنین هێنەر ناکات.

هەروەها بە شێوازێکی نەرم و نیان و کارامەو لێهاتوانەو بە دڵێکی پڕ لە تەقواوە ئامۆژگاری ئامادەبوان دەکات.

لە کاتی پژمیندا

لەو ئاداب و ڕەفتارە جوانانەی ئیسلامی خۆشەویستمان بۆی داناوین، کە لەناو کۆمەڵگادا پیادەی بکەین، ئادابی پژمینە، کە پێویستە خۆمان و منداڵەکانیشمان بەو شێوەیە فێر بکەین کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ڕێنمایی کردووە. ئەوەش بە ڕەچاوکردنی ئەم ئادابانە:

١ـ سوونەتی جەخت لێکراوە کە موسوڵمان دوای پژمین بڵێ: الحمد لله.. واتە سوپاس بۆ خوا.. وەکو پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((إذا عَطَسَ أحدُكم فلْيقلْ : الحمدُ للهِ))[1] سوپاس بۆ ئەو خوایەی بەو پژمینە سەری سووك کردیت، ئەو خوایەی شێوازی تێکچووی دەموچاوتی هێنایەوە جێی خۆی.. تۆ بە خەیاڵ بیهێنەرە پێش چاوی خۆت ئەگەر خوای گەورە لەو ساتە وەختەی تۆ دەپژمیت، دەموچاوتی ئاوا ڕاگرتایەو نەهاتایەتەوە جێی خۆی! چەند ناشیرین دەبوویت.. کەوابوو سوپاس بۆ ئەو خوایەی دەموچاوی وەکو خۆی لێ کردمەوە..

٢.کاتێك موسوڵمانێك دەپژمێ و دەڵێت: (الحمدلله) ئەلحەمدولیللاه، پێویستە پێی بڵێین (يرحمُكَ اللهُ) یەرحەموکەاللە، ئەویش بڵێ: (يهديكم الله وَيصْلِحْ بالكُمْ) واتە: خوا ڕێنماییتان بکات و خاترتان جەم کات، هۆشتان بحەوێنێتەوە. چونکە ئەبوهورەیرە (خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ

---

(١) بوخاری: ژمارە: [٦٢٢٤]،هەروەها لە (الأدب المفرد: ٧٠٧).

وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: ((إذا عطس أحدكم فَلْيقُلْ: الحمد لله، وَليقُلْ أخُوهُ أو ياحِبُهُ: يرْحَمكَ الله، فإذا قالَ لَهُ، يرْحَمك الله، فَلْيقُلْ يهديكم الله وَيصْلِحْ بالكُمْ))[1]..

ـ لە ریوایەتێکی تردا هاتووە کە دەشێت دوای پـژمین بڵـێ: (الحمد لله على كل حال) وەکو لەم ریوایەتەی سەیدنا عەلیدا (خوا لێی رازی بێت) هاتووە: ((إذَا عَطَسَ أحَدُكُم فَلْيقُلْ: الْحَمْدُ لله عَلَى كُلِّ حَالٍ، وَليقُلْ لَهُ مَنْ عِنْدَهُ: صرْحَمُكَ اللهُ، وَيرُدُّ عَلَيهم: يهْدِيكُمُ اللهُ وَيصْلِحْ بالكُمْ))[2].

ــ هەروەها لە ریوایەتی ئەبو داودو ترمزیدا هاتووە، کە بڵێ: ((يغْفِرُ الله لَنا وَلَكُم))[3]واتە: خوا لە ئێمەش و ئێوەش خۆش بێت.

٣.ئەوکەسەی دەپژمێ، ئەگەرنەیگوت (الحمد لله) تۆپێ ناڵێ (يرحمك الله): ئیمامی موسلیم لە ئەبوموسای ئەشعەرییەوە (خوا لێی رازی بێت) گێڕاوێتیەوە، کە فەرموویەتی: گوێم لێبوو پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ڕێنمایی دەکرد، دەیفەرموو: ((إذا عطَسَ أحدُكُم فحمِدَ اللهَ فشمِّتُوهُ، و إذا لَم يحمَدِ اللهَ فلا تُشمِّتُوهُ))[4] واتە: ئەگەر یەکێکتان پژمی و الحمد للەی کرد، ئێوەش دوعای پژمینی بۆ بکەن، واتە بڵێن: یەرحەموکەالله، بەڵام گەر پژمی و نەیگوت الحمدلله، پێی مەڵێن: یەرحەموکەالله.

---

(١)بوخاری: ژمارە: [٦٢٢٤]،هەروەها لە (الأدب المفرد: ٧٠٧).

(٢)ئیمامی ئەحمەد (١٢٠/١، ١٢٢)، داریمي (٢٨٣/٢)، ترمزي (٢٠٠/١٠-٢٠١)، حاكم (٦٦/٤) شێخی ئەلبانی رەحمەتی لە (**صحيح سنن الترمذي** ٣٥٤/٢ ژمارە (٢٢٠٢)دا بە سەحیحی ناساندووە..

(٣) شێخی ئەلبانی: صحيح الجامع (٦٨٦).

(٤)موسلیم: ژمارە: [٢٩٩٢]

٤.لەکاتی پژمیندا و اباشە دەست، یان دەستەسڕێك بخرێتە سەردەم و، بە گوێرەی توانا نەهێڵرێ دەنگی پژمینەکە زۆردەرچێت. ئەمەش وەك پێشەوای ئازیزمان (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ڕێنمایی کردووەو ئەم ڕەوشتە جوانەشی نیشان یاوەرانی دەدا.. ئیمامی ئەبو داودو ترمزی لە ئەبوهورەیرەوە (خوا لێی رازی بێت) گێڕاویەتیانەوە، کە فەرموویەتی: پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) هەمیشە وا رەفتاری دەکرد، وەك دەفەرموێ: ((كَانَ إِذَا عَطَسَ وَضَعَ صدَهَ أَوْ ثَوْبَهُ عَلَى فِيهِ، وَخَفَضَ بِهَا صَوْتَهُ))[1] واتە: کاتێك پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەپژمی لەپی دەستی یان پارچە پۆشاکێکی خۆی دەگرت بە دەمیەوە تا دەنگی خۆی پێ نزم کاتەوە..

- پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمانی بەو شێوە پژمینە دەکردو دەیفەرموو: ((إِذَا عَطَسَ أَحَدُكُمْ فَلْيَضَعْ كَفَّيهِ عَلَى وَجْهِهِ وَلْيَخْفِضْ صَوتَهُ))[2] واتە: ئەگەر یەکێکتان پژمی با هەردوو لەپی دەستی بگرێت بە دەموچاویەوەو دەنگی نزم کاتەوە..

٥- خوای گەورە پژمینی پێخۆشەوباوێشکدان دەبوغزێنێ: وەکو پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ العُطَاسَ ويَكْرَهُ التَّثَاؤُبَ))[3] واتە: خوای گەورە پژمینی پێ خۆشە بەڵام باوێشکدان دەبوغزێنێ..

بە داخەوە خەڵکی وا هەیە کە دەپژمێ بە شێوەیەکی زۆر ناشیرین دەنگی بەرز دەکاتەوە، سەرباری ئەوەش پڕیشکی پژمینەکەشی بەدەوروبەریدا دەپڕژێنێت!

---

(١) الالباني : صحيح الجامع (٤٧٥٥).
(٢) الالباني : صحيح الجامع (٦٨٥).
(٣) بوخاری: ژمارە: [٦٢٢٦]

دیاره ئەمە کردارێکی سووك و ڕەفتارێکی ناپەسەندە.. خوای گەورە حەز بەو کارە ناکات.

٦.گەر یەکێك لە سێ جارزیاترپژمی پێی ناڵێن: یەرحەموکەالله:

چونکە موسلیم و ئەبو داودو ترمزی لە سەلەمەی کوڕی ئەکوەعەوە (خوا لێی رازی بێ) دەگێڕنەوە، کە فەرموویەتی: ((إذا عَطَس أحدُكُم فليُشمِّتْهُ جَليسُه ، فإن زادَ علَى ثلاثٍ فهوَ مَزكومٌ ، و لا يُشَمَّتُ بعدَ ثلاثٍ))[1] واتە: ئەگەر کەسێکتان پژمی با هاودەنگەکەی پێی بڵێ یەرحەموکەالله، ئەگەر لە سێ جار زیاتر پژمی ئەوە هەڵامەتێتی پێویست ناکات دوای سێ جارەکە پێی بوترێت یەرحەموکەالله..

٧.گەرناموسوڵمان پژمی وا باشە پێ ی بڵێ: (یەهدیکوموالله):

ئەمەش وەك ئەبو داودو ترمزی لە ئەبو موسای ئەشعەرییەوە (خوا لێی رازی بێ) دەگێڕێتەوە، کە فەرموویەتی: ((كانتِ اليهودُ يَتعاطَسونَ عندَ النَّبيِّ صلَّى اللَّهُ عليه وسلَّمَ؛ رَجاءَ أنْ يقولَ لهم: يَرحَمُكم اللهُ، فكان يقولُ لهم: يَهديكم اللهُ ويُصلِحُ بالَكم))[2]، واتە: جولەکەکان لە لای پێغەمبەری (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) هەوڵیان دەدا بپژمن بە ئومێدی ئەوەی پێیان بفەرموێ: یەرحەموکەالله، بەڵام جەنابیان

---

(١)الالباني : **صحيح الجامع** (٦٨٤).

(٢) ئیمامی ئەحمەد (٤٠٠/٤)، بوخاری لە (**الأدب المفرد** ٣٩٢/٢)، ئەبوداوود (٣٠٩)، ترمزی (١٩٩/١٠).. شێخی ئەلبانی ڕەحمەتی لە توێژینەوەی (**صحيح سنن الترمذي** ٣٥٤/٢ ژمارە (٢٢٠١)) دا دەفەرموێ: سەحیحە..

دەیانفەرموو: (يَهديكم اللهُ ويُصلِحُ بالَكم) یەهدیکمواللههو وه یوسلیحو بـالەکوم.. واته: خوا هیدایەتتان بدات و خاترتان جەم کات.

٨- کاتی پژمین جەستە ڕێك کەرەوە: نەکەی لە کاتی پژمیندا ملت بەملاولادا بگێڕیت، یان پشتت بسوڕێنیت، یان جەستەت خوار کەیتەوە.. هەموو نارێکیەکی بەدەن لە کاتی پژمیندا ئەگەری زیانی تەندروستی هەیە.. زانایانی ئیسلام ئەمەیـان لە زۆر کۆنەوە باس کردووە،[1] چونکە بە ئەزموون بۆ هەمـوو کەس دەردەکەوێـت، بەڵام پزیشکی ئەمڕۆ زیاتری سەلماندووە، کە لەوانەیە پژمینێـك ببێـتە هـۆی فەقەراتـی پشت، کە خاوەنەکەی تا لە ژیاندا ماوە لە ئازاری پشتی قوتاری نابێت..

٩- زۆرینەی زانایان فەرموویانە: ئەگەر کەسـێك لەسـەر ئاودەسـت (کـاتی دەسـت بەئاو گەیاندن) پژمی، الحمد لله ناکات، ئەگەر کـردی، کەس نـابێ پێـی بڵێـتەوە یەرحەموکەالله..[2]

١٠- پژمین ووەڵامدانەوەی هەقی نیە بەسەرتوخمی خاوەن پژمین یان وەڵامدەرەکەیەوە.. بۆیە دەشێت ژنێك بپژمێت و الحمدلله بکات و پیاوانیش پێی بڵێن: یەرحەمـوکی الله، یـان بە پـێچەوانەوە پیاوێـك بپژمێـت و ژنـان پێـی بڵـێن: یەرحەمـوکەالله.. بەڵگەش لەسـەر ئەوە فەرمـوودەکەی لای ئەبوبـوردەیە کە دەفەرمـوێ: ((دَخَلْتُ علَى أَبِي مُوسَى وَهـو فِي بَيْـتِ بِنْـتِ الفَضْـلِ بـنِ عَبَّـاسٍ، فَعَطَسْـتُ فَلَـمْ يُشَـمِّتْنِي، وَعَطَسَتْ فَشَمَّتَهَا، فَرَجَعْتُ إلى أُمِّي فأخْبَرْتُها، فَلَمَّا جاءَهَا قالَتْ: عَطَـسَ عِنْـدَكَ ابْنِـي

(١) شرح ابن العربي على سنن الترمذي (١٠/٢٠)، فتح الباري (١٠/٦١٨).
(٢) فتح الباري (١٠/٦٢٢).

فَلَمْ تُشَمِّتْهُ، وَعَطَسَتْ فَشَمَّتَّهَا، فَقالَ: إنَّ ابْنَكِ عَطَسَ، فَلَمْ يَحْمَدِ اللَّهَ، فَلَمْ أُشَمِّتْهُ، وَعَطَسَتْ، فَحَمِدَتِ اللَّهَ فَشَمَّتُّهَا، سَمِعْتُ رَسولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عليه وسلَّمَ يقولُ: إذَا عَطَسَ أَحَدُكُمْ فَحَمِدَ اللَّهَ، فَشَمِّتُوهُ، فإنْ لَمْ يَحْمَدِ اللَّهَ، فلا تُشَمِّتُوهُ))[1] واته: ئەبوبوردە (خوا لێی رازی بێت) دەگێڕێتەوە کە (ئەو کاتەی مێرمنداڵ بوو) چووە خزمەت ئەبوموسای ئەشعەری (خوا لێی رازی بێت)، لە ماڵی بنتول فەزڵ، دەفەرموێ: لەوێ پژمیم، کەچی ئەبوموسا پێی نەفەرمووم: یەرحەموکەالله، بەڵام کە کچی فەزڵ پژمی پێی فەرموو: یەرحەموکیللاە! ئەبوبوردە دەفەرموێ: کە هاتمەوە ئەوەم بۆ دایکم گێڕایەوە، ئەویش چووە خزمەت ئەبوموساو پێی فەرموو: کوڕەکەم لای جەنابت پژمیووەو پێت نەفەرمووە یەرحەموکەالله، کەچی کە کچی فەزڵ پژمیووە، پێت فەرمووە.. لە وەڵامیدا فەرمووی: ئاخر کوڕەکەی جەنابت کە پژمی ئەلحەمدولیلای نەکرد بۆیە منیش پێم نەووت یەرحەموکەالله، بەڵام کچی فەزڵ کە پژمی ئەلحەمدولیلاهی کردو منیش پێم ووت: یەرحەموکیللاە.. بیستوومە لە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) کە دەیفەرموو: ئەگەر یەکێکتان پژمی و ئەلحەمدولیلای کرد پێی بڵێن: یەرحەموکەالله، ئەگەر ئەلحەمدولیلای نەکرد پێی مەڵێن: یەرحەموکەالله..

(١) بوخاری (الأدب المفرد: ٧٢٠) موسلیم: ژمارە: [٢٩٩٢]

لەکاتی باوەشکداندا

باوێشکدان یان باوەشکدان: رەفتارێکی خۆنەوویست (لائیرادیی)ە، مەبەست لێی پڕکردنەوەی سیەکانە لە هەوا، بەڵام کەسەکە بە هەموو توانای خۆی دەمی دەکاتەوەو گەرووی چوار ئەوەندەی ئاسایی دەکشێت!! ماوەکەی شەش چرکەیە بەڵام هەموو ریشاڵە و دەمارەکانی دەموچاوو کەردن گرژ دەکات و چاوەکان بە خاوەنەکەی دەنوقێنێت!!

لە کاتی باوەشکداندا هەموو زانیارییەکانی هەست کردن دەوەستن! سەیر ئەوەیە کە زانستی ئەمڕۆ دەریخستووە کە کۆرپەلەی ناو زگی دایك باوپشکی وا دەدات کە وا دەزانیت ئێستا شەویلەکانی لێك هەڵدەتڵیشێن! لە کاتێکدا ئەو هەناسەی لە دەمیەوە نیەو وەکو ئێمە پێویستی بەوە نیە سییەکانی لە دەمیەوە پڕ کات لە هەوا!! لەوەش سەیرتر ئەوەیە کە کەسێکی کوێر بەوەندەی بزانێت یەکێك لە مەجلیسەکەدا باوەشکیدا، ئەویش باوەشکی دێنێ!!

بە هەر حاڵ ئەم حاڵەتە سروشتییەی جەستە لەسەر هەموو دیدو گەلێکی پێویستی کردووە کە دابو دەستورێك بۆ باوەشکدان دابنێن..

ئیسلامیش کە رێ و شوێنی هەموو جۆرە رەفتارێکی دیاری کردووە، حەتمەن دابوونەریتی تایبەت بە خۆی بۆ باوەشکدان داناوە، کە ئەمە هەندێکیانە بە کورتی:

١- خوای گەورە باوەشکدان دەبوغزێنێت: چونکە لە شەیتانەوەیە.. وەکو پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((إنَّ اللَّهَ يُحِبُّ العُطاسَ ويَكْرَهُ التَّثاؤُبَ))[١] واتە: خوای گەورە پژمینی پێ خۆشە بەڵام باوەشکدان دەبوغزێنێت..

هەروەها دەفەرموێ: ((التَّثاؤُبُ مِنَ الشَّيْطانِ))[٢] واتە: باوەشکدانەوە لە شەیتانەوەیە..

هەروەها دەفەرموێ: ((إنَّ الله يحبُّ العُطاسَ ويَكْرَهُ التَّثاؤبَ ، فإذا تثاءبَ أحدُكم فليردُّه ما استَطاعَ ولا يقولنَّ : هاه هاه ، فإنَّما ذلكَ مِنَ الشَّيطانِ يَضحَكُ منهُ))[٣] واتە: خوای گەورە پژمینی پێ خۆشەو باوەشکدان دەبوغزێنێت، ئەگەر یەکێکتان باوەشکی دا، با نەڵێ: ئاااه! ئەوە شەیتانە وای پێ دەکات تا پێی پێ بکەنێت..

٢- بەگوێرەی توانا نەهێڵێ باوەشك بدات، ئەگەر هەر هات با دەمی بگرێت: ئەم ئاداب و ڕەفتارێکی جوانی کۆمەڵایەتیی ئیسلامە، کە کەسی لێ نابوێردرێ! چونکە دەم کردنەوە لەکاتی باوەشکدا بەشێکە لێی، شێوەی مرۆڤ زۆر ناشیرین دەکات و زۆر باوەشکدان کەسایەتی مرۆڤ لاسەنگ دەکات. بۆیە پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ڕێنمایی هەموو موسوڵمانانی بۆ گرتنەبەری چۆنیەتی شیاو کردووە.. ئەبو هورەیرە (خوا لێی ڕازی بێت) دەفەرموێ: پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ڕێنمویی دەیفەرموو: ((إنَّ اللَّهَ يُحِبُّ العُطاسَ ويَكْرَهُ التَّثاؤُبَ، فإذا عَطَسَ أحَدُكُمْ وحَمِدَ اللَّهَ، كانَ حَقًّا علَى كُلِّ مُسْلِمٍ سَمِعَهُ أنْ يَقُولَ لهُ: يَرْحَمُكَ اللَّهُ،

(١) بوخاری: ژمارە: [٦٢٢٦].

(٢) بوخاری: ژمارە: [٣٢٨٩]. موسلیم: ژمارە: [٢٩٩٤].

(٣) بوخاری و شێخی ئەلبانی لە (**صحيح الادب المفرد** ژمارة ٧٠٦) بە سەحیحی ناساندووە.

وأَمَّا التَّثاؤُبُ: فإنمَّا هو مِنَ الشَّيْطانِ، فإذا تَثاءَبَ أحَدُكُمْ فَلْيَرُدَّهُ ما اسْتَطاعَ، فإنَّ أحَدَكُمْ إذا تَثاءَبَ ضَحِكَ منه الشَّيْطانُ))[1] واته: خوای گەورە پژمینی خۆش دەوی و حەزی بە باوەشك نیە، گەر یەكێكتان پژمی و گوتی: الحمدلله، ئەوا لەسەر هەر موسوڵمانێكە كە گوێ بیستیەتی پێی بڵێ: یەرحەموكەالله.. باوەشكهاتن لە شەیتانەوەیە، ئەگەر یەكێكتان باوەشكی هاتێ، با بە گوێرەی توانا هەوڵ بدات نەهێڵێت روو بدات، چونكە كە یەكێكتان باوەشكی دێتێ شەیتان پێی پێ دەكەنێ.

٣.گەرباوەشك هات لەپی دەستت لەسەردەمت دابنێ: چونكە ئیمامی موسلیم لە ئەبوسەعیدی خودریەوە (خوا لێی رازی بێ) دەگێڕێتەوە، كە فەرموویەتی: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) رێنمایی كردووە كە: ((إذا تَثاءَبَ أحَدُكُمْ، فَلْيُمْسِكْ بيَدِهِ علَى فِيهِ، فإنَّ الشَّيْطانَ يَدْخُلُ))[2] واتە: گەر یەكێك لە ئێوە باوەشكی هات، با دەستی لەسەر دەمی دابنێ، چونكە شەیتان لەوێوە دەچێتە ژوورەوە.

جا زۆر لە زاناو موجتەهیدان وای بەباش دەزانن، كە لەكاتی باوەشك هاتندا دەست بخرێتە سەر دەم.

٤- دەنگ بەرزنەكردنەوە لەكاتی باوەشكدا: ئیمامی موسلیم و ئەحمەدو ترمزی گێڕاویانەتەوە، كە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) رێنمایی كردووە

---

(١) بوخاری: ژمارە: [٦٢٢٣].

(٢) موسلیم: ژمارە: [٢٩٩٥]. **فتح الباري** (٦١٢/١٠).

فەرموویەتی: ((إن الله يحب العطاس ويكره التثاؤب فإذا تثاوب أحدكم فلا يقل هاه...هاه، فإن ذلك مِنَ الشيطان صضْحَكُ مِنْهُ))[1]واتە: خوای گەورە پژمینی خۆش دەوی و حەزی لە باوەشك نیە، جا گەر یەكێكتان باوەشكی هات، با نەڵێ: ها ها، چونكە ئەمە لە شەیتانەوەیەو پێ ی پێ دەكەنێ.

٥ـ هەموومان وا راهاتووین كە دوای باوەشكدان بڵێین (أعُوذُ بـالله مِـن الشَّـيطانِ الـرَّجيم).. بەڵام وا پێناچێـت بەڵـگەیەك لەسـەر ووتنـی ئەمە (كە پێـی دەوترێـت ئیستیعازە) هەبێت، كە خواپەرستی و نەریتێكی پێ بچەسپێت والله اعلم..

هیـوادارم موسـوڵمانان بەم ئەدەب و ئاكـارە جوانـانەی ئیسـلامەوە پابەنـد بـن و جەوهەرو رواڵەتی خۆیانی پێ برازێنینەوەو بیكەنە مایەی بەهێزكردنی پەیوەنـدی كۆمەڵایەتی نێوان موسوڵمانان..

لە راسـتیدا ئەم ئـاداب و نەریـتە كۆمەڵایەتیـانەی ئیسـلام، سـەنگی مەحەكـی رەوشتی موسوڵمانە، ئەو سەرمایەیە كە دەتوانێ لە كۆمەڵگەكەیدا پیادەی بكـات و بە خەڵكـانی عەلەمـانی بەخۆنـاز بسـەلمێنێ، كە ئەم ئاكـارو ئادابـانە پێـوەری ڕاسـتەقینەی ڕۆشـنبیری و پارسـەنگی شارسـتانێتیە، نەك رەوشـتی رۆژانەی شەقامی سەرمایەداریی.

---

(١)بوخاری: ژمارە: [٣٢٨٩].

لە کاتی خەوتندا

خەوتن یان نوستن رەفتاری سروشتی هەموو مرۆڤێکە، بەڵام لەبەر ئەوەی مرۆڤ بە پێی سروشتی خۆی کۆمەڵایەتیە، بۆیە کە لە ناو خەڵکانێکی تردا پێویستی بە خەوتن دەبێت، دەبێ رەچاوی ئاداب و نەریتی کۆمەڵگەکەی خۆی بکات و بە پێی ئەو نەریتە بخەوێت.. ئیسلامیش بۆ کۆمەڵگەکەی خۆی هەندێك ئادابی داناوە کە دەبێ موسوڵمانان رەچاوی بکەن. لەوانە:

یەکەم پێش خەوتن:

١- لەگەڵ هاتنی ئێوارەدا منداڵان بێنەوە ژوورێ و دەرگاکان دابخە: چونکە ئێواری سەرەتای هاتنە دەرەوەی جنۆکەیە.. دەرگا داخستنەکە بە رووی جنۆکەو مرۆڤدا دەبێت.. پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((إِذَا كَانَ جُنْحُ اللَّيْلِ أَوْ أَمْسَيْتُمْ فَكُفُّوا صِبْيَانَكُمْ فَإِنَّ الشَّيَاطِينَ تَنْتَشِرُ حِينَئِذٍ فَإِذَا ذَهَبَتْ سَاعَةٌ مِنَ اللَّيْلِ فَخَلُّوهُمْ وَأَغْلِقُوا الْأَبْوَابَ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَفْتَحُ بَابًا مُغْلَقًا))[١] واتە: کە تاریکایی شەوتان بەسەردا هات، یان ئێوارەتان کردەوە، زارۆکەکانتان بهێننەوە ژوورەوە، چونکە کاتی هاتنە دەرەوەی شەیتانەکانە.. کە ماوەیەکی شەوەکە رۆیشت ئیتر دەرگای ماڵەکانتان داخەن و ناوی خوای لەسەر بهێنن. چونکە شەیتان ناتوانێت دەرگایەك بکاتەوە کە داخرابێت..

---

(١) بوخاری: ژمارە: [٣٣٠٤].

٢- هۆشت لەوە بێت کە نوێژی وترت کردبێت: نـوێژی "وتـر" سـێ رکـاتە، دەشـێت پێکەوە بە یەك نیـیەت بکرێـت بەڵام تەحیـاتی ناوەڕاسـتی تێـدا ناخونـدرێت بـۆ ئەوەی لە نوێژی مەغریب نەچێت، هەر وەکو کە دەشێت دو رکات بە جیا بکرێـت و سەلام بداتەوە ئینجا یەك رکاتەکەی تر بکات.. ئەوەندەی نوێژی "وتر" بە بـایەخ گرتبـوو کە لە سەفەریشـدا هەر دەیکـرد.. ئەبـو هـورەیرە (خـوا لێـی رازی بێـت) دەفەرموێ: ((أَوْصَانِي خَلِيلِي صَلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ بثَلَاثٍ: صِيَامِ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مِن كُلِّ شَـهْرٍ، ورَكْعَتَـيِ الضُّـحَى، وأَنْ أُوتِـرَ قَبْـلَ أَنْ أَنَـامَ)) واتە: خۆشەویسـتەکەم (کـە پێغەمبەرە) (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەسێ شـت وەسـیەتی بـۆ کـردم (کـە جێبـەجێیان بکەم و تەرکیان نەکەم): بەڕۆژووبوونی سێ رۆژ لە هەموو مانگێکدا (کـە ایـام البـیـض ١٣و ١٤و ١٥ی هــەموو مــانگێکی هیجــری)، وە دوو رکــاتی نــوێژی چێشتەنگاو، و بەرپاکردنی نوێژی وتر پێش ئەوەی بخەوم.

٣.خوێندنی سـورەتەکانی مەعـوزەتەین ﴿قُلۡ أَعُوذُ بِرَبِّ ٱلۡفَلَقِ ۝١﴾ و ﴿قُلۡ أَعُوذُ بِرَبِّ ٱلنَّاسِ ۝١﴾ و ئیخلاس ﴿قُلۡ هُوَ ٱللَّهُ أَحَدٌ ۝١﴾ بە ناو لەپی دەستەکانتداو پاشان گێڕانی بەسەر هەموو جێیەکی جەستە کە دەستت دەیگاتێ و سەرو دەموچاوت.. خاتوو عائیشە (خوا لێی رازی بێت) دەفەرموێ: (أنَّ النبـيَّ صَـلَّى اللهُ عليـه وسـلَّمَ كانَ إذا أوَى إلى فِرَاشِهِ كُلَّ لَيْلَةٍ جَمع كَفَّيْهِ، ثُمَّ نَفَثَ فِيهِما فَقَرَأَ فيهِما: قُلْ هو اللَّهُ أحَدٌ وقُلْ أعُوذُ برَبِّ الفَلَقِ وقُل أعُوذُ برَبِّ النَّاسِ، ثُمَّ يَمْسَحُ بهِما ما اسْتَطَاعَ مِـن جَسَـدِهِ، يَبْدَأُ بهِما علَى رَأْسِهِ ووَجْهِهِ وما أقْبَـلَ مِـن جَسَـدِهِ يَفْعَـلُ ذلـكَ ثَـلاثَ مَـرَّاتٍ) واتە: هەموو شەوێك کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەهاتە سـەر پێخەفەکـەی دەستی کۆدەکردەوە، و دواتر فووی پێدادەکردو پاشان سـورەتەکانی: (قُـلْ هـو اللَّهُ أَحَدٌ) و(قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الفَلَقِ) و(قُل أعُوذُ برَبِّ النَّاسِ)ی دەخوێندەوە، پاشان دەستی

دەهێنا بەشەی جەستەی کە دەستی پێبگەیشتبا، لەسەرو روخسارو شوێنەکانی تری جەستەی، وە ئەم کارەیشی سێ جار دووبارە دەکردەوە.

٤- خوێندنی دوو ئایەتی کۆتایی سورەتی بەقەرە پێش خەوتن:

لە عوقبەی کوری عەمری کوری سەعلەبە کە کونیەکەی (ابی مسعود)ە (خوا لێی رازی بیت) دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا(صَلَّى الله عَلَيْه وَسَلَّم) فەرموویەتی: ((الآيَتَانِ مِن آخِرِ سُورَةِ البَقَرَةِ مَن قَرَأَهُما في لَيْلَةٍ كَفَتَاهُ))[1] واتە: هەر کەسێك هەموو شەوێك دوو ئایەتەکەی کۆتایی سورەتی بەقەرە بخوێنێت، ئەوا بەسییەتی!

دوو ئایەتەکەیش ئەمانەن:

﴿ءَامَنَ ٱلرَّسُولُ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيۡهِ مِن رَّبِّهِۦ وَٱلۡمُؤۡمِنُونَۚ كُلٌّ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَكُتُبِهِۦ وَرُسُلِهِۦ لَا نُفَرِّقُ بَيۡنَ أَحَدٖ مِّن رُّسُلِهِۦۚ وَقَالُواْ سَمِعۡنَا وَأَطَعۡنَاۖ غُفۡرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيۡكَ ٱلۡمَصِيرُ ٢٨٥ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفۡسًا إِلَّا وُسۡعَهَاۚ لَهَا مَا كَسَبَتۡ وَعَلَيۡهَا مَا ٱكۡتَسَبَتۡۗ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذۡنَآ إِن نَّسِينَآ أَوۡ أَخۡطَأۡنَاۚ رَبَّنَا وَلَا تَحۡمِلۡ عَلَيۡنَآ إِصۡرٗا كَمَا حَمَلۡتَهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِنَاۚ رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلۡنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِۦۖ وَٱعۡفُ عَنَّا وَٱغۡفِرۡ لَنَا وَٱرۡحَمۡنَآۚ أَنتَ مَوۡلَىٰنَا فَٱنصُرۡنَا عَلَى ٱلۡقَوۡمِ ٱلۡكَٰفِرِينَ ٢٨٦﴾ البقرة: ٢٨٥ - ٢٨٦

٥- هەبوونی دەستنوێژو خوێندنی دوعای خەوتن:

لە بەرائی کوری عازیبەوە (خوا لێی رازی بێت) دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّم) پێی فەرمووە: ((إِذَا أَتَيْتَ مَضْجَعَكَ، فَتَوَضَّأْ وُضُوءَكَ لِلصَّلاَةِ، ثُمَّ

---

(١) بوخاری: ژمارە: [٤٠٠٨]. موسلیم: ژمارە: [٨٠٧].

اضْطَجِعْ على شِقِّكَ الأيمَن، ثُمَّ قُلْ: اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ وجْهِي إلَيْكَ، وفَوَّضْتُ أمْرِي إلَيْكَ، وأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إلَيْكَ، رَغْبَةً ورَهْبَةً إلَيْكَ، لا مَلْجَأَ ولَا مَنْجا مِنْكَ إلَّا إلَيْكَ، اللَّهُمَّ آمَنْتُ بكِتَابِكَ الذي أنْزَلْتَ، وبنَبِيِّكَ الذي أرْسَلْتَ، فإنْ مُتَّ مِن لَيْلَتِكَ، فأنْتَ علَى الفِطْرَةِ، واجْعَلْهُنَّ آخِرَ ما تَتَكَلَّمُ به. قالَ: فَرَدَّدْتُها علَى النبيِّ صَلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ، فَلَمَّا بَلَغْتُ: اللَّهُمَّ آمَنْتُ بكِتَابِكَ الذي أنْزَلْتَ، قُلتُ: ورَسولِكَ، قالَ: لَا، ونَبِيِّكَ الذي أرْسَلْتَ))[1] واته: کە چوویتە سەر پێخەفەکەت دەستنوێژێك بگرە وەکو دەستونێژگرتن بۆ نوێژ، پاشان لەسەر لای راستت راکشێ و دواتر ئەم دوعایە بخوێنە: اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ وجْهِي إلَيْكَ، وفَوَّضْتُ أمْرِي إلَيْكَ، وأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إلَيْكَ، رَغْبَةً ورَهْبَةً إلَيْكَ، لا مَلْجَأَ ولَا مَنْجا مِنْكَ إلَّا إلَيْكَ، اللَّهُمَّ آمَنْتُ بكِتَابِكَ الذي أنْزَلْتَ، وبنَبِيِّكَ الذي أرْسَلْتَ. خوایە؛ رووم بەلای تۆدا دێنم، فەرمانەکانم بەتۆ دەسپێرم، پشتم بەتۆ دەبەستم، بەخۆشەویستی و ترسیی تۆوە کە هیچ پەناگەو یارمەتیدەرێك لەتۆ نییە مەگەر خۆت، خوایە؛ باوەڕم بەو کتێبە هێناوە کە تۆ داتبەزاندووە، باوەڕم بەو هەواڵپێدراوە هێناوە کە تۆ ناردووتە. جا ئەگەر بەو شەوەت و (بەو شێوەیە) مردی، ئەو تۆ لەسەر سروشتی (هەمان فیترەتی ساتی لەدایکبوونت) جا ئەم دەستەواژانە بکە بەکۆتا شتێك کە دەری دەبڕی. بۆیە بەڕاء دەفەرموێ: منیش دوعاکەم بۆی دووبارە کردەوە (تا بەتەواوی لەبەری بکەم) کە گەیشتمە: اللَّهُمَّ آمَنْتُ بكِتَابِكَ الذي أنْزَلْتَ، جا من ووتم: ورَسولِكَ، قالَ: لَا، ونَبِيِّكَ

(١) بوخاری: ژمارە: [٢٤٧]. موسلیم: ژمارە: [٢٧١٠].

الذي أَرْسَلْتَ. وتم باوەڕم بەو پێغەمبەرە هێناوە کە تۆ ناردووتە، فەرمووی: نا. بڵێ: بەو هەواڵپێدراوەی کە ناردووتە![1]

٦- هەڵتەکاندنی جێگاکەت پێش نوستن:

ئەبو هورەیرە (خوا لێی رازی بێت) دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا(صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: ((إِذَا أَوَى أَحَدُكُمْ إِلى فِرَاشِه، فَلْيَأْخُذْ دَاخِلَةَ إِزَارِه، فَلْيَنْفُضْ بِهَا فِرَاشَهُ، وَلْيُسَمِّ اللَّهَ، فإنَّه لا يَعْلَمُ ما خَلَفَهُ بَعْدَهُ علَى فِرَاشِه، فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَضْطَجِعَ، فَلْيَضْطَجِعْ على شِقِّه الأيمَن، وَلْيَقُلْ: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ رَبِّي بِكَ وَضَعْتُ جَنْبِي، وَبِكَ أَرْفَعُهُ، إِنْ أَمْسَكْتَ نَفْسِي، فَاغْفِرْ لَهَا، وإنْ أَرْسَلْتَهَا فَاحْفَظْهَا بما تَحْفَظُ بِه عِبَادَكَ الصَّالِحِينَ))[2] واتە: کە یەکێکتان رۆشتەوە سەر پێخەفەکەی با لوێچێکی کراسەکەی بگرێت و پێخەفەکەی پێوە داتەکێنێت و بسم الله بکات، چونکە نازانێت چی هاتۆتە شوێنەکەی لەدوای رۆیشتنی خۆی، ئەگەر ویستی بخەوێت با لەسەر لای راستی راکێشت و بڵێت: اللَّهُمَّ رَبِّي بِكَ وَضَعْتُ جَنْبِي، وَبِكَ أَرْفَعُهُ، إِنْ أَمْسَكْتَ نَفْسِي، فَاغْفِرْ لَهَا، وإنْ أَرْسَلْتَهَا فَاحْفَظْهَا بما تَحْفَظُ بِه عِبَادَكَ الصَّالِحِينَ. وفي روايةٍ : بهذا الإسْنَاد، وَقالَ: ثُمَّ لِيَقُلْ: باسْمِكَ رَبِّي وَضَعْتُ جَنْبِي، فإنْ أَحْيَيْتَ نَفْسِي، فَارْحَمْهَا. پاك و بێخەوشی بۆتۆ (لە ریوایەتێکی تر بەناوی تۆ) خودایە بە (یارمەتی) تۆیە کە راکشاوم، وە بەیارمەتی تۆشو بەرزی دەکەمەوە، ئەگەر نەفسی منت گرتەوە لێی خۆشبە، وە ئەگەر ناردتەوە بیپارێزە بەوەی بەندە چاکەکانتی پێدەپارێزیت، لە ریوایەتێکی تردا هاتووە کە دەفەرموێ:

---

(١) لە عەربیدا جیاوازی هەیە لەنێوان (رسول) پێغەمبەر، پەیامبەر و (نبی) کە بە واتای: هەواڵپێدراو دێت، کەچی لەکوردی خۆمان بەهەردووکی دەوترێت پێغەمبەر.

(٢) موسلیم: ژمارە: [٢٧١٤].

خوایە بەناوی تۆوە تەنیشتم داوەتەوە (وراکشاوم) ئەگەر نەفسی منت زیندوو کردەوە ئەوا بەزەییت پێدابێتەوە.

٧- دەستی راستت بخەرە ژێرروومەتی راستت:

حوزەیفە (خوا لێی رازی بێت) دەفەرموێ: ((كانَ النبيُّ صَلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ إذا أخَذَ مَضْجعَهُ منَ اللَّيْلِ، وضَعَ يَدَهُ تَحْتَ خدِّه، ثُمَّ يقولُ: اللَّهُمَّ باسْمِكَ أمُوتُ وأَحْيا وإذا اسْتَيْقَظَ قالَ: الحَمْدُ لِلَّهِ الذي أحْيانا بَعْدَ ما أماتَنا وإلَيْهِ النُّشُورُ))[1] واتە: پێغەمبەری خوا(صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) شەوانە کە دەچووە سەر پێخەفەکەی دەستی دەخستی ژێر رومەتییەو دواتر دەیفەرموو: اللَّهُمَّ باسْمِكَ أمُوتُ وأَحْيا، خوایە بەناوی تۆوە دەمرم و دەژیم، وە کاتێکیش لەخەو هەڵدەستا دەیفەرموو: الحَمْدُ لِلَّهِ الذي أحْيانا بَعْدَ ما أماتَنا وإلَيْهِ النُّشُورُ. واتە: ستایش بۆ ئەو خوایەی کە زیندووی کردینەوە دوای مردنمان و گەڕانەوەیش تەنها بۆ لای ئەوە.

٨- چۆن نەخەویت:

باوکی زوبێر لە جابرەوە (خوا لێیان رازی بێت) دەگێڕێتەوە کە: ((أنَّ رَسولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عليه وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ اشْتِمَالِ الصَّمَّاءِ، وَالاحْتِبَاءِ في ثَوْبٍ وَاحِدٍ، وَأَنْ يَرْفَعَ الرَّجُلُ إحْدَى رِجْلَيْهِ علَى الأُخْرَى وَهو مُسْتَلْقٍ علَى ظَهْرِه))[2] پێغەمبەری خوا(صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) نەهی کردووە لە (پۆشینی جلێکی داخراو کە هیچ دەرچەیەکی بۆ دەست نەبێت) وەهەروەها نەهی کردووە لەو جۆرە دانیشتنەی کە قاچەکانت دەنووسێنێت بە سکتەوە لە یەك پۆشاکدا (کە پۆشاکەکە ئەو جۆرە راکشانە

(١) بوخاری: ژمارە: [٦٣١٤]. موسلیم: ژمارە: [٢٧١١].

(٢) موسلیم: ژمارە: [٢٠٩٩].

لەگەل پشت دەبەستێتەوە)، و نەهی کردووە لە راکشان لەسەر پشت و قاچ لەسەرقاچدانان.

٩- لەسەرسك نەخەوی:

ئەبو هورەیرە (خوا لێی رازی بێت) دەگێڕێتەوە کە: ((أنَّ النَّبيَّ صلَّى اللَّهُ عليه وسلَّمَ رأى رجلاً مُضطجعًا على بطنِهِ فقالَ : إنَّ هذِهِ ضجعةٌ لا يحبُّها اللَّهُ))[1] واتە: پێغەمبەر (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پیاوێکی بینی لەسەر سکی راکشابوو، فەرمووی: خوای گەورە ئەم جۆرە راکشانەی خۆشناوێت.

١٠- خەوتوو قەلەمی لەسەرهەڵگیراوەتەوە:

پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((رفعَ القلَمُ عن ثلاث ، عنِ المَجنونِ المغلوبِ على عَقلِه وعنِ النَّائمِ حتَّى يَستيقِظَ، وعنِ الصَّبيِّ حتَّى يحتَلِمَ))[2] واتە: قەلەم لەسەر سێیان هەڵگیراوەتەوە (تاوانیان لە سەر نانوسرێت) : لەسەر شێت تاوەکو هۆشی دێتەوە، لەسەر خەتوو هەتاوەکو هەڵدەستێت، وە لەسەر منداڵیش هەتا ئەوەکاتەی پێدەگات (بالغ دەبێت).

هەروەها لە عبداللهی کوری رەباحەوە لەبارەی ئەبوو قەتادەوە دەگێڕێتەوە کە باسی کەمتەرخەمییەکانی ئەبو قەتادە بەهۆی خەووەوە بۆ پێغەمبەر (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەکەن و دەڵێن: دەخەوێت هەتا ئەوکاتەی رۆژ هەڵدێت، پێغەمبەریش(صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: ((ليس في النومِ تفريطٌ إنما التفريطُ في اليقظةِ فإذا نسيَ-

---

(١) ئیمامی ئەحمەد (١٨٦/١٥) ، ترمزي (٢٩٩٥)، ئیبنو حیببان (٥٥٤٩) شێخی ئەلبانی رەحمەتی لە **(تخريج مشكاة المصابيح:**٤٦٤٤)دا بە **سەحیحی** ناساندووە..

(٢)ئیمامی ئەحمەد (٣٣٥/٢) ، ترمزي (١٤٢٣)، شێخ احمد شاکر لە توێژینەوەی **(مسند أحمد:**٣٣٥/٢)دا بە **سەحیحی** ناساندووە..

أحـدُكم صــلاةً أو نــام عنهــا فليصــلِّها إذا ذكرهــا ولوقتِهــا مــن الغــدِ))[1]، واتـه: كەمتەرخەمی و بێ ئاگایی لەخەودا نییـه، بـەڵگو لـەکاتی بەئاگابووندایـه، بۆیـه ئەگەر یەکێکتان بیری چوو نوێژەکەی بکات، یان بەسەریدا خەوی لێکەوت، ئەوا با بیگێڕێتەوە لەوکاتەی کە بیری دەکەوێتەوە بالەهەمان کاتی نوێژەکە لـە ڕۆژی داهاتوودا بیکاتەوە.

هەروەها جارێك پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لەگەڵ یاوەرانی بەڕێزیدا لـە سەفەردا بوون، شەو کە خەویان لێ کەوت، گەرمای خۆری سبەینێ کـە هـەڵهات خەبەری کردنەوە، بۆیە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فـەرمووی: ((لَـيْسَ فِي النَّوْمِ تَفْرِيطٌ، وَلَكِنِ التَّفْرِيطَ عَلَى مَـنْ لَـمْ يُصَـلِّ الصَّـلاةَ، حَتَّـى تَجِـيءَ الصَّـلاةَ الأُخْرَى، فَمَنْ فَعَلَ ذلكَ فَلْيُصَلِّهَا حِينَ يَنْتَبِهُ لَهَـا، فَـإِذَا كَـانَ مِـنْ الغَدِ فَلْيَصَـلِّهَا عِنْـدَ وَقْتِهَا))[2]واتە: کەمتەرخەمی لە خەوتندا نیە (یەعنی ئەگەر کەسێك خـەوی لـێ کەوتبوو حوکمی کەمتەرخەمی نوێژ بەسەردا نادرێت) بەڵکو کەمتەرخـەمی لـەو کەسەدایە کە نوێژەکەی نەکردووە تا کاتی نوێژەکەی تری بەسەردا هـاتووە.. هـەر کەسێك وای کـرد بـا ئـەو کاتـەی بیـری دەکەوێتـەوە بیکـات، ئەگـەر کەوتـەوە سبەینێ با لە کاتی خۆیدا بیکات.. ئەمە گێڕانەوەی نوێژەکە نیە، چونکە ئەم کاتـە بۆ ئەم کەسە هەر وەکو درێژکراوەی کاتەکەی ترە..[3]

(١) نەسائی (٦١٤)، ئینوماجە (٥٧٨) شێخی ئەلبانی ڕەحمەتی لە (:**صحيح الجامع الجزء أو الصفحة:٢٤١٠**)دا بە **سەحیحی** ناساندووە..

(٢) موسلیم (٦٨١).

(٣) الشوكاني: السيل الجرار (١/١٨٨).

بەڵام ئەمە لەکاتێکدایە کە تۆ تەواوی ئامادباشی خۆتت کردبێت (وەکو ئەوەی کەسێکت دانابێت تاخەبەرت بکاتەوە یان زەنگی مۆبایلەکەت دانابێتەوە...) بەلام خەوەکە بەسەتدا زاڵبووە، مەرجە ئەوە نەبووبێتە خوو و بەهۆی خەوەوە نوێژت بچێت، بەتایبەتی نوێژی بەیانیان، پێوەرەکەیشی ئەوەیە کە لەهەمانکاتدا ئەگەر کارێك یان سەفەرێکی گرنگی تایبەتت هەبوو و توانیت ئامادەبیت، بەڵام بۆ نوێژەکانت وانەبووی، ئەوا ئەو فەرمودانە ناتگرێتەوە، چونکە لەو فەرمودەیەی پێشوو ئەوەیش ریواتکراوە کە پێغەمبەر(صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بیلالی دانا بوو تا ئاگاداریان بکاتەوە، بەلام ئەویش بەهۆی ماندووبوونەوە خەوی لێ کەوت، کەواتە پێغەمبەریش (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئامادەباشی خۆی کردبوو، ئەمەیش رەحمەتێکی تری ئەو نازدارەیە بۆ ئوممەتەکەی کەوا سەختگیریی نییە لە شتێك کە لە توانای مرۆڤدا نەمابێت.

ئەمانە کۆمەڵێك ڕێنمایی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) و هاوەڵانی بەڕێزی بوون (خوا لێیان رازی بێت)، هەروەها چەند ئادابێکی تریش کە هەر لە تیشکی نوورو ئاراستەکانی ئەواندا درەوشاونەتەوەو پێویستە موسڵمان رەچاویان بکات ئەوانیش "بەکورتی" ئەمانەن:-

١١ - زوو خەوتن.

١٢- خەوتن لە شوێنی پاك و خاوێن.

١٣- نەخەوتن لەسەربان و شوێنی بێ پەرژین.

١٤- جیاکردنەوەی شوێنی خەوی کوڕان و کچان.

١٥- داخستنی هەموو ئالەتێکی داگیرساو وەکو ئاگرو غازو روناکی و کارەباییاتەکانی تر.

١٦-نووسینی وەسیەت پێشخەوتن

دووەم لەکاتی لەخەو هەستان

١٧- شۆردنی روخسار لەکاتی خەوهەڵسان:

ئینو عەباس (خوا لێیان رازی بێت) دەگێڕێتەوە کە: شەوێکیان لە مالی مەیمونەی پوری خۆی و هاوسەری پێغەمبەر صلی مایەوە، دەفەرمووێ: ((فَاضْطَجَعْتُ في عَرْضِ وِسَادَةٍ واضْطَجَعَ رَسولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ وأَهْلُهُ في طُولِهَا، فَنَامَ حتَّى انْتَصَفَ اللَّيْلُ - أوْ قَرِيبًا منه - فَاسْتَيْقَظَ يَمْسَحُ النَّوْمَ عن وجْهِهِ، ثُمَّ قَرَأَ عَشْرَ آيَاتٍ مِن آلِ عِمْرَانَ، ثُمَّ قَامَ رَسولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ إلى شَنٍّ مُعَلَّقَةٍ، فَتَوَضَّأَ، فأحْسَنَ الوُضُوءَ، ثُمَّ قَامَ يُصَلِّي، فَصَنَعْتُ مِثْلَهُ، فَقُمْتُ إلى جَنْبِهِ، فَوَضَعَ يَدَهُ اليُمْنَى علَى رَأْسِي وأَخَذَ بأُذُنِي يَفْتِلُهَا، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أوْتَرَ، ثُمَّ اضْطَجَعَ حتَّى جَاءَهُ المُؤَذِّنُ، فَقَامَ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ خَرَجَ، فَصَلَّى الصُّبْحَ))[1] واتە: من لەلاچەپێکی راخەرێك پاڵمدایەوە و پێغەمبەرو خانەوادەکەی لەناوەراستی راخەرەکەدا

(١) بوخاری: ژمارە: [٩٩٢]. موسلیم: ژمارە: [٧٦٣].

راكشان، پێغەمبەر (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) تا نیوەشەو "یان نزیکی نیوەی شەو" خەوت، دواتر لەخەو هەستا رووخساری موبارەکی سڕیەوە (وەکو بڵێی خەوەکەی لێبکاتەوە)، ئینجا دە ئایەتی لە "کۆتاییەکانی" سورەتی ئالی عیمرانەوە خوێندو ئینجا هەستا بۆ لای کوپەی ئاوو دەستونێژێکی ڕێکو پێکی هەڵگرت و دەستیکرد بەنوێژکردن، منیش هەستام وەکو ئەوەم کردەوەو رۆشتمە پاڵی و دەستی راستی بەسەرم داهێناو گوێگرتم و بایدا، پاشان دوو رکاتی کرد، ئینجا دوو رکاتی تری کرد، ئینجا دوو رکاتی تری کرد، ئینجا دوو رکاتی تری کرد، ئینجا دوو رکاتی تری کرد، ئینجا دوو رکاتی تری کرد، ئینجا وتری کرد، پاشان لێی راکشایەوە تا دەنگی بانگبێژهات، دیسانەوە هەستایەوە دوورکاتی تری کردو ئینجا رۆشت بۆ مزگەوت و نوێژی بەیانی کرد.

١٨- سێجارشۆردنی دەستەکان:

ئەبو هورەیرە (خوا لێی رازی بێت) دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: ((إِذَا اسْتَيْقَظَ أَحَدُكُمْ مِن نَوْمِه فَلْيَغْسِلْ يَدَهُ قَبْلَ أَنْ يُدْخِلَهَا في وضُوئِهِ، فإنَّ أحَدَكُمْ لا يَدْرِي أَيْنَ بَاتَتْ يَدُهُ))[1] کاتێك کە یەکێکتان لەخەو هەڵدەستێت با دەستەکانی بشوات پێش ئەوەی دەستنوێژی پێوە هەڵبگرێت، چونکە نازانێت کە لەکاتی خەودا دەستی لەکوێ بووە.

١٩- ئاو لە لووتوەردان لەکاتی لەخەوهەستان:

لە ئەبوو هویرەوە خوا لێی رازی بێت دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: ((إِذَا اسْتَيْقَظَ أَحَدُكُمْ مِن مَنَامِهِ فَلْيَسْتَنْثِرْ ثَلاثَ مَرَّاتٍ؛ فإنَّ

---

(١) بوخاری: ژمارە: [١٦٢]. موسلیم: ژمارە: [٢٣٧].

الشَّيْطَانَ يَبِيتُ علَى خَيَاشِيمِهِ))[1] واتە: ئەگەر یەکێکتان لەخەو هەستان با سێ جار ئاو لە لووتی وەربدات چونکە شەیتان لەسەر لووتی دەمێنتە.

(١) بوخاری: ژمارە: [٣٢٩٥]. موسلیم: ژمارە: [٢٣٨].

ئەدەب و ئاکاری مسوڵمان

لە چوونە سەرئاو

ئیسلام دابو نەریتێکی زۆر توندو سەختی بۆ تارات گرتن داناوە، بۆیە دەبینی موسوڵمان زۆر پاك و خاوێنە.. ئەمەش هەندێك لەو ئادابانە:

١ـ تارات گرتن بریتیە لە لابردنی هەرچی شتێك لە کونی پاش و پێشەوەی مرۆڤ هاتبێت، جا بە ئاو رادرێت یان بە بەرد و دەسرِی کاغەز (کلینێکس) یان هاوشێوەیان لابریێت.. تارات گرتن فەرزە.. چونکە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەرهەقی دەفەرموێ: ((إذا ذهَب أحدُكم إلى الغائطِ فلْيَستطِبْ بثلاثةِ أحجارٍ فإنها تُجزي عنه))[1] واتە: ئەگەر کەسێکتان چووە سەر ئاو با بە سێ بەرد تارات بگرێت، چونکە سێ بەرد بەسە.. ئەمە فەرمانەو فەرمانیش بۆ واجب بوونە، کەوابوو تارات گرتن فەرزە،کە دەشفەرمووێ سێ بەردەکە بەسە فەرزێتیەکەی زیاتر پێ دەچەسپێت.. لە فەرموودەیەکی تردا دەفەرموێ: ((لا يَسْتَنْجِي أَحَدُكُمْ بِدُونِ ثَلاثَةِ أَحْجارٍ))[2] واتە: کەستان بە سێ بەرد کەمتر تارات نەگرێت..

٢.تارات گرتن بە یەکێك لەمانەی خوارەوە دەبێت:

یەکەم: بەرد و دارو هاوشێوەی کە: شتی رەق و ووشکبۆوەیە جگە لە ئێسك و تەرس و تەپاڵەو ئەوی وەك ئەوانە: هەروەها بە گەڵاو کاغەزو شتی وا چونکە

---

(١) ئەبوداوود (٤٠)، نەسائی (١٨/١)، ئیمامی ئەحمەد (١٠٨/٦) شێخی ئەلبانی رەحمەتە لە (ارواء الغليل)دا دەفەرموێ **حەسەنە**..

(٢) موسلیم: ژمارە: [٣٦٣].

تارات گرتن به سێ بەردوچکە کەمتر نابێت.. بەڵگەی ئەوەش فەرموودەکەی لای سەلمان (خوا لێی رازی بێت) کە دەفەرموێ: ((لقَدْ نَهانا أنْ نَسْتَقْبلَ القِبْلَةَ لغائطٍ، أوْ بَوْلٍ، أوْ أنْ نَسْتَنْجِيَ باليَمين، أوْ أنْ نَسْتَنْجِيَ بأَقَلَّ من ثَلاثَةِ أحْجارٍ، أوْ أنْ نَسْتَنْجِيَ برَجِيعٍ، أوْ بعَظْمٍ))[1] واتە: پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەرهەڵستی ئەوەی لێکردووین کە لە دەست بە ئاو گەیاندندا (پیسایی کردن بێت یان هەر میزکردن) روو لە قیبلە بکەین، یان بە دەستی راست تارات بگرین، یان بە کەمتر لە سێ بەردووچکە خۆمان پاك کەینەوە یان تەرس و تەپاڵە یان بە ئێسقان خۆمان پاك کەینەوە. بێ گومان ئەمە مانای وا نیە لانی زۆری دەبێت سێ بەردووچکە بێت، چونکە ئەگەر بە سێ بەردووچکە پاك نەبۆوە دەبێت زیاتر لە سێ بەکار بهێنێت..

دووەم: تارات گرتن بە ئاو: لەبەر ئەوەی پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەوەندەی دەستی بکەوتایە ئاوی بەکار دەهێنا، ئەنەس (خوا لێی رازی بێت) دەفەرموێ: ((كانَ رَسولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عليه وسلَّمَ يَدْخُلُ الخَلاءَ فأحْمِلُ أنا، وغُلامٌ نَحْوِي، إداوَةً من ماءٍ، وعَنَزَةً فَيَسْتَنْجِي بالماءِ))[2] واتە: کە پێغەمبەر (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەچووە دەست بە ئاو گەیاندن من و مێرمنداڵێکی تر جەوەندەی ئاوەکەمان بۆ هەڵدەگرت کە تاراتی پێ دەگرت.[3]

---

(١) موسلیم: ژمارە: [٢٦٢].

(٢)بوخاری: ژمارە: [١٥٢]. موسلیم: ژمارە: [٢٧١].

(٣) دواة: وەکو مەسینە وابووەو لە چەرم دروست کراوە، عَنَزَة: دارێك بووە لە رم کورتر و زۆر جار نوکی رم یان سێلکیان پێوە کردووە، ئیمامی بوخاری دەفەرموێ: دەستەواژەی (فیستنجی بالماء) قەولی ئەنەس نیە، قەولی ئەبوالوەلید کە یەکێکە لە پیاوانی سەنەدی فەرموودەکە..

بێ گومان تارات گرتن بە ئاو باشترە وەك لە بەرد، چونكە وەكو ئەبوهورەیرە (خوا لێی رازی بێت) گێڕاوێتیەوە[1]: خوای گەورە مەتحی ئەو كەسانەی فەرمووە كە پاكژ بوون و هەمیشە تاراتیان بە ئاو دەگرت، ئەوەش هۆكاری هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە بووە: ﴿ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَن يَتَطَهَّرُوا۟ ۚ وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلْمُطَّهِّرِينَ ﴾ التوبة: ١٠٨، واتە: ئەو مزگەوتانەی كە پیاوانێكی تێدایە كە حەز دەكەن پاك بن، خواش پاكژانی خۆش دەوێت.

٣- تارات لە با لێبوونەوە ناگیرێت: هەر كەسێك بای لێبۆوە، یان لەخەو هەستاو پێویستی بەچوونە سەر ئاو نەبوو، دەتوانێت دەسنوێژ بشوات بێ ئەوەی تارات بگرێت. ئیبنوقودامە دەفەرموێ: وانازانم راجوێیی لەم مەسەلەدا هەبێت، بۆیە ئیمامی ئەحمەد دەیفەرموو: نە لە قورئاندا نە لە سووننەتدا بەڵگەیەك لەسەر ئەوە نیە كە تارات لەسەر با لێبوونەوە هەبێت.[2]

٤- تارات مەرج نیە بۆ دەسنوێژ: ئەسڵی تارات گرتن بۆ لادانی پیسابیە، كەسێك كە هەست بە هیچ ناكات لێی هاتبێتە دەرەوە ج پێویستی بە تارات گرتنە؟! هیچ ریوایەتێك لە پێغەمبەری پێشەواوە (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) نەهاتووە كە بۆ هەموو دەسنوێژێكی چووبێتە سەرئاو، كەوابوو كە لە سووننەتدا نەبێت، ئەوە لە ئایەتیشدا فەرز نەكراوە..

٥ـ میزەچرِكێ: هەر كەسێك دووچاری میزە چرِكێ بووبێت، دەبێت بۆ هەموو نوێژێك دەسنوێژی تایبەت بەو نوێژە بگرێت، ئەو كاتەی كە دەزانێت نوێژ بووە

---

(١) ئەبوداوود (٤٤) و ترمزی (٣١٠٠) و ئیبنوماجە (٣٥) شێخی ئەلبانی (**ارواء الغليل** (٤٥) دەفەرموێ: حەسەنە.

(٢) ابن قدامة : (**المغني** ١/٢٠٦)

(كه گوێی له بانگ دەبێت یان به سەعاتدا دەزانێت یان پێی دەڵێن) بچێت تارات بگرێت و كەمێك تین بداته خۆی، دەست به دەمارەكانی بن زەكەریدا بهێنێت و دەسنوێژەكەی بگرێت، ئەگەر دوای ئەوە دڵۆپه میزی لێ چۆڕی گوێی نەداتێ و نوێژی خۆی بكات!! چونكه شەرعناسان میزەچڕكێیان به حوكمی خوێنی جاری داوێن (ئیستیحازە) ی ژنان قیاس كردووه، كه پێغەمبەری نازدار (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) له حوكمیدا به ژنەكەی فەرموو: ((إنَّما ذَلِك عِرْقٌ وليسَ بالحَيْضَة، فَإذَا أقْبَلَتِ الحَيْضَةُ فَاتْرُكِي الصَّلاَة، فإذَا ذَهَبَ قَدْرُهَا، فَاغْسِلِي عَنْك الدَّمَ وصَلِّي))[1] واته ك ئەوە دەمارە، حەیز نیه (یەعنی خوێنێكی سروشتیەو جێ مەترسی نیه و پاكه) ئەگەر خوێنی حەیز هات واز له نوێژەكان بهێنەو مەیانكه، تا دوای ماوەی خۆی پاك دەبیتەوە، ئینجا جێی خوێنی ئەمیان بشۆو نوێژی خۆت بكه..

٦ـ مەسەلەی میز كردن به پێوه: حوزەیفەی كوڕی یەمان خوای لێ رازی بێت دەفەرموێ: له خزمەت پێغەمبەری خوادا بووم (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ، كه گەیشتە سەر سەرەنگوێلك (زبڵدان) ی گوندێك، به پێوه میزی كرد، رووی خۆم وەرگێڕاو كەمێك دوور كەوتمەوە، فەرمووی: نزیك بەرەوە، لێی نزیك كەوتمەوە تا چوومه پشتیەوە، دوایی دەسنوێژی گرت ومەسحی سەر خوفەكانی كرد. یەعنی مەبەستی بوو كه حوزەیفه ببینێت كه به پێوه میز دەكات.. كەوابوومیز كردن به پێوه جائیزە، چونكه: هیچ حوكمێكی سەحیح لەسەر رێ لێگرتنی بەدەستەوە نیەو بەڵگەی میز كردنی به پێوه بەهێزەو سەلمێنراوەو پێنج له خاوەن سوحاحەكان ریوایەتیان كردووه، لەوانیش بوخاری و موسلیم..

---

(١) بوخاری: ژمارە: [٢٢٨]. موسلیم: ژمارە: [٣٣٣]. نەسائی: ژمارە: [١/١٨٥]. بەیهەقی: ژمارە: [١/٣٢٧].

٧ــ ئەگەر میـزی بە پێـوە کـرد دەبێـت ڕەچـاوی ئەوە بکـات کە پریشـکی پـێ هەڵنەپڕژێت، وەکو ئەوەی شوێنەکە فشـەڵ بێـت وەك کـێڵگەو کـادێن و شـوێنی پـووش و بـن گەڵا، یـان بـۆیەکراوی زەیتـی و شـکڵی ئەم ئاودەسـتانەی لەم سەردەمەدا هەن..

٨ـ هەندێك لە ئادابی چوونە سەر ئاو: هەنـدێك ڕەفتـار هەن دەبێـت موسـوڵمان لە چوونە سەر ئاویدا بۆ میز کردن یان پیسایی ڕەچاویان بکات لەوانە:

١ ـ دەرنەکەوتن و دوور کەوتنەوە لە بینینی خەڵکی: ئەسڵ ئەوەیە کە موسـوڵمان لە ئاودەستدا دەست بەئاو بگەیێنێت، بەڵام ئەگەر لە سەفەر بوو یـان دەوار نشـین بوو، لە دەشت و چۆڵیـدابوو، پێویسـتە ئەوەنـدە دوور کەوێـتەوە کە لەبەرچـاوان دیار نەمێنێت، وەك ئەوەی بچێتە چاڵێك یان کەنـدەڵانێك یـان نەدیـوویکەوە یـان زۆر دوور کەوێـتەوە، چـونکە جـابری کـوڕی عبـدالله (خـوا لێـی ڕازی بێـت) دەفەرمـوێ: لە سـەفەرێکدا لە خـزمەت پێغەمـبەری خـوادا (صَلَّى الله عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ) بووین، کە دەیوویست تارات بگرێت، ئەوەندە دوور دەکەوتەوە نەدەبینرا.. [1]

٢ ـ هیچ شتێك نەباتە سەرئاو کە ناوی خوای پێوە بێت: وەکـو مسـتیلە[2] چـونکە لەگەڵ بەمەزن دانـــانی خـــوای پەروەردگـــاردا ناگونجێـــت، بەڵام ئەگەر لە

---

(١) ئەبو داوود (٢) ، ئیبنوماجە (٣٣٥) ئەمەش لەفزی ئەمیانەو **سەحیحە** .

(٢) کەمـال السـسـەید سـالم لە صحیح فقـه السـنەدا دەفەرمـوێ : ئەو فەرمـوودەیە کە دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری نازدار (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) مستیلەیەکی لە پەنجەی پیرۆزیدا بوو ناوی خوای لەسـەر بوو کە دەچـووە سـەر ئـاو لە پەنـجەی پیرۆزی دادەمـاڵی ، هەرچەنـدە ئیمامـانی بەڕێـزی وەکو ئەبـوداوودو ترمزی و نەسـائی و ئیبنـو مـاجە ریوایەتیـان کـردووە ، ئەلبـانی ڕەحمەتی دەفەرمـوێ زەعـیفە .مەبەسـت ریـوایەتی

گیرفانیدابوو، یان ملوانکەیەکەو لە ملیدایە، یان قورئانەو کیفی هەیە، ناکرێت لە دەرێ دانرێن یان بەدەستەوە بگیرێن جائیزە پێیانەوە بچێتە سەر ئاو لەبەر زەرووڕەتی حاڵەتەکەی.. ئیمامی ئەحمەد دەربارەی مستیلەی وا دەیفەرموو: دەتوانێت لە مشتی گرێت، بەڵام لەو حاڵەتەشدا لەوانەیە مەترسی کەوتنە ناو ئاودەستەکەی هەبێت، بە تایبەتی ئاودەستی مزگەوت و شوێنی گشتی ئەم سەردەمە..

٣ ـ خوێندنی زیکرەکانی تایبەت بە چوونەسەرئاو: کەسێك کە دەچووە ئاودەستەوە باشتر وایە ئەو زیکرانە بخوێنێت کە ریوایەت کراون وەکو ووتنی بسم الله لەگەڵ چوونە ژوورەوەکەیدا. چونکە پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: ((سَترُ ما بين أعينِ الجنِّ، وعوْراتِ بني آدمَ، إذا دخل أحدُهم الخلاءَ أن يقولَ: بسمِ اللهِ))[1] واتە: پەردەی نێوان چاوی جنۆکەو مرۆڤ کە چووە سەر ئاو ئەوەیە بڵێ بسم الله.. یان دەتوانێت کە چووە سەر ئاو، لەو کاتەی پێ دەنێتە ناو ئاو دەستەکە یان پۆشاکی دادەنێ یان بەرز دەکاتەوە بڵێ: ((أللَّهُمَّ إنِّي أعُوذُ بِكَ مِنْ الْخُبْثِ و الْخَبَائِثِ))[2] واتە: خوایە پەنا دەگرم بە تۆ لە نێرو مێیی جنۆکە..

٤ ـ چوونە ئاودەست بە پێی چەپ و هاتنە دەروە لێی بە پێی راست: هەرچەندە بەڵگەیەکی تایبەت لەسەر ئەوە نیە کە پێغەمبەری نازدار (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پێی

داماڵینی مستیلەکەیە نەك هەبوونی مستیلەکەی ، ریوایەتی هەبوونی مستیلەکە کە لێی نوسرابوو محمد رسول الله متفق عليه .. بوخاری: ژمارە: [٥٨٧٢]. موسلیم: ژمارە: [٢٠٩٢]

(١) ترمزی (٦٠٦)، سیوتی (**الجامع الصغير**:٤٦٤٦) شێخی ئەلبانی رەحمەتی لە (**ارواء الغليل**: ١/٨٨)دا دەفەرموێ: بەهەموو رێگاکانیەوە **سەحیحە**..

(٢) بوخاری: ژمارە: [١٤٢]. موسلیم: ژمارە: [٣٧٥].

چەپی پیرۆزی بۆ چوونە ئاودەست پێش خستبێت و پێی راستی پیرۆزی لە هاتنە دەرەوەدا پێش خستبێت، بەڵام ئیمامی شەوكانی باسی لەمە كردووەو بە شێوەی گشتی بە سوونەتی داناوە چونكە پێغەمبەری نازدار (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە هەموو شتێكدا دەست و پێی راستی پێش چەپەكانی دەخست..[1]

٥ ـ روو یان پشت نەكردنە قیبلە لە كاتی دانیشتنی سەرئاودا: لەبەر ئەوەی پێغەمبەری نازدار بەرهەڵستی لەوە كردووە.. فەرموودەی متفق علیەیە كە ئەبوئەییوبی ئەنساری (خوا لێی رازی بێت) دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: ((إِذَا أَتَيْتُمْ الغَائِطَ فَلَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ وَلا تَسْتَدْبِرُوهَا، وَلكِنْ شَرِّقُوا أَو غَرِّبُوا))[2] واتە: ئەگەر چوونە دەست بەئاو گەیاندن، نە روو نە پشت لە قیبلە مەكەن، روو لە رۆژهەڵات یان رۆژئاوا بكەن.. ئەبوئەییوب دەفەرموێ: كە هاتینە شام بینیمان ئاودەست رووەو كەعبە دروست كراوە، ئێمە لە بەكارهێنانیدا خۆمان خوار دەكردەوەو داوای لێبوردنمان لە خوای گەورە دەكرد..

زانایان لەم باسەدا راجوێ بوون، چونكە فەرموودەی تر هەیە كە شیاوێتی ئەم كارە دەگەێنێت.. ئیبنوعومەر خوا لێیان رازی بێت دەگێڕێتەوە دەفەرموێ: شەوێك لەسەربان راكشابووم، پێغەمبەری نازدارم (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بینی بۆ دەست بەئاو گەیاندن لەسەر دوو خشت دانیشتووە، رووی لە بەیتولمەقدیس بوو. ئەوەش چونكە لە مەدینە بوو یەعنی پشتی لە مەككە بووە..

---

(١) شەوكانی: (السیل الجرار ١/٦٤)

(٢) بوخاری: ژمارە: [٣٩٤]. موسلیم: ژمارە: [٢٦٤]. ئەوانی تریش..

ئیمامی ئیبنوحەجەری عەسقەلانی و ئیمامی نەوەوی تـوێژینەوەیەکی دوورودرێژیان لەم مەسەلەیەدا کردووەو رای زۆر لە زانایان و شەرعناسانیان نەقڵ کردووە،[1] کە فەرموویانە: رووکردن یان پشت کردنە قیبلە لە کاتی دەست بەئاو گەیاندندا لە ماڵ بێت یان لە دەشت، حەرامە. واللە اعلم..

٦ ـ خۆگرتنەوە لە قسەکردن، مەگەر بۆ زەروورەت: ئیبنوعومەر خوا لێیان رازی بێت دەگێڕێتەوە کە جارێك پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەستی بەئاو دەگەیاند کابرایەك لەوێوە تێپەڕی و سەلامی لێکرد بەڵام پێغەمبەر (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وەڵامی نەدایەوە..[2] وەڵامدانەوەی سڵاو فەرزە، بەڵام کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وەڵامی سەلامی کابرای نەدابێتەوە، بەڵگەی ئەوەیە کە قسە کردن لە کاتی دەست بە ئاو گەیاندندا حەرامە، بە تایبەتی زیکری خوای گەورە کە ئاشکرایە سڵاو کردن یان وەڵامدانەوەی زیکری خوای گەورەن..

بەڵام ئەمە رێ لەو زەروورەتانە ناگرێت کە پێویستیان بێ چارەسەر دەکرێت، وەکو داواکردنی ئاو، یان رێنیشاندانی کوێرێك یان ئەوی لەو جۆرە حوکمەدان..

٧ ـ خۆپاراستن لە دەست بەئاو گەیاندن لەسەرە رێ و سەر کانی و ئاوو سێبەرو شوێنی گشتی خەڵکی: ئەبو هورەیرە (خوا لێی رازی بێت) دەفەرموێ: پێغەمبەری خوا (صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: ((أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عليه وَسَلَّمَ قالَ: اتَّقُوا اللَّعَّانَيْنِ قالوا: وَما اللَّعَّانَانِ يا رَسُولَ اللهِ؟ قـالَ: الـذي يَـتَخَلَّى في

---

(١) ئینو حەجەری عەسقەلانی (**فتح الباري** ٢٩٦/١)، و ئیمامی نەووی لە (**المجموع** ٨٢/٢).

(٢) موسلیم: ژمارە: [٣٧٠].

طَرِيــقِ النَّــاسِ، أَوْ فِي ظِلِّهِــمْ))[1] واته: خــۆ لەو دوو لەعنەتكــارانە بپــارێزن، فەرموویان: ئەی پێغەمبەری خوا، ئەو دوو لەعنەتكارانە چین؟! فەرمووی: دەست بە ئاو گەیاندن لە سەرەڕێ خەڵكی و بەرسێبەرەكانیان..

٨ ـ میز نەكاتە هەمان شوێنەوە كە خۆی تێدا دەشوات: بە تایبەتی شوێنێك كە ئاوەكەی تێدا كۆببێتەوە، وەكو تەشت و بانیۆو شتی وا. چونكە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەرهەڵستی موسوڵمانانی لە كاری وا كردووە.[2]

٩ ـ میز نەكردنە ناو ئاوی راوەستاوەوە: وەكو ئەستێلكی بچووك وحەوزو شتی وا. چونكە جابری كوڕی عبداللە خوا لێیان رازی بێت دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەرهەڵستی كردووە لە میز كردنە ناو ئاوی راوەستاوەوە.[3]

١٠ ـ هەڵبژاردنی جێگای فشەڵ و لووس بۆ میز كردن: خۆ دوورخستنەوە لە جێی رەق كە مەترسی ئەوە هەیە پرژی پێ هەڵپرژێتەوە..

١١ ـ ئەو كاتەی كە تەواو دەبێت بڵێ: غُفْرَانَكَ: چونكە لە دایكە عائیشەوە (خوا لێی رازی بێت) هاتووە كە دەفەرموێ: كە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە

---

(١) موسلیم: ژمارە: [٢٦٩].

(٢) كەمال السسەید سالم لە **صحيح فقه السنة**دا دەفەرموێ : سەحیحە.

(٣) موسلیم: ژمارە: [٢٨١].

دەسـت بەئـاو گەیانـدن دەهاتە دەرەوەی دەیفەرمـوو: ((غُفْرَانَـكَ))[1] واتە: داوای لێبوردنت لێ دەکەم، خوایە..

هەندێك لە ئادابی تارات گرتن

ئەمەش هەندێك ئادابی تری تارات گرتنن کە پێویستە موسوڵمان پێیـانەوە پابەنـد بێت:

١ ـ بە دەستی راستی تارات نەگرێـت: لەبەر ئەو فەرمـوودەیەی کە ئەبـو قەتـادە (خـوا لێـی رازی بێـت) گێـڕاوێتیەوە کە پێغەمـبەری خـوا (صَـلَّى الله عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ) فەرموویەتی: ((لا يُمْسِكَنَّ أحَدُكُمْ ذَكَرَهُ بِيَمِينِهِ وهو يَبُـولُ، ولا يَتَمَسَّـحْ مِـنَ الخَـلاءِ بِيَمِينِهِ، ولا يَتَـنَفَّسْ في الإنـاءِ))[2] واتە: کەسـتان کاتێـك میـز دەکـات بە دەسـتی راستی زەکەری نەگرێت، خۆشی بە دەستی راسـتی پـاك دەکـاتەوە (چەپ بەکـار بهێنێت بۆ تارات گرتنی)، لە کاتی ئاوخواردنەوەشدا هەناسـەکەی نەخـاتەوە نـاو ئەو شتەی ئاوەکەی تێدایە..

٢ ـ عەورەتی بە دەستی راست نەگرێت: بەڵگەمان هەر فەرمـوودەکەی پێشـووی ئەبو قەتادەیە (خوا لێی رازی بێت)..

٣ ـ دوای تـاراتگرتن دەسـتی بە سـابوون بشـوات: دوای تـاراتگرتنەکە ئەگەر سابوونی دەسکەوت با دەستی پێ بشوات، ئەگەر هیچی دەست نەکەوت با خـۆڵ

---

(١) ترمزی (٧) ، ئەبوداوود (٣٠) ، ئەحمەد (١٥٥/٦). کەمال السسەید سالم لە **صحيح فقه السنەدا** دەفەرموێ: **حسن لغيره**.

(٢)بوخاری: ژمارە: [١٥٣]. موسلیم: ژمارە: [٢٦٧]. ئەوانی تریش..

له دەستەکانی هەڵسوێت، یان لە زەوی بخشێنێت و پاکی کاتەوە.. ئەبو هورەیره (خوا لێی رازی بێت) دەفەرموێ: جارێك پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) تاراتی گرت، منیش ئاوم لە قۆریەکی بچووکدا بۆ هێنا، بەڵام خۆی بە بەردووچکە پاك کردەوەو پاشان دەستی بە زەوی سڕی.[1]

لەم سەردەمەی ئێمەدا ئاسانترە کە خەڵکی دوای تاراتگرتن دەستیان بە سابوون یان شلەمەنی سابوونی بشۆن یان بە دەسڕی تەعقیم کراو پاکەنەوە.. ئەمە لە ئیسلامدا زۆر جەختی لێکراوەتەوە..

٤ ـ رشاندنی کەمێك ئاو بە عەورەتدا بۆ لابردنی وەسوەسە: ئیبنو عەبباس خوا لێیان رازی بێت گێڕایەوە کە جارێکیان پێغەمبەری نازدار (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) کە دەسنوێژی گرت عەورەتی بە کەمێك ئاو رشاند..[2]

داواکارم لە خوای بەخشندە کە رۆح و دڵمان، کردارو گوفتارمان، ئاکارو رەوشتمان وا لێ بکات بەپێی شەریعەتە بێ وێنەکەی خۆی بکات و لە گوناه و تاوانەکانمان خۆش ببێت و بە بەهەشتی رازاوەو دڵڕفێنمان شاد بکات. ئامین.

وصلى الله على سيدنا مُحَمَّد وعلى آله وصحبه أجمعين

والسلام عليكم

---

(١) ترمزی (٤٥) ، ئیبنو ماجە (٦٧٨) ، نەسائي (٤٥/١) ..

(٢) دارمی (٧١١) ، بەیهیقي (١٦١/١) ، ئەلبانی رەحمەتە لە کتێبي (**تمام المنة** ل ٦٦) دا دەفەرموێ : وسنده صحيح على شرط الشيخين ..

ناوەڕۆك

ووشەیەك بۆ چاپی یەكەم.. ٤
سەرنجێك لەسەر ئەم بەرهەمە لەلایەن زانكۆی زادییەوە ٦
ئـەدەب و ئاكاری موسوڵمان لەگەڵ خـوادا.. ٨
ئـەدەب و ئاكاری موسوڵمان لەگـەڵ پێغـەمبەری خـوادا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ........................ ١٥
ئـەدەب و ئاكاری موسوڵمان لەگــەڵ دایكوباوكیدا ٢٣
ئـەدەب و ئاكاری موسوڵمان لەگــەڵ خــزم و نزیكـانیدا ٣٤
ئـەدەب و ئاكـاری موسوڵمان لە مـیوانـــداریدا ٤٣
ئـەدەب و ئاكاری موسوڵمان لـەكــاتی نـانخـــواردندا.. ٤٧
ئـەدەب و ئاكاری موسوڵمان لە كاتی خــواردنەوەدا ٦٤
فەرموودەی مێشەكە (بە كورتی) ٧٥
ئـەدەب و ئاكـاری موسوڵمان لە سـڵاوكـردندا.. ٨٢
ئـەدەب و ئاكاری مســـوڵمان لەكاتی مۆڵـەت وەرگرتندا ٩٤
ئـەدەب و ئاكاری مسـوڵمان لـە كـۆڕو مەجلـیسـدا ١٠٢
ئــەدەب و ئاكـاری مسـوڵمان لـەكـاتی قسـە كـردندا ١٠٩
ئـەدەب و ئاكاری موسوڵمان لە بەكارهێنانی تەلەفۆن.. ١٢٤
ئــەدەب و ئاكـاری موسوڵمان لەكـاتی گـاڵتـەو سـوعبەتدا ١٣٤
ئـەدەب و ئاكـاری مسـوڵمان لـە پیـرۆزبایی كـردنـدا... ١٤٥
ئـەدەب و ئاكـار مسوڵمانان لە كاتی سـەردانی نەخـۆشـدا ١٥١
ئـەدەب و ئاكـاری مسـوڵمان لە پرسـەو ماتەمینیدا... ١٦٠
ئـەدەب و ئاكـاری موسوڵمان لە كاتی پژمیندانـدا ١٦٧
ئـەدەب و ئاكـاری موسوڵمان لە كاتی باوەشـكداندا... ١٧٣
ئـەدەب و ئاكـاری موسوڵمان لە كاتی خەوتندا.. ١٧٧
ئـەدەب و ئاكـاری مسوڵمان لە چوونە سەرئاو.. ١٨٩
ناوەڕۆك.. ٢٠٠

zadyreman